

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

YIL/YEAR: 3 SAYI/ISSUE: 9 YAZ/SUMMER 2016 ISSN: 2148-7537

MAKALELER / ARTICLES

EBUBEKİR AYAN

*Osmanlı Döneminde Kocaeli Sanayiinin Tarihi Gelişimi ve
Osmanlı'da Sanayileşme Çabalarının Analizi*

*Historical Development of Kocaeli Industry in the Ottoman Period
and An Analysis of the Ottoman Industrialization Efforts*

FİLİZ AYDOĞAN BOSCHELE / AYSEL AY

*Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye'de Çokkültürcü
Medya ve TRT Kürdi*

*Multiculturalist Media and TRT Kurdi in Turkey
in the Context of Multiculturalism*

MEHMET BÜYÜKAŞAR

*Türk Spor Basınında Cinsiyet Ayrımcılığı:
Fotomaç ve Fanatik Gazeteleri Örneği*

*Gender Discrimination in Turkish Sport Press:
A Case Study on Fotomaç and Fanatik Newspapers*

OLKAN SENEMOĞLU

*Machiavelli'den Hobbes'a Rönesans Dönemi Siyaset Teorisinde
İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı*

*The Human Nature and the Notion of Society in Renaissance
Political Theory: From Machiavelli to Hobbes*

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

JOURNAL OF SCIENCE, CULTURE, ART AND THOUGHT

Hakkında

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi üç ayda bir elektronik olarak yayımlanan erişime açık hakemli bir dergidir. Bahar, Yaz, Güz ve Kış sayıları Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarında yayımlanır.

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi çok alanlı bir dergidir. Çevre, edebiyat, eğitim, etik, felsefe, hukuk, iktisat, iletişim, işletme, sanat, siyaset, şehir, tarih, toplum, uluslararası ilişkiler, yönetim ve yöntem bilim alanlarında insana dair, özgün bakış açısına sahip akademik araştırmaya, inceleme ve çalışmalara yer verir. Dergiye gönderilen yazılar yayın kurulunun ön değerlendirmesinden sonra, anonim en az iki hakem tarafından incelenir.

İNSAN&İNSAN Dergisi Citefactor, Google Scholar Index ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

About

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is an open access double peer reviewed journal which is published quarterly. The spring, summer, fall and winter issues are published in April, July, October and January respectively.

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is a multidisciplinary journal. It includes academic researches, investigations and studies with a unique, human-related viewpoint on environment, literature, education, ethics, philosophy, law, economics, management, communications, art, politics, city, history, society, international relations, administration and methodology.

The papers sent to the journal are reviewed by two anonymous referees minimum after the preliminary evaluation of the editorial board.

İNSAN&İNSAN is indexed by Citefactor, Google Scholar Index and Turkish Education Index.

İNSAN&İNSAN, Yıl/Year: 3 Sayı/Issue: 9 Yaz/Summer 2016

ISSN : 2148-7537

Elektronik Yayın Adresi : www.insanveinsan.org

Sahibi / Publisher:

Okur Yazar Derneği, Ayvansaray m. Yeni Usul s. no: 2. 34085 Fatih İstanbul Türkiye

İletişim / Contact: bilgi@insanveinsan.org

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. H. Emre Bağçe

Prof. Dr. Yüksel Dede

Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal

Doç. Dr. Ebubekir Ayan

Doç. Dr. Fatih Demir

Doç. Dr. Abdullah Özkan

Yrd. Doç. Dr. Harun Kırılmaz

Yrd. Doç. Dr. Cengiz Sunay

Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Ebubekir Ayan

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Ali Mınarlı

Arş. Gör. Buşra Erimli

Halil Emre Deniş

E-posta: editor@insanveinsan.org

Danışma & Hakem Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Filiz Aydoğan Boschele <i>Marmara Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Hikmet Kırık <i>İstanbul Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Edip Asaf Bekaroğlu <i>İstanbul Üniversitesi</i>
Prof. Dr. H. Emre Bağçe <i>Marmara Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Selçuk Koç <i>Kocaeli Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Yusuf Budak <i>Kocaeli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Yüksel Dede <i>Gazi Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Mahmut Masca <i>Afyon Kocatepe Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Nilgün Çelebi Yıldız <i>Marmara Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Can Erbil <i>Boston College</i>	Doç. Dr. Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekci <i>Gazi Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Adem Çelik <i>Kafkas Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Esra Hatipoğlu <i>Nişantaşı Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Sadık Öncül <i>Batman Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Anıl Ertok Atmaca <i>Karabük Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Metin Işık <i>Sakarya Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Mehmet Özçağlayan <i>Marmara Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. İhsan Karlı <i>Kocaeli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Özer Kanburoğlu <i>İstanbul Aydın Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Barış Özdal <i>Uludağ Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Nazım Kartal <i>Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Kemalettin Şahin <i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Abdullah Özkan <i>İstanbul Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Yasin Keleş <i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal <i>Kocaeli Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Mehmet Hilmi Özkaya <i>Uşak Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Harun Kırılmaz <i>Sakarya Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Banu Akdenizli <i>Yeditepe Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Hakan Samur <i>Mardin Artuklu Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Mustafa Otrar <i>Marmara Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Artun Avcı <i>Marmara Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Şükrü Sim <i>İstanbul Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Seçil Özay <i>Marmara Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Ebubekir Ayan <i>Kocaeli Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Rıdvan Şentürk <i>İstanbul Ticaret Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Lütfi Sunar <i>İstanbul Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Güven Bakırezer <i>Kocaeli Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Ahmet Şimşek <i>Sakarya Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Mert Sunar <i>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Cemal Baltacı <i>Süleyman Demirel Üniversitesi</i>	Doç. Dr. İbrahim Şirin <i>Kocaeli Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Cengiz Sunay <i>Yalova Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Kaya Bayraktar <i>Yalova Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Soyalp Tamçelik <i>Gazi Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Fatma Yurttaş Özcan <i>Sakarya Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Fatih Demir <i>Celal Bayar Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Abdullah Taşkesen <i>Sakarya Üniversitesi</i>	Öğr. Gör. Dr. Yalçın Lüleci <i>Marmara Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Adem Doğan <i>Cumhuriyet Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Coşkun Taştan <i>Polis Akademisi</i>	Dr. Elif Demoğlu <i>Marmara Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Filiz Erdemir Göze <i>Gazi Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Yıldırım Torun <i>Yalova Üniversitesi</i>	Dr. Hakkı Cenk Erkin <i>Kocaeli Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Gülcan Işık <i>Gazi Üniversitesi</i>	Doç. Dr. İnci Yakut <i>Kocaeli Üniversitesi</i>	Dr. Erinç Gülbaş
Doç. Dr. Kutay Karaca <i>İstanbul Gelişim Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Salih Akkanat <i>Gümüşhane Üniversitesi</i>	Dr. Ahmet Tetik

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

-
- EBUBEKİR AYAN
*Osmanlı Döneminde Kocaeli Sanayiinin Tarihi Gelişimi ve
Osmanlı'da Sanayileşme Çabalarının Analizi*
*Historical Development of Kocaeli Industry in the Ottoman Period
and An Analysis of the Ottoman Industrialization Efforts* 5
-
- FİLİZ AYDOĞAN BOSCHELE / AYSEL AY
*Çokkültürlülük Bağlamında
Türkiye'de Çokkültürcü Medya ve TRT Kürdi*
*Multiculturalist Media and TRT Kurdi in Turkey
in the Context of Multiculturalism* 36
-
- MEHMET BÜYÜKAŞAR
*Türk Spor Basınında Cinsiyet Ayrımcılığı:
Fotomaç ve Fanatik Gazeteleri Örneği*
*Gender Discrimination in Turkish Sport Press:
A Case Study on Fotomaç and Fanatik Newspapers* 53
-
- OLKAN SENEMOĞLU
*Machiavelli'den Hobbes'a Rönesans Dönemi Siyaset Teorisinde
İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı*
*The Human Nature and the Notion of Society in Renaissance
Political Theory: From Machiavelli to Hobbes* 77
-
- YAZIM KURALLARI / PUBLICATION RULES / 101

Osmanlı Döneminde Kocaeli¹ Sanayiinin Tarihi Gelişimi ve Osmanlı'da Sanayileşme Çabalarının Analizi

EBUBEKİR AYAN*
bekir.ayan@kocaeli.edu.tr

Özet: Çalışma kapsamında Kocaeli Sanayiinin gelişimi, Osmanlı'daki sanayileşme çabaları ve bu süreçte imparatorluğun geleneksel iktisadi sisteminde yaşanan dönüşüm serüveni eşliğinde incelenmektedir. 19. yüzyıldaki sanayileşme çabaları çerçevesinde, yüzyıllardır genel hatlarıyla korunarak süregelen Osmanlı iktisadi sisteminin bazı temel nitelikleri, -onyıllara yayılan bir çabayla- bu uğurda dönüştürülerek sınaî kalkınmanın koşullarına daha uygun hale getirilmiştir. Gerçekleştirilen sınaî yatırımlarda ilk aşamada yaşanan başarısızlıklara rağmen ısrarlı bir şekilde sürdürülen çabalar neticesinde, 19. yüzyılın sonlarına yaklaşılırken Osmanlı ekonomisi artık yeni koşullara intibak edebilmiş durumdadır. Öyle ki, bu süreçte gerçekleştirilen sınaî yatırımların bir kısmı uluslararası standartlarda üretim yapabilecek ölçüde başarı sağlamıştır. Ancak İttihat ve Terakki dönemindeki iktisadi ve siyasi politikalar, nihayet Avrupa sanayii ile intibak aşamasına gelmiş olan yüz yıllık sanayileşme kazanımlarını adeta yıkıma uğratmıştır. 19. yüzyıl boyunca devam eden sanayileşme ve fabrikalaşma sürecinin en önemli halkalarından birini de bugünkü Kocaeli şehri teşkil etmiştir. Bu süreçte İzmit Sancağı'nda tesis edilen ve Osmanlı sanayiinin en önemli alt kolu olan dokuma sanayii açısından İzmit Sancağı'nı bir sanayi merkezine dönüştüren fabrikaların, erken Cumhuriyet dönemindeki ilk büyük sanayi yatırımları için şehrin bir kuruluş yeri namzedi olarak değerlendirilmesinde de etkili olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kocaeli sanayi tarihi, Osmanlı'da sanayileşme, Sınaî kalkınma.

Giriş

Kocaeli ismi şehre Cumhuriyet döneminde verilmiş olmakla birlikte, şehir antik çağdan itibaren farklı dönemlerde çeşitli adlar almıştır. Bugünkü Kocaeli şehrinin merkezini teşkil eden İzmit'in bilinen ilk ismi Nikomedia'dır. Şehrin bu ilk ismine Bithynia Kralı Nikomedes kaynaklık etmektedir. Nikomedia 1327 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra İznikmid/İznikümid ve İzmid adlarını almıştır. Şehir, 15-19. yüzyıl Osmanlı kronikleri ve bürokrasisinde genellikle İznikmid adıyla kaydedilmiştir. Şehrin adı yazı dilinde İznikmid ve İzmid olarak geçmesine rağmen 17. yüzyılda yazılmış bazı yabancı kaynaklara ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne göre,

* Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

1 Çalışmada bugünkü Kocaeli ili sınırları dâhilindeki bölgenin sınaî gelişimi incelenmektedir.

halkın henüz o dönemde dahi şehrin adını 'İzmit' olarak telaffuz ettiği anlaşılmaktadır. Ancak yazı dilinde İzmid adının kullanılması, İzmid ve İzmir adlarının Osmanlı Türkçesi'ndeki yazım benzerliği sebebiyle zaman zaman resmi ve özel yazışmaların yanlış şehre gönderilmesine neden olmuştur. Yazım benzerliğinden kaynaklanan karışıklık nedeniyle Posta Nezareti ve Harbiye Nezareti'nin süregelen şikâyetleri ve teklifleri üzerine, 1910 yılında Şura-yı Devlet tarafından 'İzmid'in 'İzmit' olarak yazılması kabul edilmiş ve böylece şehrin adının 'İzmit' olarak yazılması resmîyet kazanmıştır².

Avrupadan Asya'ya geçişin en önemli koridoru üzerinde olan Kocaeli, bu stratejik konumun doğal bir sonucu olarak, çok eski yüzyıllardan beri iktisadi açıdan hep önemli bir merkez olmuştur. Günümüzde de Türkiye'nin en önemli sanayi merkezlerinden biri olan Kocaeli'nin bu konumunu nasıl elde ettiği, bir sanayi kentine dönüşme sürecinde Cumhuriyet dönemine kadar hangi aşamalardan geçtiği, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Doğal bir liman niteliğindeki konumu ve o dönemdeki -gemi yapımına da uygun-orman zenginliği dolayısıyla Kocaeli iktisadi yaşamı yüzyıllar boyunca temel olarak gemicilik ve kereste ticareti ve buna bağlı uğraşlar çerçevesinde gelişmiştir. Kerestenin civar ormanlardan temin edilebildiği donanma üslerinde gemi yapımı, oldukça gelişmiş karmaşık sanayiler oluşturabilmektedir³. Kocaeli ekonomisi de ahşap gemilerin kullanımının azalmaya başladığı 19. yüzyıla kadar bunun tipik bir örneğini teşkil etmiştir.

Kocaeli'nin 19. yüzyılda dokuma sanayii açısından bir sanayi merkezine dönüşmesi süreci ise, şehrin o dönemde büyük ölçekli bazı fabrika yatırımları için kuruluş yeri olarak seçilmesiyle başlamıştır. Sultan Abdülmecid döneminde mensucat sanayii alanında İzmit ve civarında gerçekleştirilen yatırımlar o dönem için İzmit'i pamuklu, yünlü ve ipekli dokuma sanayii açısından önemli şehirlerden biri haline getirmiştir. Bu yatırımlar ayrıca, sanayi yatırımları açısından şehrin bir kuruluş yeri namzedi konumunu kazanmasını sağlamış, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen önemli sanayi yatırımları için de kenti kuruluş yeri seçenekleri arasında tutmaya devam etmiştir.

Bugünkü Kocaeli coğrafyasını önemli ölçüde ihtiva eden İzmit Sancağı Osmanlı İmparatorluğu döneminde her ne kadar ülkenin en başta gelen sanayi şehirleri arasına girememiş olsa da, iktisadi açıdan refah seviyesi yüksek şehirler arasında yer almıştır. Vedat Eldem'in tarihlendirmediği ancak Tanzimat dönemindeki 'Maliye Islah Komisyonları'ndan evvel hazırlanan ve halkın gelir durumlarını dikkate alan 'Tarik Mükellefiyeti' kanununa dayandırdığı verilere göre -bugünkü Kocaeli sınırlarının önemli bir bölümünü de içinde bulunduran- İzmit, gelir seviyesi itibarıyla o dönemin müreffeh şehirlerindedir. 3 grupta mütalaa edilen (A yüksek gelirli, B orta

2 Oğuz Polatel, "Nikomediadan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü", *International Journal of History*, Prof. Dr. Enver Korukçu Armağanı, (2012): 290-291.

3 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt:1, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2009), 136.

gelirli, C düşük gelirli) vilayet ve müstakil livalar arasında Selanik, Edirne, İstanbul, Aydın, Hüdavendigâr, Karasi, Çanakkale, Beyrut, Suriye ve Kudüs'le birlikte İzmit, A grubu altındaki yüksek gelirli şehirler arasında yer almaktadır⁴. Şehrin bu konumu savaş yıllarında yaşanan tahribat nedeniyle akamete uğramış ve şehir ancak Cumhuriyet döneminde kâğıt sanayii yatırımı için kuruluş yeri olarak seçildikten sonra yeniden eski önemini kazanmaya başlamıştır.

Sınaî yatırımların mütemmim cüzleriyle birlikte refah düzeyi üzerinde oluşturduğu çoğaltan etkisi, şehrin tabii dokusu üzerinde ise aynı oranda olumsuz etkiler bırakmış; çevre kirliliği konusundaki düzenlemelerin son derece yetersiz olmasının ve bu husustaki özensizliğin ve kayıtsızlığın etkisiyle, bu süreçte Kocaeli doğal hayatı aynı hızla tahrip olmuştur. Şehir açısından en az sanayileşme olgusu kadar önemli olan bu yaygın ve son derece şiddetli doğa tahribatı, ayrı çalışmaların konusudur. Kocaeli ne yazık ki, bu mahiyetteki çalışmalar için de en 'verimli' şehirlerin başında gelmektedir.

1. Antik Çağdan Osmanlılara Kocaeli İktisadiyatı ve Sanayii

Tarihi oldukça eskilere dayanan ve birçok önemli medeniyete ev sahipliği yapmış olan Kocaeli şehri, yaşanan yıkıcı istilalara ve büyük depremlere rağmen, zaman içinde yeniden ayağa kalkabilmiş ve önemli bir kültür, ticaret ve sanayi merkezi olma niteliğini yüzyıllar boyunca sürdürmüştür. Kentin -bugünkü Başiskele mevkiinde- Astakoz ismiyle ilk kuruluşuna ilişkin tarihlendirmeler milattan önce 8. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu itibarla Astakoz, İzmit çevresinde kurulmuş en eski yerleşim yeridir⁵. Bugünkü İzmit mevkiindeki ilk şehir olan Nikomedia ise (M.Ö.) 263/264 yılında (körfeze hâkim tepelerden birinin yamacında) Bithynia Kralı Nikomedes tarafından kurulmuş ve krallığın başkenti haline getirilmiştir. (M.Ö.) 75 yılında III. Nikomed döneminde Bithynia Krallığı Roma İmparatorluğu'na bağlandıktan sonra da, Nikomedia gelişimini devam ettirmiştir⁶.

Kocaeli coğrafyası, körfezin korunaklı konumunun ve -o dönemde- ormanlarla kaplı coğrafi özelliğinin bir sonucu olarak antik çağdan itibaren çok uzun yıllar boyunca doğal bir liman ve gemi inşasının ve denizciliğin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu ormanlık alanlar, zaten doğal bir limana sahip olan Nikomedia için çok önemli bir avantaj oluşturmuştur. Çünkü (gemi yapımına müsait ağaçların bulunduğu) ormanlık alanlar, antik dönemde gemi yapımı, gemi ticareti ve askeri filoların oluşturulması gibi konularda en önemli etkendi⁷. Bu doğal avantaj, İzmit'in daha antik çağda önemli bir denizcilik üssü olmasını sağlamıştır. İzmit'te gemi inşası faaliyeti antik çağda dahi, bu alanda farklı meslek sınıflarının oluşumuna imkân verecek ölçüde ge-

4 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), 8.

5 Yavuz Ulugün, *Tarih Öncesi ve Helenistik Dönem Bithynia*, (Kocaeli: Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları, 2004), 87.

6 Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:26 Sayı:41, (2007): 60.

7 Ayşe Çalık Ross, *Antik İzmit: Nikomedia*, (İstanbul: Delta Yayınları, 2007), 18.

lišmiş bir seviyeye ulaşabilmiştir⁸. Sadece körfez değil, Kocaeli sınırları içerisindeki -Karadeniz kıyısındaki- Kerpe Limanı da, yine aynı doğal imkânlar sayesinde, tarih öncesi devirlerden Osmanlı'ya kadar işlevini sürdüren bir başka önemli denizcilik merkezidir⁹. Gemi yapımına uygun ağaç çeşitlerini barındıran geniş ormanların deniz kıyısına çok yakın oluşu ve verimli toprakları, bölgenin o dönemde merkezi bir tersane ve liman olmasındaki önemli etkenlerdir.

Zaman içinde savaşlara ve büyük yağmalara maruz kalan Nikomedia, bu süreçte büyük tahribata uğramıştır¹⁰. Nikomedia'nın 286 yılında imparator Diocletianus tarafından Roma İmparatorluğu'nun doğudaki başkenti yapılmasından sonra gerçekleştirilen altyapı ve -büyük bir tersane ve üretime dönük imalathaneler dâhil olmak üzere- üstyapı yatırımlarıyla birlikte şehir yeniden imar edilmiş, (M.S.) 3. yüzyılın sonlarına doğru (özellikle deniz ticareti açısından) Kocaeli geniş bir ticaret ağının merkezi haline gelmiştir.¹¹ Bu dönemde Nikomedia 100.000'i aşkın nüfusuyla dönemin en ünlü ve en büyük şehirleri arasında Roma, Antakya ve İskenderiye'den sonra dünyanın dördüncü büyük kültür ve ticaret merkezi haline gelmiştir¹². Bugün körfezin kuzey kıyısı boyunca İzmit-Gebze hattında, antik çağda faaliyet göstermiş birçok antik liman olduğu bilinmektedir. Texier seyahatnamesinde İzmit'teki gemicilik faaliyetine atıf yapmakta ve Roma döneminde İzmit tersanelerinde, İtalya'ya mermer taşıyan gemilerin imal edildiğini belirtmektedir¹³. Ancak yine Texier'in belirttiğine göre 3. yüzyıldaki savaş ve yağmalardan sonra yeniden onarılıp eski ihtişamına kavuşmuş olan Nikomedia, asıl büyük ve kalıcı yıkımı 4. yüzyıldaki büyük depremle yaşamıştır. Deprem ve devamında yaşanan yangınlar şehri tamamen tahrip etmiştir¹⁴.

İzmit'te antik çağda büyük ölçüde denizcilik ve ormancılık faaliyetlerine dayalı olarak gelişen imalat faaliyetlerine, Bizans imparatoru Jüstinyen döneminde (527-565) bir anlaşma çerçevesinde Göktürkler tarafından Bizans'a gönderilen Türk ipekçilerin İzmit, İznik ve Bursa'ya yerleşmesiyle birlikte, ipekçilik ve kumaşçılık da eklenmiştir¹⁵. Bu dönemde Nikomedia, Batı için yeni bir girişim olan ipek böceği yetiştiriciliğinin gelişmesi ve bu konuda 17 böcekhaneye sahip olmasıyla adını tüm dünyaya duyurmuştur¹⁶. Böylece İzmit sanayii, ipek dokumacılığı alanında önemini Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de sürdüreceği yeni bir aşamaya girmiştir. Ancak sonraki yüzyıllar boyunca devam eden savaşlar ve yıkıcı istilalar nedeniyle İzmit, antik çağın sonuna kadar süren dünya ölçeğinde bir sanayi ve kültür merkezi olma

8 Nezhir Fıratlı, İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 30.

9 Yavuz Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, (İzmit: İzmit Rotary Kulübü Yayınları, 2009), 14.

10 Bu konuda bkz, Charles Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Birinci Cilt, Çev: Ali Suat, (Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002), 105.

11 Ayrıntılı bilgi için bkz, Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, 16.

12 Yavuz Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi II: Roma Dönemi Bithynia*, (İzmit: KYÖD ve İzmit Rotary Kulübü Yayını, 2007), 102.

13 Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, 102.

14 Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, 105-106.

15 Bu konuda farklı rivayetler için bakınız; Yavuz Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi III: Bizans, Selçuklu ve Haçlılar Dönemi Bithynia*, (İzmit: KYÖD Tarih Yayınları, 2010), 21 ve Rıfat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, Haz., Atilla Oral, (İstanbul: Demkar Yayınevi, 2007), 15.

16 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi III: Bizans, Selçuklu ve Haçlılar Dönemi Bithynia*, 21.

niteliğini yitirmiştir. Bununla birlikte İstanbul için önemli bir tarım merkezi olma vasfını hiç kaybetmemiştir. Yazılı kaynaklar, İstanbul'un (Nikomedia'nın da dâhil olduğu) Bithynia'nın bereketli kıyılarının yiyecek ve malzemelerine bağımlı olduğunu göstermektedir¹⁷.

Selçuklu Türkiyesi'nde milletlerarası iktisadi faaliyetlerden en çok gelir getiren sektör olan transit ticaretin önemli ayaklarından birini de İzmit oluşturmaktaydı. Şehir, kervanlarla yapılan ticaretin İstanbul–Mısır güzergâhında önemli bir geçiş noktasını teşkil etmekteydi¹⁸. İzmit'in sanayi ve ticaret açısından yeniden önemli bir merkez haline gelmesi ise, Osmanlı yönetimine girdikten ve özellikle 1419'da yeniden fethedilerek siyasi istikrara kavuştuktan sonra mümkün olabilmıştır.

2. Osmanlı Dönemi İktisadiyatı ve Kocaeli Sanayii

Ticari koridorlar üzerindeki stratejik konumu ve doğal imkânları dolayısıyla Kocaeli coğrafyası, Osmanlı döneminde de ticaretin ve bir kısım sınaî faaliyetlerin canlı olduğu bir şehir hüviyetindedir. Şehrin temel sınaî uğraşlarının başında, 19. yüzyıla kadar gemicilik ve tersanecilik faaliyetleri gelmektedir. Gemicilik sanayii uzun yüzyıllar boyunca şehrin temel sınaî faaliyeti olarak önemini korumuş, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren buna dokuma sanayii de eklenmiştir. Sanayi devriminin temel sektörü olan dokuma sanayii alanındaki fabrika yatırımlarıyla birlikte şehrin iktisadi ve sınaî önemi zamanla daha da artmıştır. Aşağıda öncelikle sınaî gelişime yön veren (gelişimi hızlandıran ya da yavaşlatan) Osmanlı iktisadi dünya görüşü ve bu görüşün zaman içindeki evrimi genel hatlarıyla ele alınacak, ardından Kocaeli sanayiinin Osmanlı'daki gelişimi, yukarıda belirtilen temel sınaî faaliyetler üzerinden incelenecektir.

Osmanlı İktisadi Dünya Görüşü ve İmparatorluğun Sanayileşme Süreci

a. Klasik Dönemde Osmanlı İktisadiyatı ve Sanayii

14. ve 16. yüzyıllar arasında tedrici bir şekilde gelişerek teşekkül eden ve ana vasıfları itibariyle 'klasik' Osmanlı iktisadi dünya görüşünü oluşturan sistem 19. yüzyılın başlarına kadar köklü bir değişiklik geçirmeden işleyişine devam etmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren giderek hızlanan değişmelerle birlikte iktisadi sistemin 'klasik' olarak nitelenen hüviyetinin birçok unsuru ortadan kalkmış, buna karşılık birçok yeni unsurla beslenen yeni ve değişik bir hüviyet teşekkül etmiştir¹⁹. İktisadi sisteme ilişkin esnek, pragmatik ve müzakereci nitelikler taşıyan söz konusu yönetim biçimi, Avrupa ve Asya'da pek çok devletin varlığını koruyamadığı bir dönemde Osmanlı Devleti'ni modern döneme taşıyabilmiştir. Kuşkusuz bu esneklik, son tahlilde sadece geleneksek bir düzeni koruyup sürdürebilmek amacıyla -pragmatik olarak- kullanılmıştır. Örneğin Osmanlı düzeninin en önemli unsurları olan toprakta devlet mül-

17 Yavuz Ulugün, *Kocaeli Tarihi: Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli*, (Kocaeli: KYÖD Tarih Yayınları, 2002), 6. Bu konuda ayrıca bakınız, Atilla Çetin, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, (İzmit: İzmit Rotary Kulübü, 2000), 39.

18 Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 172.

19 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000), 39. Osmanlı iktisadi zihniyetine ilişkin bir okuma için ayrıca bkz, Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, 185-200.

kiyeti, loncalar ve özel sermaye birikimi önündeki engeller, 19. yüzyıla kadar fazla değişmeden varlıklarını sürdürebilmiştir²⁰.

Ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol, ucuz ve kaliteli olmasını amaçlayan Osmanlı klasik iktisadiyatı, iktisadi hayatta önemli bir aktör olacak düzeyde şahsi zenginleşme sağlayacak bir sermaye birikimine imkân vermemekteydi. Sistemin önemli bir dayanağı olan devlet temsilcilerine görevleri süresince sağlanan yüksek imkânlar görev süreleriyle sınırlı idi ve bu durum, devletten bağımsız bir zengin sınıfının teşekkülünü mümkün kılmıyordu. Sistemin idamesindeki stratejik rolüne bağlı olarak, devlet yöneticilerine ve temsilcilerine tanınan sınırlı ayrıcalıklar dışında, iktisadi işleyişteki hâkim anlayış 'eşitlik'tir. Kaynakların bölüşümünde büyük farklılıkların oluşmasına imkân vermeyen bu sistem, 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar (klasik dönemde) doğrudan ve dolaylı devlet müdahaleleriyle sürdürülmeye çalışılmıştır²¹.

Esnaf örgütleri, Osmanlı İktisadi sisteminin dayandığı ilkelere bütünüyle uygun düşen bir yapı olarak Osmanlı sanayiinin 18. yüzyıl boyunca da hâkim örgütlenme biçimi olarak kalmıştır. Esnaf örgütlerinin bünyesi içindeki (sermaye birikimi açısından) farklılaşma, yüzyılın başı ile sonu arasında çok az bir değişim göstermiştir. Örneğin aynı iş kolundaki en fakir usta ile en zengini arasındaki farklılaşma 1/4 ile 1/7 arasını pek aşmamıştır. İşyeri büyüklükleri istihdam hacmi bakımında 5-20 işçiyi pek geçmemiştir²². İmalat sanayiinde çalışanların büyük çoğunluğu da küçük ölçekli, en fazla 5 çalışanı olan atölyelerde çalışmaktaydı²³. Mevcut işletmelerin önemli kısmı yakın bölge pazarları için üretim yapan küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktaydı. 15-20 işçi çalıştıracak büyüklükte işletmeler dahi nadir denecek kadar az sayıda idi²⁴. Devlete ait olan silah sanayiinde dahi 50-100 işçiyi aşan kuruluşlar görülmemiştir²⁵.

İş aletleri ve makineleri esnafın kolayca satın alabileceği kadar ucuzdu ancak yüksek tutarlı sermaye birikimleri oluşamadığından, esnafın gelir düzeyine göre oldukça pahalı sayılan bina ve sabit tesislerin çoğu devlete ve vakıflara aitti. Bunlardan özel mülk olanların çoğu askeri zümre mensuplarına aitti ve bu zümrenin mülkiyet hakları (sistemin gereği olarak) 19. yüzyıl ortalarına kadar hukuki teminattan mahrum olduğu için sürekli devlet ve vakıf grubu içine akmaktaydı²⁶. Kendi içinde tutarlılığı olan ancak bireysel sermaye birikime de imkân vermeyen sistemin bu niteliği, özel sektör sanayi girişimciliğinin önündeki en önemli engellerden birini teşkil etmiştir.

Sermaye birikimini engelleyen bir başka önemli unsur da kâr hadleri konusundaki sınırlamalardır. Meşru kabul edilen kâr hadlerinin üzerine çıkılmasına ve aşırı kâr hadlerine izin verilmeyen bir piyasa ortamında sermayeyi önemli oranlarda büyüt-

20 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014), 3-4.

21 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 67-68.

22 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 233.

23 Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014), 143.

24 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 86.

25 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 233.

26 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 233.

mek son derece güçtür²⁷. Bu sistemin ekonomik büyümeyi yavaşlattığı söylenebilir, ancak gerilemenin yollarını da aynı ölçüde yavaşlatan bir nitelik arz ettiği de söylenebilir²⁸. Nitekim tarih yazımında 17. ve 18. yüzyıllar Osmanlı ekonomisi için genel olarak gerileme dönemi olarak kabul edilirken, Owen'a göre bu tezin aksine, 19. yüzyılın başlarında bile üretim düzeyleri, sermaye birikimi ve teknolojik değişme açısından Osmanlı ekonomisinin durumunu en iyi yansıtacak kavram 'durgunluk' olacaktır²⁹. Osmanlı sanayii 18. yüzyıl sonları itibariyle eski önemini kaybetmiş olsa da, gerek iç tüketim gerekse ihracat bakımından henüz çöküş aşamasına gelmemiş ve bu (durağan) vaziyet Napolyon Savaşları'nın sonuna kadar muhafaza edilmiştir. Sanayideki belirgin bir gerileme dönemine ise 1815-1820 yıllarında girilmiştir. Sanayi sektöründe makine kullanımının hızla yaygınlaştığı bu dönemden itibaren İngiliz malı ithal tekstil ürünleri piyasaları adeta istila etmiş, fabrikaları ezici bir rekabet altında bırakmıştır³⁰. Ancak sanayideki bu hızlı gerileme daha ziyade İstanbul ve Avrupa Türkiye'si (Balkanlar) gibi dış âlemle sıkı münasebetler idame eden şehirlerdeki sanayiye etkilemiş, memleketin iç kısımlarına -nakil maliyetleri sebebiyle- kolayca nüfuz edilemediğinden, yerli malları ve aile sanayii (bir müddet daha) piyasaya hâkim kalabilmiştir³¹.

Ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol, ucuz ve kaliteli olmasını amaçlayan klasik anlayışın bir neticesi olarak, Osmanlı Devleti dış ticaretin sadece ihracat tarafına müdahalede bulunmuş, yerli mal bulmakta zorluk çekildiğinde bu malların ihracatına sınırlamalar getirmekten çekinilmemiştir. İthalat konusundaki müdahaleler ise -bazı siyasi amaçlı istisnalar dışında- hep kolaylaştırıcı mahiyette olmuştur³². Oysa sanayi devriminin öncü ülkelerinden İngiltere, yerli üretimi korumak amacıyla korumacı politikalarından kaçınmamıştır. Örneğin 18. yüzyıl boyunca Hindistan'da ucuz emekle üretilen pamuklu kumaşların İngiliz pazarlarına girişine izin verilmemiştir³³. Osmanlı'da, yurtiçinde tüketici yararını esas alan ve fakat üretici kesimin kâr hadlerini sınırlayıcı nitelikteki söz konusu dış ticaret politikaları, netice itibariyle özel kesimin sermaye birikimine imkân vermezken, Avrupada yerli üreticiyi korumayı amaçlayan ve sonuçta sermaye birikimine katkı yapan merkantilist politikalar 16. ve 17. yüzyıllardaki dış ticaret politikalarının temel niteliğini oluşturmaktadır.

Sanayi devrimiyle birlikte iç tüketimde ithal malların payının hızla artması ve yerli üretimin buna direnmekte zorluk yaşaması sonucunda, sanayide genel bir genişleme dönemi sayılabilecek 18. yüzyılın ilk yarısında ithal ikamesine dönük birçok devlet yatırımı gerçekleştirilmiş, ancak imalat sanayiine dönük bu yatırımlar sanayide kalıcı bir sıçrama sağlayamamış ve neticede yüzyılın ikinci yarısında daralma yönünde

27 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 71.

28 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 73.

29 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005), 11-12; Roger Owen, *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, (London: 1981), 56.

30 Ömer Celal Sarc, *Tanzimat ve Sanayimiz*, 'Tanzimat 1, Komisyon, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999), 425.

31 Sarc, *Tanzimat ve Sanayimiz*, 426.

32 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 253.

33 Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, 2.

bir değişim yaşanmıştır³⁴. Yüzlerce yıllık bir bilgi birikimi ve buna bağlı teknolojik gelişmelere dayalı olarak gelişen Avrupa sanayisinin ürettiği bol ve ucuz ürünlere karşı Osmanlı'da bu yıllarda girişilen sanayileşme çabaları, en başta bilgi ve teknoloji konusundaki yetersizlikler sebebiyle başarıya ulaşamamıştır.

Kuşkusuz bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yanı sıra, sanayi devriminin işlerlik kazanmasını mümkün kılan bir diğer unsur olan üretime koşulmaya hazır, yeterli sayıda ve ucuz işgücünün varlığı da Batı açısından bir diğer avantajdır. Daha 16. yüzyılda İngiltere tarımında pazar için üretim yaygınlaşmış, verimlilik artışları hızlanmaya başlamıştı. Tarım kesiminde kapitalist üretim ilişkileri gelişirken, pek çok köylü üretici topraklarından koparılmış, ya kırsal alanlarda ücret karşılığı çalışmak ya da kentlere göç etmek zorunda kalmışlardı. Böylece kapitalist sanayinin en önemli önkoşullarından biri olan mülksüzleştirilmiş emekçiler ordusu da oluşturulmuştu³⁵. Dolayısıyla sanayi devriminin ekonomik açıdan işlerlik kazanmasında ve başarılı olmasında, hammadde kaynaklarının, sermaye birikiminin ve ucuz emeğin sağlanmasında Avrupalıların yaygın olarak kullandığı sömürü biçimlerinin sağladığı ekonomik 'avantaj'ın da kuşkusuz etkisi vardır.

Ancak 19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonu ve ikinci çeyreğinin başı itibariyle pamuklu ithalatının Osmanlı sanayii üzerindeki etkisi artık yıkıcı bir boyuta ulaşmıştır. Örneğin 1812'de İşkodra'da 600 ipek tezgâhı varken 1821'de bunlardan ancak 40'ı kalmış, yine 1812'de Tırnova'da 2000 mensucat tezgâhı çalışırken 1830'da bu miktar 100'e inmişti³⁶. İslah-ı Sanayi Komisyonu'nun (1860) kumaşçılara ilişkin raporlarına göre İstanbul ve Üsküdar'da 2750 adet kumaşçı tezgâhı ve bunlarla geçimini sağlayan 3500 kişi var iken 30-40 sene zarfında bu tezgâhlar 25'e, esnaf, usta ve kalfa sayısı 40 kişiye düşmüş; kemhacı esnafının 350 tezgâhı ve 700 nüfusu var iken geriye 4 tezgâh ve 8 kişi kalmış; 60 tezgâh ve 120 nüfusu olan çatma yastıkçılar 8 tezgâha ve 14 nüfusa düşmüştür³⁷.

Temel olarak miri toprak rejimi, esnaf örgütlenmeleri ve vakıflara dayalı olarak işleyen, devlet kontrolünde, birikimden çok bölüşümcü, iktisadi açıdan hem büyümeyi hem de küçülmeyi ve dağılmayı sınırlayan mekanizmaları içinde barındıran bu ekonomik düzen ancak, dünya tarihinin ziraat devriminden sonraki 10.000 yıllık döneminde benzeri olmayan bir yenilik olan sanayi devrimine karşı direnememiştir³⁸. Sanayi devriminin sonuçlarına artık karşı koyamayan Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren klasik dönemin bazı temel niteliklerinden vazgeçmeye başlamıştır. Klasik dönemde piyasa üzerinde kontrol ve denetimle yetinen ve bazı istisnalar dışında üretim alanına girmeyen Devlet, ilk defa olarak 1827'den itibaren yüzyılın ortalarına kadar seri bir şekilde -ithal malı teknoloji ile- fabrikalar kurma faaliyetine girişmiş; ancak uluslararası rekabete karşı herhangi bir koruma tedbiri

34 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 252.

35 Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, 2.

36 İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 114; 'David Urquhart, *La Turquie*, (Paris: 1836), 57'den aktarılan.

37 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cild:2, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), 728.

38 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 75 ve 91.

uygulanmayan bu devlet fabrikaları yüzyılın ikinci yarısının başlarında ithal rekabete dayanamayarak kapanmıştır³⁹. Özellikle (Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile yaşanan mücadelede İngiltere'nin yardımı karşılığında imzalanmak zorunda kalınan) Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması (1838) ile birlikte, sanayi devriminin önder ülkesi olan İngiltere'ye dış ticarete tanınan ilave imtiyazlar neticesinde Osmanlı pazarları korumasız kalmış, adeta yabancı mallar için açık pazar haline gelmiştir⁴⁰.

b. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı İktisadiyatı ve Sanayii

1827 yılında başlatılan kapsamlı sanayileşme faaliyetlerinden sonra, Osmanlı sanayileşme çabaları açısından Tanzimat dönemi büyük önem arz etmektedir. Daha erken bir tarih olarak, 18. yüzyılın sonlarında Sultan III. Selim dönemindeki askeri sanayi yatırımları da kuşkusuz kayda değerdir. Ancak 1840'larda yaşanan sanayileşme hareketi, muhteviyatı ve hacmi itibarıyla öncekilerin ilerisindedir. Kırım Savaşı'nın arifesine kadar devam eden bu süreçte tesis edilen çok sayıda imalat işletmesi, çeşitlilik, sayı ve planlama bakımından önceki çabaların çerçevesini çok aşmış ve gerçek bir sanayi devrimi için bu dönemi bir umut haline getirmiştir⁴¹. Bu sanayi atılımının coğrafi yerleşkesi, İstanbul'un batısında, kuzeyde Edirne yolu ve güneyde Marmara Denizi'yle sınırlı ve Yedikule'den Küçükçekmece'ye kadar doğu-batı istikametinde 130 km boyunca uzanan ince ve uzun bir şerit idi. 1843'ten başlayarak tesis edilen sınaî ve tarımsal tesislerle burası adeta bir 'sanayi parkı'na dönüşmüştür⁴². Macfarlane'ye göre, bazılarınca bu proje bir "Türk Manchester ve Leeds'i, Türk Birmingham ve Sheffield'i" olacakmış gibi değerlendirilmekte idi⁴³. Bunlara İzmit, Hereke, Bursa, Balıkesir, İzmir ve Tokat gibi Anadolu kentlerinde gerçekleştirilen yüksek maliyetli sınaî yatırımları da eklemek gerekir⁴⁴. Bu fabrikaların ilk kuruluş yıllarında Avrupa'dan getirtilen ustalar vasıtasıyla, modern teknolojinin yerli işçi ve ustalara öğretilmesine gayret edilmiştir. Ayrıca dokuma sanayiinin teknik esaslarını öğrenmek üzere 1847 yılında Avrupadaki fabrikalara öğrenciler gönderilmiştir⁴⁵.

Fabrikaların başarılı olabilmeleri ve belirlenen amaçları gerçekleştirebilmeleri için çeşitli teşvik edici düzenlemeler de getirilmiştir. Ticaret anlaşmaları nedeniyle gümrük duvarını yükselterek yerli üretime koruma sağlamak mümkün olmadığından, fabrikaların sübvansiyonlarla desteklenmesi yoluna gidilmiştir. Sağlanan bu desteklerden en önemlisi, ürünlerin devlet tarafından öncelikle satın alınmasıydı. Devlet fabrikalarına sağlanan bir diğer destek de, 1851 yılında alınan bir kararla, bu kuruluşların yurtiçinden ve yurtdışından satın alacakları makine, araç ve hammaddelerin tüm gümrük ve vergilerden muaf tutulmaları yanında, ürettikleri malları piyasada satmaları halinde herhangi bir vergi ödememeleridir⁴⁶.

39 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz, Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 83-90.

40 Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988), 25.

41 Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", Der., Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat - Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 759-760.

42 Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", 760.

43 Charles Macfarlane, *Turkey and its Destiny*, Cilt:1, 1850, 58'den aktaran: Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", 761.

44 Bu yatırımlar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz, Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", 762-763.

45 Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 371.

46 Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, 372.

Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen, (Baltalimanı) Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'nın süregelen olumsuz etkileri Kırım Savaşı'nın neden olduğu büyük mali yüklerle birleştiğinde söz konusu sanayi programı artık sürdürülemez hale gelmiştir. Esas olarak ordunun ve devletin ihtiyaçlarını karşılamak üzere başlatılmış 19. yüzyılın bu ilk dalga sanayileşme atılımı doğrultusunda (devlet tarafından) kurulan sınaî işletmelerin önemli kısmı kısa bir süre sonra üretimlerini durdurmak zorunda kalmıştır⁴⁷. Teknoloji üretmekten ve bunu kullanabilecek nitelikli sanayi işçisinden mahrum olmanın getirdiği maliyetler ile dış ticaret hadlerinde ithal malları lehine yaşanan gelişmeler, söz konusu sanayi atılımlarının uzun ömürlü olmasını engellemiştir. (19. yüzyılın ilk yarısındaki 'fabrika seferberliği'nde tesis edilen fabrikaların birçoğu başarılı olamamakla birlikte, Hereke ve İzmit'teki fabrikalar İmparatorluğun sona ermesinden sonra da (bir kısmı farklı şehirlere taşınarak da olsa) faaliyetlerine devam etmiştir⁴⁸.)

Osmanlı'da sanayileşmenin gecikmesinin kuşkusuz çok etkili sosyolojik unsurları da vardır. Batı'da yüzlerce yıllık bilimsel, teknolojik ve toplumsal dönüşümün neticesi olarak ortaya çıkan bu yeni ve daha verimli üretim biçimi, Osmanlı topraklarında bu dönüşümü bir anda yaşamak zorunda kalan yerli meslek örgütleri tarafından, önemli ölçüde emeğe dayalı olan Osmanlı üretim tarzına ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Daha ucuz ithal malların piyasada bollaşması ya da bu ürünlerin yerli piyasada üretilmesine imkân sağlayacak olan sanayi yatırımı girişimleri, Osmanlı ekonomik sisteminin temel unsurlarından biri olan esnaf teşkilatlarından kuvvetli direnç görmüş ve bu itibarla lonca teşkilatları sanayileşme konusunda geciktirici bir işlev görmüştür. Makineleşmeye karşı uzun süre direnen loncaların yanı sıra, 'gedik usulü' de Osmanlı sanayii üzerinde etkili olmuş bir diğer önemli faktördür. Bir tür 'esnaf tekeli' olan ve işyerlerinin, imalathanelerin ve o sektörde çalışanların sayısını sınırlayan bu model, netice itibariyle girişimcilik imkânlarını ve sermaye birikimini sınırlayarak özel sektör sanayiinin gelişmesine engel teşkil eder hale gelmiştir. Gedik usulü ancak 1855'ten sonra tedrici bir şekilde kaldırılmaya başlanmıştır⁴⁹.

Piyasada bol ve ucuz ürün bulunmasını hedefleyen -ithalatı kolaylaştırıcı, ihracatı sınırlayıcı- klasik dönem dış ticaret tedbirleri, çeyrek yüzyıl boyunca yaşanan dış ticaret açığından sonra değişmeye başlamış, neticede 19. yüzyılın ikinci yarısında gümrük oranlarında yerli üretimi korumaya dönük tedbirler alınmaya başlanmıştır. 1874'te iç gümrüklerin kaldırılması, yine aynı yıllarda sınaî yatırımlar için ithal edilecek makine ve teçhizatın ithalat harcından muaf tutulması ve nihayet 1880'li yıllardan itibaren farklılaştırılmış ithal gümrükleri ile yerli malların koruma şemsiyesi altına alınması, bu dönemde Osmanlı iktisadi dünya görüşünün köklü olarak değiştiğini göstermektedir⁵⁰.

47 Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 142.

48 Halil İnalçık, Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt:2 (1600-1914), (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), 1012.

49 Gedik usulü hakkında bkz, Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii", *Ankara Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:28, Sayı:46, (2009): 55.

50 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 91.

Bu süreçte devlet fabrikalarına özel bir alaka gösterilmiş, Fabrika-i Hümayunlara lazım olan hammaddeler gümrükten muaf tutulmuş, ayrıca (uygulamada sorunlar yaşanmakla birlikte) Hereke ve İzmit'teki fabrikalardan İstanbul'a gelen mamuller de gümrük ve rüsumlardan muaf tutulmuştur⁵¹. Fabrikalara lazım olan personelin yurtdışına eğitime gönderilmesi ve nitelikli eleman yetiştirilmesi için talimhaneler ve uygulama çiftlikleri açılması, üretim için lazım olan madenlerin fabrikalara bağlanması, fabrika personelinin askerlik vazifesinden bedelini ödemek ya da yerine başkasını göndermek şartıyla muaf tutulması, gayrimüslim personelin çalıştığı müddet boyunca cizye vergisinden muaf tutulması ve benzeri teşvikler, sanayileşme hedefine verilen önemi göstermektedir⁵².

Sanayileşme çabaları kapsamında eğitim altyapısı konusunda da önemli sayılabilecek teşebbüsler söz konusudur. Bu konudaki ilk başarılı girişim, kimsesiz ve yetim çocukların ıslahı gayesiyle ilk olarak 1863 yılında Niş Sancağı'nda kurulan ve verdiği mesleki ve teknik eğitim ile sanayi sektörüne nitelikli teknik eleman yetiştiren 'Islahhâne'lerdir⁵³. Islahhaneler, özel amaçlarla tesis edilen kuruluşlar olmasına rağmen, zamanla gelişim göstererek ülke geneline yayılmış, (nitelikli işgücü yetiştirilmesi hususunda) Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabalarına katkı sağlayan birer yerel sanayi mekteplerine dönüşmüştür⁵⁴. Islahhaneler ülke genelinde yaygınlaşmaya başlarken, kuruluş çabaları uzun süredir devam eden Dersaadet Sanayi Mektebi de nihayet 1868 yılında faaliyete geçmiştir. Devletin içinde bulunduğu mali ve siyasi şartların da etkisiyle her ne kadar bir sanayi dönüşümüne imkân verecek başarı sağlanamamış olsa da, Dersaadet Sanayi Mektebi uzun yıllar boyunca sanayi sektörüne nitelikli işgücü sağlamaya devam etmiştir. Mesleki uygulamalara dönük teknik eğitimin yanında matematik, kimya vb. temel bilimlerin de okutulduğu Mekteb'in eğitim müfredatına ve fiziki imkânlarına ilişkin olarak Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarına kadar ısrarlı bir şekilde sürdürülen ıslah çalışmaları, devletin sanayileşme hedefine verdiği önemin bir başka göstergesi sayılabilir⁵⁵.

1870'li yıllardan itibaren, yerli sanayiye ezen dâhili vergilerin çoğunun feshedilmesinin de katkısıyla, modern sanayi müesseselerinden ayrı olarak el emeği ile yapılan imalatta da büyük bir canlanma yaşanmıştır. Anadolu'da 'hemen her ailede bir el tezgâhının olduğu' bu dönemde bu küçük imalathaneler, Avrupa'ya göre düşük işçilik maliyetleriyle Hint ve Avrupa mamullerini başarılı bir şekilde taklit edip, mahalli piyasalar için yeni modalar ve stiller oluşturarak Avrupa sanayicilerinin Osmanlı sanayii ile rekabetini ciddi şekilde zorlaştırdılar⁵⁶. Her ne kadar rekabette bu el tezgâhlarıyla kalıcı bir başarı sağlanamayacak olsa da, bu örnek mevcut iktisadi ve sosyal yapının direnme gücünü, dönüşüm kabiliyetini ve dinamizmini göstermesi bakımından değerlidir.

51 Abdülkadir Buluş, *Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, (2000), 26.

52 Bahsedilen teşvikler için bkz, Buluş, *Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası*, 26-28. Buluş, söz konusu bilgileri önemli ölçüde Osmanlı arşivlerindeki birincil kaynaklardan derlemiştir.

53 Mehmet Ali Yıldırım, *Dersaadet Sanayi Mektebi*, (İstanbul: Kitabevi, 2013), 21-24.

54 Yıldırım, *Dersaadet Sanayi Mektebi*, 40.

55 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz, Yıldırım, *Dersaadet Sanayi Mektebi*, 67-92.

56 İnalçık, Quataert, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 1024-1026.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Avrupadaki sanayi devrimi Osmanlı sanayiini çok derinden etkilemiş ve sarsmıştır. Ancak sanayi devrimine karşı 19. yüzyılda Osmanlı sanayiinin başlıca vasfı yıkılmak değil, büyük gayretler sarf ederek değişen şartlara devamlı surette intibak etmektir. Önce devlet eliyle daha sonra ise özel sektör marifetiyle ortaya çıkan fabrika kurma girişimlerinin yanı sıra, küçük üreticiler/zanaatkarlar da üretim biçimlerini dönüştürerek bu gayretlerin önemli bir parçası olmuştur. Avrupadan ithal edilen yeni ve basit teknolojileri kullanan imalatçılar gerektiğinde ithal hammaddelerle ve yeni tarzlarla üretimlerini sürdürmüştür⁵⁷.

Osmanlı'da özel sektör açısından el sanatlarından (tezgâhlarından) sanayiye geçiş hareketi asıl olarak 19. asrın sonlarına doğru, 1880-1890 yılları arasında yaşanmıştır. Kuruluşları 1880 öncesine rastlayan özel sektöre ait müesseselerden 17'si ham ipek imalatı, 17'si matbaacılık ve 15'i gıda sanayiinde faaliyet gösteren müesseseler olup, vasıfları itibarıyla henüz hiçbirinde sınaî mahiyet bulunmamaktadır. 1880'den sonra ise durum değişmiş ve -sınaî mahiyet arz eden- büyük müesseseler kurulmuştur⁵⁸. Bu gelişmeler öncesinde, 1874 yılından itibaren hükümet fabrikalarda kullanılan makine ve aletler için vergi muafiyeti politikasına başlamış, iki yıl sonra da fabrikalarda imal edilen iplikleri bütün iç vergilerden ve ihracat vergilerinden muaf tutmuş ve müteşebbislere başka bazı mali imtiyazlar ve vergi muafiyeti tanımıştır⁵⁹. Bu teşviklerin muhteviyatı 1888 ve 1897 yıllarında ayrıca genişletilmiştir⁶⁰. Bu dönemde özel sektör fabrika yatırımlarında yaşanan hızlı artışta kuşkusuz söz konusu teşvik tedbirleri de önemli rol oynamıştır.

Osmanlıdaki ikinci önemli sanayi atılımı, yüzyıl sonlarına doğru bu defa açık ekonomi koşullarında ve gümrük tarifelerinin çok düşük olduğu bir ortamda (ve loncaların direnişi altında) özel sermaye tarafından gerçekleştirilmiştir⁶¹. 1880'lerde başlayan bu ikinci dalga sanayi atılımında ithal malı teknoloji kullanan ve bir kısmı yerli bir kısmı da yabancı sermayedarlar tarafından kurulan sanayi işletmeleri, ancak -ithal mallar için- ulaştırma masraflarının yüksek olduğu, hammaddelerin yakın coğrafyadan ucuza temin edilebildiği ve emek maliyetinin düşük olduğu dallarda üretime geçebiliyor ve ithal mallarıyla rekabet edebiliyordu⁶². Duyun-u Umumiye'nin sağladığı güven ortamı içinde 1881'den sonraki yıllardan itibaren önemli miktardaki doğrudan yabancı sermaye yatırımları (ağırlıklı olarak) altyapı, banka-sigorta, iç-dış ticaret, eğitim, sağlık, liman işletmeciliği, lotaryacılık, tiyatro ve su sağlanması (ve bir miktar da madencilik, sınaî işletmeler ve tarım) alanlarına aktarılmıştır⁶³. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en büyük doğrudan yabancı yatırım dalgası da bu dönemde, 1888-1896 yılları arasında gerçekleşmiştir⁶⁴. Yerli mali imkânların son derece kısıtlı olduğu bir ortamda, bugün de önemli bir finansman biçimi olarak öne çıkan doğ-

57 İnalçık, Quataert, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 1001-1002.

58 Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, 65.

59 İnalçık, Quataert, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 1014.

60 Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, 59.

61 Ayrıntılı bilgi için bkz, Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, 147.

62 Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 142.

63 Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002), 28.

64 Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, 72. (Bu yatırımların önemli bir kısmı demiryolu projelerine yöneltilmiştir.)

rudan yabancı sermaye yatırımlarının (bazı teşvik ve imtiyazlarla) iktisadi kalkınma açısından son derece önemli alanlara aktarılmış olması, olumlu ve ileri bir adım olarak sayılabilir. 19. yüzyılın son çeyreğindeki bu 'fabrikalaşma' sürecinin, bu dönemde gerçekleştirilmiş altyapı ve eğitim yatırımlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, devlet desteğiyle gerçekleştirilmiş planlı ve kapsamlı bir sınaî kalkınma hamlesi olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, bu süreçte devlet tarafından imalat sanayiine sağlanan teşvik ve imtiyazların bu nisbi başarıda önemli etkisi olmuştur. Söz konusu teşvik edici tedbirler genel olarak; ilgili müteşebbislere belirli bir süre boyunca belirli bir bölgede sağlanan (tekel hakları bakımından kapsamı oldukça sınırlı) imtiyazlar, ithal edilen makine ve teçhizata, inşaat malzemesine ve hammaddeye getirilen gümrük muafiyetleri, arazi tahsisleri ve imal edilen mallara sağlanan iç ve dış gümrük muafiyetlerinden müteşekkildir⁶⁵.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari ilişkiler içinde bulunduğu tüm ülkelerin yayınlanmış dış ticaret istatistiklerinden yararlanılarak yapılan düzeltmeler ve hesaplamalar sonucunda oluşturulan Osmanlı dış ticaretinin yeniden dökümü verilerine göre, 1880-1908 yılları arasında dış ticaret açığı ortalama rakamları kendisinden önceki ve sonraki dönemlere kıyasla belirgin bir şekilde düşük gerçekleşmiştir. Bu verilere göre ayrıca 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1896, 1897, 1900, 1902, 1903 ve 1908 yıllarında dış ticaret fazlası verilmiş ve 10 yıllık ortalamalar itibarıyla dış ticaret açığı rakamı yıllık en fazla 1 milyon İngiliz Sterlini seviyesinde gerçekleşmiştir. Öte taraftan 1909 yılından itibaren ithalat ile ihracat rakamları arasındaki fark hızlı bir şekilde artmaya başlamış, 1909-1913 döneminde ortalama yıllık dış ticaret açığı 10 milyon Sterlini aşmıştır⁶⁶.

Birinci dünya savaşına kadarki dönemde kurulan en büyük sanayi işletmeleri pamuklu, yünlü ve ipekli tekstil dallarında iplik bez ve kumaş üreten fabrikalardır. Ayrıca çeşitli gıda maddeleri, yağ ve sabun fabrikaları ile çimento ve tuğla gibi inşaat malzemeleri üreten imalathaneler de kurulmuştu⁶⁷. Ancak yoğun ithal malı rekabeti altında gerçekleştirilen bu sanayileşme gayretleri de, 1909 senesinden itibaren (kısa kesintiler dışında) devlet yönetimine egemen olan İttihat ve Terakki'nin 'deneme-yanılma' iktisat politikalarının kurbanı olmuş, İttihat ve Terakki'nin 'taammüden' tercihi olan Cihan Harbi ile birlikte, önceki dönemde elde edilen iktisadi kazanımlar dahî büyük ölçüde kaybedilmiştir.

c. İttihat ve Terakki Döneminde İktisat Politikaları ve Sanayinin Gelişimi

Ulusçu bir niteliğe sahip olan İttihatçılar tarafından II. Meşrutiyetle birlikte -kültürel ve kurumsal kökenleri göz ardı edilerek- uygulamaya konulan iktisadi serbestleşme politikaları, dönemin aktörlerinin ulusçu söylem ve iddialarıyla çelişik biçimde, ne-

65 Gündüz Ökçün, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayii Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:27, Sayı:1, (1972): 146-153.

66 Veriler için bkz, Şevket Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt:1, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1995), 25.

67 Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 142.

ticede ekonomide gayr-ı müslimlerin ve yabancıların etkinliğini daha da arttırmıştır. II. Meşrutiyet'in 'liberal dönem' olarak nitelendirilen ilk beş yılında (1908-1913) kurulan şirketlerde genellikle yabancı/gayr-ı müslim ortaklığına gidilmiş, şirketlerin çoğunda yabancı sermaye ağırlığını korumuştur. Milli iktisat dönemi olarak isimlendirilen 1914-1918 döneminde ise, faaliyete geçen anonim şirketlerin büyük çoğunluğu Müslüman-Türk eşraf tarafından kurulmuştur⁶⁸.

Birinci Dünya savaşına kadar olan dönemde bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan coğrafyadaki fabrikalar esas olarak İstanbul ve bir ölçüde de İzmir ve Adana yörelerinde faaliyet göstermekteydi. 20. yüzyılın başı itibarıyla İmparatorluğun en önemli sanayi merkezi ise Selanik idi. Örneğin en büyük sanayi işletmelerinin kurulu olduğu pamuklu tekstil dalında, İmparatorluktaki fabrika üretim kapasitesinin yarısından fazlası Selanik ve çevresinde yoğunlaşmıştı⁶⁹. Selanik'in 1912 yılında kaybedilmesi, Avrupa'yla kıyaslandığında zaten bir hayli mütevazı olan Osmanlı'nın sanayi tesisi varlığına çok büyük bir darbe vermiştir. Bu önemli sanayi şehrinin elden çıkması, aynı zamanda İttihatçıların Türk sanayi tarihinde bıraktığı derin ve silinmez izlerden biri sayılabilir.

Mevcut politikalarla ekonomide beklenen başarı sağlanamayınca, Balkan Savaşları'nda uğranılan ağır yenilgilerden sonra oluşan siyasi ortamın da etkisiyle, ittihatchılar tarafından bu defa devletçi ve 'milli' bir iktisat politikası benimsenmeye başlanmıştır. Henüz herhangi iktisadi bir atılım yapamayan ve ekonomide belirgin bir iyileşme sağlayamayan iktidar, ekonomi politikalarını şiddetle eleştirdikleri Sultan Abdülhamid döneminden ancak 5 yıl sonra, 1913 yılı sonunda "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı" çıkararak yerli sanayiye geliştirmeyi (ya da sanayiye millileştirmeyi) amaçlamıştır. Bu defa 'milli kalkınma' hedeflenen bu süreçte sanayileşme konusunda ciddi bir başarı sağlanamamış olsa da, 'milli iktisat'ın temel yörüngesini oluşturan bazı ittihatchı eşrafın, kurdukları 'milli' şirketler vasıtasıyla, kamu gücünün partili müteşebbisler lehine tahsis edilmesi yoluyla ya da savaş koşullarının sunduğu spekülasyona dayalı fahiş kazanç 'imkânlarını' kullanarak hızla zenginleştiği görülmüştür⁷⁰. Ülke kaynaklarının siyasi ve dar bir seçicilikle tahsis edildiği bir ortamda, rekabetçi bir yapıdan uzak koşullarda ve salt siyasi nepotizmle sağlanmış sermaye birikiminin sanayileşme atılımını gerçekleştirecek bir dönüşümü başlatması da -doğal olarak- mümkün olamamıştır.

Savaş yıllarında Anadolu'dan İstanbul'a hububat sevki, 'milli iktisat'ın bir başka kârlı faaliyeti olarak öne çıkmıştır. Savaş sevkiyatının tıkadığı demiryolu şebekesinden buğday nakli için vagon tahsisi elde edebilen tüccar, İstanbul'a getirdiği gıda maddelerini spekülatif kârlarla pazarlama imkânı bulmuştur. İttihatçılar bir yandan karaborsayla mücadele eder gibi görünürken, bir yandan da kendilerine yakın grupların

68 Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), 58.

69 Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 142-143.

70 Bu hususta daha geniş bilgi ve 'milli zenginleşme' konusunda ayrıntılı örnekler için bkz, Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, 58-62 ve 346-350; Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Birinci Kitap, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976), 263-276.

nemalandığı bir birikimin de gelişmesini sağlamıştır⁷¹. Türkiye’de kapitalizm, temel mimarisi ittihatçılar tarafından çizilen ve ilerleyen yıllarda sermaye-siyaset ilişkilerinde masun bir geleneğe dönüşecek olan böyle sorunlu bir işleyiş zemininde filizlenmiştir.

Osmanlı Döneminde Kocaeli’de Temel Sanayi Faaliyetleri

a. Gemi ve Tersane Sanayii ve Buna Bağlı Faaliyetler

Osmanlı denizciliği ve donanması başlangıçta, devlet sınırlarına dâhil edilen ve Ege denizine kıyısı olan beyliklerin deniz gücüne dayalı olarak ortaya çıkmış, ancak zamanla bu güç yeterli olmamış ve bir donanmaya sahip olma ihtiyacı ciddi olarak hissedilmiştir⁷². 1327’de Körfez’in güney sahilinin Karamürsel Alp Bey tarafından fethedilmesinden sonra, Osmanlı’nın -muhtemelen- ilk tersanesi burada kurulmuştur⁷³. Bu tersane, Türklerin -bugünkü Kocaeli sınırları dâhilindeki- ilk sanayi yatırımı olarak değerlendirilebilir. Karamürsel Bey’in kendi icadı olan ve bu tersanede inşa edilip kendi adıyla anılan çekdiri tipi küçük gemiler yüzyıllar boyunca Osmanlı denizlerinde kullanılmıştır. Edincik, Gemlik, Karamürsel ve İzmit’te kurulup geliştirilen tersaneler, Osmanlı Deniz Kuvvetleri’nin ilk nüvesini teşkil etmiştir⁷⁴. Ancak bunlar henüz büyük gemilerin inşa edilebileceği ölçekte tersaneler değildir. Osmanlı’da ilk muntazam tersane Yıldırım Bayezid zamanında, Saruca Paşa’nın nezareti altında Gelibolu’da yaptırılmıştır⁷⁵.

Latinler’den sonra önemini yitirmiş olan İzmit Tersanesi Sultan Orhan zamanında küçük çapta deniz araçlarının yapımına uygun hale getirilmişti. Yavuz Sultan Selim dönemine kadar ancak küçük filikaların inşa edildiği İzmit Tersanesi, Sultan’ın donanmanın güçlendirilmesi konusundaki emriyle başlatılan çalışmalar neticesinde yeniden faal hale getirilmiştir⁷⁶. İzmit Tersanesi böylelikle daha büyük gemilerin yapımına elverişli hale gelmiştir. Ayrıca 16. yüzyıl boyunca zaman zaman tamirat geçiren tersane, Köprülüler devrinde ise kısmen genişletilmiştir⁷⁷.

Yüzyıllar boyunca İzmit’in bir denizcilik ve gemicilik merkezi olmasını sağlayan çevre ormanlar, sadece İzmit Tersanesi’nin değil, Tersane-i Amire’nin* de kereste ihtiyacını karşılamaktaydı. Bilhassa Kocaeli Sancağı İstanbul Tersanesi’nin kereste ocaklığı idi⁷⁸. Tersane-i Amire’nin kereste ihtiyacını 16. ve 17. yüzyıllar boyunca büyük ölçü-

71 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 29. (Yıldız Sarayı’nın yağmalanması vakası da, sermaye birikimi mefhumunun ittihatçılar açısından mana genişliğinin/derinliğinin ve ittihatçıların bu husustaki ‘taşkın’ coşkularının erken bir işareti olarak sayılabilir.)

72 İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015), 14.

73 Bu konuda bkz, Mücteba İlgürel, “Osmanlı Denizciliğinin İlk Devirleri”, *Belleten*, c.LXV, Sayı:243, (Ağustos 2001): 643.

74 Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, 14.

75 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 394 ve 505.

76 Avni Öztüre, *Nikomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, (İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1981), 99-100.

77 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 19-20.

* Osmanlı donanmasının gemilerinin inşa edildiği İstanbul Haliç kıyısındaki ana tersane.

78 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 449.

de Kocaeli bölgesindeki ormanlar karşılaşmıştır⁷⁹. Gemilerin kaburgalarının imalatında kullanılan eğri ağaçların çoğu İzmit Körfezi civarındaki 'ağaç denizi' olarak adlandırılan ormanlardan elde edilmiştir⁸⁰. Donanmanın yenilenmesi sırasında Kefken Tersanesi de önemli bir vazife görmüş, bir baştarde, ilk aşamada dört ve sonrasında 10 kadirge ve bin adet kürek hazırlanarak donanmaya teslim edilmiştir⁸¹.

1571 yılındaki İnebahtı Deniz Savaşı'nda yaşanan ağır mağlubiyetle birlikte donanmayı oluşturan gemilerin önemli ölçüde kaybedilmesi sonrasında başlatılan donanmanın yeniden inşası çalışmalarında, iki ana tersane (Haliç ve Gelibolu) dışında, içlerinde İzmit ve Kefken tersanelerinin de bulunduğu birçok tersaneden istifade edilmiştir⁸². Bunun yanı sıra, 1656'da Çanakkale boğazı önlerinde Venedik donanmasıyla yapılan savaşta yaşanan -ve tarihçiler arasında genellikle İnebahtı mağlubiyetine benzetilen- mağlubiyette büyük kayba uğrayan donanmanın yenilenmesi çalışmalarında da İzmit Tersanesi faal olarak kullanılmıştır⁸³. Bu tarihlerde büyük gemilerin de inşasına müsait olan İzmit (İznikmid) Tersanesi, gemi tezgâhlarının yanında, çok sayıda kereste mahzenleri (Evliya Çelebi'nin bahsettiğine göre 200 kereste mahzeni) de olan bir tersane idi⁸⁴. Ayrıca Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde İzmit'ten bahsederken kullandığı "...yüce bir bayındır ve büyük şehirdir. İskelesi, büyük bir ticaret limanıdır. Zengin tüccarları vardır. ...Çoğu kereste tüccarıdır ve ..."⁸⁵ ifadeleri de, şehrin iktisadi canlılığını teyit etmektedir.

1766 depreminde de hasar gören İzmit Tersanesi bir müddet kullanılmamış, 1768-1774 Osmanlı Rus savaşında yaşanan 'Çeşme faciası'nda Osmanlı donanmasının çok büyük kayba uğramasından sonra daha modern gemiler inşa etme ihtiyacının bir sonucu olarak Sultan III. Selim döneminde başlatılan modernleştirme ve büyütme çabaları sonucunda yeniden düzenlenmiştir. Bu süreçte Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa uzun süre İzmit'te kalarak tersanenin genişletme ve modernizasyon çalışmalarına bizzat nezaret etmiştir⁸⁶. Osmanlı İmparatorluğu 1827'de son büyük donanmasını da Navarin önlerinde (Navarin faciası) kaybettikten sonra, daha önce Sultan III. Selim döneminde başlatılmış olan tersaneleri modernleştirme çabaları, dönemin padişahı Sultan II. Mahmut tarafından da sürdürülmüş, İzmit Tersanesi'ni modernleştirme çalışmaları hızlanarak devam etmiştir⁸⁷. Sultan Abdülaziz döneminde donanmaya bütçeden önemli bir pay ayrılmış, İstanbul ve İzmit tersaneleri yenilenerek büyütülmüş, donanmaya çok sayıda yeni ve modern gemi eklenmiştir. Ancak buharlı ve

79 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, 117. (Aşırı kullanım sebebiyle 17. yüzyılın sonlarına doğru Kocaeli'nin sahillerinde kereste kaynakları oldukça azalmış ve henüz kullanılmamış ormanlar çok içlerde kalmıştı. Bu yüzden kereste artık güçlkle temin edilebiliyordu. Bkz, 117)

80 Halkondil Zeyli, (Teşkilat Kısmı), 131'den aktaran; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 495. İzmit civarındaki ormanların ağaç denizi olarak adlandırıldığı hususu, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde de geçmektedir. Bkz, Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler, Der., Erdal Çakıcıoğlu, (İstanbul: Akvaryum Yayınevi, 2010), 117.

81 Çetin, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, 98.

82 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 445-446.

83 Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, 190.

84 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, 19.

85 Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler, s.116.

86 Öztüre, *Nikomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, 109.

87 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, 45.

daha modern gemilerin çoğalarak ahşap gemilerin yerini almasıyla birlikte İzmit Tersanesi'nin faaliyetleri yavaşlamış, (Sultan Abdülaziz döneminde gerçekleştirilen yenileme çalışmalarının etkisiyle) 19. yüzyılın ikinci yarısında bir canlılık görülmüş ise de, 20. yüzyıl başında (1905) faaliyetler tamamen durmuştur⁸⁸.

1832 yılında Fransız hükümetince Anadolu ve İranda araştırmalar yapmak üzere görevlendirilen ve sonraki 10 yıl boyunca defalarca Anadolu'yu ziyaret eden ünlü mimar ve şarkiyatçı Texier seyahatnamesinde İzmit'in başlıca ticaretinin kereste ve tuz olduğunu belirtmektedir⁸⁹. Ayrıca İzmit 1844-1845 yılı (vergi sayımı maksadıyla hazırlanmış) Temettuat Defterleri'ne göre hancılıktan sonraki en önemli ticaret kolu keresteciliktir. Buna göre hancılık faaliyeti, şehir merkezindeki iş kolları arasındaki en yaygın olanıdır. İzmit'te han sayısının bu kadar fazla oluşu, şehrin önemli ticaret yolları üzerinde bulunduğu ve tüccarların sık sık geldiği bir yer oluşunun göstergesi sayılabilir. Kayıtlara göre şehir merkezindeki ikinci yaygın ticari iş kolu ise keresteciliktir. Kerestecilik aynı zamanda en fazla gelir sağlayan ticaret kolu olup, bu hususta hancılık faaliyeti ikinci sırada gelmektedir⁹⁰. Temettuat defterlerinde geçen işkolları arasında, iş hacmi itibarıyla gemicilik faaliyetinin de öne çıktığı ve bir hayli yaygın olduğu görülmektedir. Kayıtlarda yer alan çok sayıda iskele ve bu iskelelerdeki mahzen, dükkân ve mağazalar, iskele üzerinden yapılan ticaretin varlığının göstergesidir⁹¹.

b. Dokuma Sanayii ve Kocaeli Dokuma Sanayiinin Öncü Fabrikaları

İmparatorluğun 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlattığı ilk sanayileşme hamlesi, 19. yüzyıl ortalarından itibaren İzmit'i de 'yeni sanayi' ile tanıştırmış, bu ilk atılımda kurulan fabrikalar, bir sonraki yüzyılda önemli bir sanayi merkezi haline gelecek olan şehirde modern sanayinin ilk adımlarını teşkil etmiştir. Ayrıca Osmanlı'daki (atlı arabalarla yapılan ve Üsküdar, Kartal, Gebze, Dilovası ve İzmit olmak üzere beş menzilden oluşan) şehirlerarası ilk posta taşımacılığı da 1834 yılında Üsküdar İzmit arasında başlatılmıştır⁹². Bunun yanı sıra İzmit, demiryolu taşımacılığı ile erken tanışan şehirlerden biridir. 1873 yılında tamamlanan Haydarpaşa-İzmit hattı, zaten İmparatorluğun kara ve deniz ulaşımının kilit noktasında bulunan kentin ticari önemini daha da arttırmıştır⁹³.

Kendi önemli coğrafi konumunun yanı sıra, İstanbul gibi önemli bir metropole yakın olmak da İzmit açısından tarih boyunca önemli bir avantaj teşkil etmiş, bu husus iktisadi açıdan İzmit'i besleyen bir unsur olmuştur. Osmanlı'nın ilk sanayi tesisi girişimlerinden bazılarının İzmit Sancağı sınırları içinde yer almasında, bu yakın konumun ve ulaşım kolaylığının büyük rolü vardır. O tarihe kadar başta İstanbul olmak üzere Osmanlı ekonomisine gemicilik ve gıda alanında katkı sağlayan İzmit

88 Fıratlı, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, 30-31.

89 Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, 112.

90 Tuğba Okuyan, "İzmit Temettuat Defterleri", (Yüksek Lisans Tezi Sakarya Üniversitesi, 2004), 55-56.

91 Okuyan, "İzmit Temettuat Defterleri", 65-66.

92 Geçmişten Günümüze Posta, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997, s.144-145.

93 Şennur Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2009), 185.

Sancağı, sanayileşme hamlesi dâhilinde 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren özellikle mensucat sanayii alanında büyük yatırımlara ev sahipliği yapmaya başlamış ve şehrin iktisadi faaliyet çeşitliliğine bu sınaî müesseseler de güçlü bir şekilde ilave olunmuştur. Sanayi hamlesi doğrultusunda ülke sathında tesis edilen birçok müessesese 20. asra yetişemezken, aşağıda ayrıca incelenecek olan Kocaeli sınırları dâhilindeki söz konusu fabrikalar, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar ayakta kalmış, ordu için yaptıkları imalat ile milli mücadeleye katkı sağlamış ve bir kısmı birer Osmanlı bakiyesi olarak Cumhuriyet dönemine de intikal edebilmiştir.

ba. İzmit Çuha Fabrikası

Osmanlı İmparatorluğu'nda üniforma yapımında kullanılan bir kumaş türü olan çuha, başlangıçta yerli kaynaklardan karşılanıyor iken, iç üretim zamanla artan ihtiyaca cevap verememiş ve ithal edilmeye başlanmıştır. İthalat maliyetlerinin Hazine'ye gittikçe artan bir yük oluşturmaya başlamasıyla birlikte, bu duruma son vermek amacıyla 18. yüzyılın başında ve ikinci yarısında olmak üzere iki defa çuha fabrikası kurma girişiminde bulunulmuş ancak başarılı olunamamıştır. Aynı şekilde III. Selim zamanında yapılan bir diğer teşebbüsten de beklenen netice alınamamıştır⁹⁴. 19. yüzyılın ikinci çeyreği boyunca süren ithal ikameci sanayileşme politikaları kapsamında kurulan çuha fabrikalarından biri olan ve 1844 yılında faaliyete geçen İzmit Çuha Fabrikası, bu dönemde kurulmuş diğer çuha fabrikalarından daha uzun ömürlü olmuş ve 1920 yılına kadar faaliyetlerini sürdürebilmiş, dolayısıyla milli mücadelenin ilk zamanlarında fabrikadan önemli ölçüde yararlanılmıştır.

Fabrikanın temel kuruluş gayesi, diğer birçok fabrikada olduğu gibi, hem yüksek ithalat maliyetlerinden tasarruf etmek hem de yeni istihdam imkânları oluşturmaktır. İzmit Çuha Fabrikası'nın yapımı ile bizzat ilgilenen ve inşa maliyetinin bir bölümünü şahsen (Hazine-i Hassadan) karşılayan Sultan Abdülmecid, fabrikanın açılışına da bizzat iştirak etmiş, ayrıca 1945 yılında İzmit'e bir defa daha gelerek fabrikanın faaliyetine olan alakasını göstermiştir⁹⁵. Fabrikanın mimari güzelliği dönemin gazetelerinde yer bulmuş, öyle ki, yurtdışından gelenler fabrika binasını başta saray olarak telakki etmişlerdir⁹⁶. Avrupa inşaat tekniklerindeki en anlamlı yenilikleri ihtiva eden binası ve mevcutlar içerisindeki en iyileri olan makineleri ile fabrika kısa süre içinde Avrupa'nın en iyisine eşdeğer yünlü kumaş üretmeye başlamıştır⁹⁷. İlk fabrika (Basmahane) kurulduktan sonra aynı mntıkada Feshane Fabrikası'nın da faaliyete geçmesiyle birlikte bölge mensucat sanayii açısından önemli bir konuma yükselmiştir.

İnşa aşamasından itibaren devlet yönetiminin özel ilgisini gören ve ilerleyen yıllarda lüzum ettikçe bakım onarım ve genişleme yatırımlarına tabi tutulan Çuha Fabrikası, bu ilginin bir sonucu olarak faaliyetlerini imparatorluğun son yıllarına kadar

94 Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, 48.

95 Hilal Karavar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası (1944-1920)*, (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2007), 51-52.

96 Cumhuriyet, 5 Ağustos 1939'dan aktarılan: Karavar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası*, 52.

97 Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", 761.

sürdürebilmiştir⁹⁸. Yetmiş eleman yokluğu nedeniyle ustalar ve çalışanlar başlangıçta Avrupadan getirilmiş, bunlarla yapılan kontratlarda, zanaatlarını Osmanlı tebaasına da öğrettikleri takdirde ilave ücret alacakları belirtilmiştir. Böylece ayrılan ustaların yerlerini, bu ustalardan zanaat öğrenen yerli ustaların alması sağlanmaya çalışılmıştır⁹⁹. Fabrika müdürü ve üst yönetimi ise daima Türk subaylardan oluşmuştur¹⁰⁰.

Faaliyet geçtikten sonra kısa zaman içerisinde fabrikanın üretim kapasitesinin artırılması ihtiyacı doğmuş, mevcut makinelere ilave olmak üzere 1853 ve 1854 senelerinde Avrupadan yeni makine siparişleri verilmiş, ayrıca fabrikaya ek bina yapımına karar verilmiştir¹⁰¹. Başlangıçta yalnız yünlü askeri kumaş imal eden fabrika (Basmahane), daha sonra yatak çarşafı, havlu, çorap ve eldiven de üretmeye başlamıştır. Fabrikanın 1860'lı yılların başında yıllık ortalama imalatı 72.000 metre kumaş ve 60.000 adet fes civarındaydı¹⁰². Fabrikada imal edilen ürünlerin kalitesi Fransız ve İngiliz ürünleriyle rekabet edebilecek düzeyde idi¹⁰³. 1870'te fabrikadaki üretimi arttırmak amacıyla yeniden Paris'ten makine siparişinde bulunulmuş, ayrıca bu makineler için yeni bir bina yapılmasına karar verilmiştir. Fabrikanın faaliyetleri ve fabrikaya olan ilgi ilerleyen yıllarda da sürmüştür, 1910 yılında fabrikanın tüm aletlerinin yenilenmesine karar verilerek Avrupa'ya sipariş verilmiştir. Ayrıca 1918 senesinde Avusturyadan çuha ve kundura yapımında kullanılan çeşitli aletler satın alınmıştır¹⁰⁴.

Başlangıçta, imalatı sabit bir fiyatla devlet tarafından satın alınmak üzere bir İngiliz fabrikatörün yönetimine verilen fabrikanın, daha sonra emaneten işletilmesinden vazgeçilerek 1845 yılında doğrudan devlet tarafından işletilmesi kararlaştırılmıştır. Yapılan üretim yine devlet tarafından tesbit olunan fiyatlarla askeri ihtiyaçlar için satın alınacaktı¹⁰⁵. İzmit Çuha Fabrikası'nın yönetimi 1849 yılında Dar-ı Şura-yı Askeriye'ye devrolunmuştur¹⁰⁶. 1916/1917 yılında ise askeriye'ye bağlı diğer fabrikalarla birlikte 'Askeri Fabrikalar Müdüriyet-i Umumisi' çatısı altına alınmıştır¹⁰⁷.

İzmit Fabrika-i Hümayunu, milli mücadele esnasında da ordunun elbiselik kumaş, çadır, fanila vb. ihtiyaçlarını karşılamıştır¹⁰⁸. Milli mücadelenin yoğun olarak sürdüğü 1920 yılı itibariyle Anadolu'da İzmit Çuha Fabrikası'ndan başka Türk ordu-

98 Bu süreçteki yenileme ve genişletme mahiyetindeki yatırımların hepsi için bkz, Karavar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası*, 55-56.

99 Karavar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası*, 64-65.

100 Emre Dölen, "Osmanlı Döneminde Kocaeli'deki Sanayi Kuruluşları", Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Cilt:II, (Kocaeli: Mayıs 2014), 674.

101 Karavar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası (1944-1920)*, 55.

102 Xavier Heuschling, *L'Empire de Turquie*, (Bruxelles-Leipzig: 1960), 157'den aktaran, Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, 51.

103 Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, 51.

104 Karavar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası*, 55. İzmit Çuha Fabrikası konusundaki bu öncü çalışmasında Karavar, fabrikanın yenilenmesi ve tevsii konusundaki bu bilgileri Osmanlı arşivlerindeki birincil kaynaklardan derlemiştir.

105 Tefik Güran, 19. *Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, 385.

106 Güran, 19. *Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, 389.

107 Karavar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası*, 54.

108 Karavar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası*, 85.

sunu elbiselik kumaş çıkartacak esaslı bir fabrika yoktu. Ancak 1920 yılı ortalarında (18 Haziran) İzmit Çuha Fabrikası İngiliz harp gemileri tarafından bombalanarak tahrip edilmiştir¹⁰⁹. Bombardıman neticesinde hasara uğrayan fabrikanın faaliyetleri bu tarih itibariyle durmuştur. Daha sonra fabrikanın bir kısım aksamı sökülerek küçük bir fabrika kurmak gayesiyle Kayseri'ye taşınmıştır¹¹⁰.-

bb. Hereke Fabrika-i Hümayunu

Osmanlı dokuma sanayiinin ilk büyük fabrikalarından biri olan Hereke Fabrika-i Hümayunu, Sultan Abdülmecid döneminde İzmit Çuha Fabrikası'nın yapımı için vazifelendirilen Ohannes Dadyan¹¹¹ tarafından, 1843 yılında Hereke'de kurulmuştur. Başlangıçta 50 pamuklu ve 25 ipekli tezgâh ile faaliyete geçen fabrika, ipekli dokumalarının kazandığı rağbet üzerine, 1850 yılında ipekli kısmına 100 adet el tezgâhı ilave olunarak genişletilmiştir¹¹². Fabrika ilk faaliyete geçtiği yıllarda önemli zararlarla karşı karşıya kalmıştır. Fabrikanın bu ilk kuruluş yıllarındaki zararın önemli bir nedeni, yaşanan kalite sorunları yanında, üretim kapasitesinin düşüklüğü idi. Nitekim fabrikada ilk aşamada 40-50 tezgâh mevcuttu ve yapılan hesaplamalara göre fabrikanın verimli çalışabilmesi için 100 tezgâhlık bir kapasiteye ulaşması gerekmektedir. Gerçekten de yıllık üretim kapasitesinin arttırılmasından sonra, 1852'den itibaren fabrika kârlı hale gelebilmiştir. İlerleyen yıllarda üretim arttıkça kâr tutarı da artmaya devam etmiştir¹¹³. Üretim kapasitesinin arttırılması çalışmaları kapsamında yeni bir fabrika binası da yapılarak hizmete açılmıştır. Kâgir yapıdaki yeni fabrika binası için sarf edilen meblağ 1851 yılı itibariyle 339.813 kuruştur¹¹⁴.

Sultan Abdülmecid döneminde sarayların tefrişi ve saray halkının ihtiyaçları için faaliyet gösteren Hereke Fabrika-i Hümayunu, Sultan Abdülaziz döneminde piyasada satılmak üzere ipekli dokuma üretimine de başlamış ve bu gaye ile kapalı çarşıda bir satış mağazası açılmıştır¹¹⁵. Devlet yönetiminde işletilen fabrikalar için öncü sayılabilecek bu doğrudan perakende ticaret girişimi, yaşanan bürokratik zorluklar nedeniyle iki yıldan az bir süre içinde, 1875'te sona ermiştir¹¹⁶. 1878 yılında geçirdiği yangında ciddi hasar gören ve üretimi durdurulan fabrika, bir süre atıl kalmış ve ancak 1881 yılında hazırlatılan keşif raporu doğrultusunda başlatılan onarım faaliyetlerinin tamamlanmasıyla birlikte 1882 yılında yeniden faaliyetlerine başlamıştır¹¹⁷.

109 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, (İstanbul, Temel Yayınları, 2010), 477.

110 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C..1, Ankara, 1980, s.190-196'dan aktaran: Karavar, a.g.e., s.87.

111 İmparatorluğun Barutçubaşısı olarak görev yapan Dadyan ailesi, sanayileşme hamlesinde de aktif olarak yer almış ve kurulan fabrikalar hususunda padişahlara danışmanlık yapmıştır. 1840'lı yıllardaki sanayileşme hamlesini icra etmek üzere görevlendirilen Ohannes Dadyan'ın Osmanlı sanayiinin tesisi sürecindeki aktif rolü konusunda yapılmış hususi bir çalışma için bkz, Abdülkadir Buluş, "Osmanlı Sanayinde bir Ermeni Direktör: Ohannes Dadyan", Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri -1, Türk İktisat Tarihi Araştırmaları Platformu, (İstanbul: 2010), 317-344.

112 Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, 63.

113 Güran, 19. *Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, 392-394.

114 Buluş, *Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası*, 132.

115 Mehmet Kenan Kaya vd., *Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları ve Hahları*, (İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, 1999), 10-13.

116 Ayrıntılı bilgi için bkz, Önder Küçükerman, *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası: Saraydan Hereke'ye Giden Yol*, (İstanbul: Sümerbank, 1987), 49.

117 Buluş, *Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası*, 140.

Hereke Fabrikası'nda halı üretimine de başlamak için, kuruluş tarihinden itibaren çeşitli girişimlerde bulunmuş ancak bu ilk girişimler başarılı olamamış ve istikrarlı bir halı üretimi faaliyeti gerçekleştirememiştir¹¹⁸. Hereke'de ilk defa halı üretimine bir rivayete göre 1883 bir diğer rivayete göre ise 1891 yılında, Abdülhamid tuğrası ile yapılan Halıhanede yüz yeni tezgâhla başlandığı belirtilmektedir¹¹⁹. Halı desenlerinde geleneksel Osmanlı halıcılığında bir dönüşüm sayılabilecek yeniliklerle, bir Hereke üslubu oluşturulmaya çalışılmıştır. Halı üretimine geçildiği yıl Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda aynı zamanda ipek mendil ve işleme dairesi, ipek fanila ve iç giysi dairesi ve ipekli dokuma dairesinin çalışır durumda olduğu bilinmektedir. Yine bu tarihlerde boyahane ve kumaş perdah makineleri imparatorluk sınırları içinde yalnızca Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda bulunmaktadır. Ayrıca Fabrika-i Hümayun ile birlikte Hereke'deki kamu hizmeti veren müessese ve yapılar da artmış, fabrikanın hemen yanına inşa edilen 100 yataklı hastaneden sonra, cami, rüşdiye mektebi ve köşk ile rüsumat, Duyun-u Umumiye ve Telgrafhane binaları inşa edilmiştir¹²⁰.

Eldeki bilgilere göre, bu tarihlerde özellikle ipekli dokumalarda büyük gelişmeler elde edilmiş ve üretim saray çevresinin ihtiyacının üzerine çıkarılmıştır¹²¹. Bunun verdiği imkânla 1894 yılında Hereke ipekli dokuma, halı ve battaniyelerinin İstanbul'da satışı için (Zaptiye Caddesinde) yeni bir mağaza daha açılmış ve bu mağaza uzun yıllar faaliyet göstermiştir¹²². 1900 yılına gelindiğinde Hereke'de halı dokuma işi artık tutunmuştu ve halı için gerekli iplik Karamürsel'deki devlet fabrikasından sağlanmaktaydı¹²³. Fabrika gelişimini ve ürün çeşitliliğini 20. yüzyılın başında da sürdürmüş, 1902 yılında çuha, şayak ve iplik bölümü faaliyete girmiş, 1905'te yünlü dokuma işleri ve 1908'de fes bölümü üretime başlamıştır¹²⁴. Faaliyete geçtiği 1843 yılından itibaren Osmanlı dokuma sanayiinin en önemli kurumu olarak faaliyet gösteren ve ürünleriyle İmparatorluk yaşantısının son yüzyılını belirleyen Hereke Fabrika-i Hümayunu, kuruluşundan bir süre sonra Avrupada da prestijli bir markaya dönüşmüş ve uzun yıllar boyunca Avrupadaki birçok uluslararası sergide ödüllere layık görülmüştür¹²⁵.

1913 sanayi sayımları kapsamında, ipek dokumacılığı alanında 5'i Bursa'da ve 1'i Hereke'de olmak üzere muharrik güç kullanan toplam 6 müessese tesbit edilmiştir. Bu 6 müessesede toplam olarak 229 beygir gücünde 12 muharrik güç bulunmaktadır ve bunun %65,4'ü tek başına Hereke Fabrikası'na aittir. Savaş nedeniyle ipek sanayiinin büyük bir buhrana uğradığı 1915 yılında diğer 4 müessesede faaliyetler durmuşken, üretime devam edebilen iki müesseseden biri de Hereke Fabrikası'dır¹²⁶. 1917'de yün-

118 Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, (İstanbul: İletişim, 2013), 272.

119 Buluş, *Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası*, 148.

120 Kaya vd., *Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları ve Hahları*, 13-15.

121 Küçükerman, *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası*, 49.

122 Kaya vd., *Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları ve Halıları*, 17.

123 Buluş, *Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası*, 150.

124 Küçükerman, *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası*, 51-52. Bu husustaki bir diğer rivayete göre ise Hereke Fabrikası'nda fes imalatına 1895 yılında başlanmıştır. (Buluş, *Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası*, 155.)

125 Kaya vd., *Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları ve Halıları*, 17-18.

126 Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri*, (İstanbul: Hil Yayın, 1984), 146-147.

lü dokuma tezgâhlarının sayısı 20'den 50'ye çıkartılarak üretim arttırılmış ve kadın işçilerin çalıştırılmasına başlanmıştır. Fabrika 1910'larda 149 HP gücündeki buhar makinesinin yanında, yalnız burada bulunan boyahane ve perdaht makineleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun en modern tekstil kuruluşu durumundadır¹²⁷.

bc. Karamürsel Mensucat Fabrikası

Karamürsel Mensucat Fabrikası 1890 yılında "Karamürsel Fes Çuha ve Şayak Fabrikası" adıyla, Dersaadet tüccarlarından Bosnalı Çengiş Mustafa Bey ile Saray-ı Hümayun Şayak ve Çuhacıbaşılığı unvanına sahip Volçitrinli Yusuf efendiler tarafından İzmit Sancağı dâhilinde bulunan Karamürsel kasabasında kurulmuştur¹²⁸. 1892'de ruhsat müracaatı yapılmış ve aynı yılın mayıs ayında gerekli olan ruhsat alınmıştır. Yürürlükte olan sanayi teşvikleri dâhilinde, 1893 yılında fabrikanın kuruluşu için gerekli her türlü alet ve makinenin Avrupadan gümrüksüz temini konusunda izin alınmış, 1895 yılında fabrikanın 15 sene müddetle emlak vergisinden muaf tutulması ve yurtdışından satın alınması gereken malzemelerin de gümrük vergisinden istisnası konusundaki talep, 15 Ocak 1896 tarihi itibarıyla uygun görülerek Karamürsel Mensucat Fabrikası'nın bahsedilen vergilerden muaf tutulmasına karar verilmiştir¹²⁹. Ayrıca fabrikanın genişletme yatırımı için Ziraat Bankası'ndan borç alınmasına izin verilmesini içeren talebi de padişah tarafından kabul edilmiştir¹³⁰. Bu muafiyetler dışında, ilerleyen yıllarda fabrikanın kurucu, yönetici ve çalışanları Sultan II. Abdülhamid tarafından sanayinin gelişmesine hizmet ettikleri gerekçesiyle taltif edilmişler, çeşitli nişan ve madalyalarla ödüllendirilmişlerdir¹³¹.

Karamürsel Mensucat Fabrikası, açılışından çok kısa süre sonra farklı şehirlerde şubeler açmaya başlamıştır. Fabrika bu suretle İstanbul, Trabzon, Bursa, İzmit, Adapazarı, Selanik, Eskişehir, Afyon, Kütahya, Biga ve İnegöl'de bulunan bayileri vasıtasıyla geniş bir müşteri kitlesine ulaşmış, fes, çuha ve şayak gibi kumaşlar ve yünlü mensucat üretiminde birinci sırada yer almıştır¹³². Piyasaya yapılan perakende satışların yanı sıra, fabrikada imal edilen kumaşlar özellikle (merkezi Selanik'te bulunan) Üçüncü Ordu'ya mensup asker kıyafetleri için tercih edilmiş, yıllar içinde Üçüncü Ordu'dan çok büyük siparişler alınmıştır¹³³. Karamürsel Mensucat Fabrikası ayrıca polis ve komiserler için dikilecek elbise ve kaputların kumaşını ve posta-telgraf görevlilerinin üniformaları için gerekli kumaşı da imal ediyordu¹³⁴. Karamürsel Mensucat Fabrikası 1917 yılında sermayesi arttırılarak "Karamürsel Mensucat ve Ticaret Anonim Şirketi" haline dönüştürülmüştür¹³⁵. Savaşlar sırasında yurtdışından yapılan ithalatın azalması nedeniyle meydana gelen boşluğu dolduran fabrikalardan biri

127 Emre Dölen, *Tekstil Tarihi*, Marmara Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992, s.416.

128 Zeynep İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Cilt:2, (Kocaeli: Nisan 2015), 1119.

129 İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", 1120-1122.

130 İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", 1123.

131 İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", 1125-1126.

132 İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", s.1124.

133 İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", s.1125. Üçüncü Ordu tarafından verilen siparişler için bkz, İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", 1125-1130.

134 İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", 1130.

135 İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", 1132.

olan Karamürsel Mensucat'ın, 1919-1920 döneminde dahi kâr ederek vergi verdiği ve yeni yatırımlar için kararlar aldığı görülmektedir¹³⁶.

Karamürsel 1920 yılında İngilizlerin ve kısa bir süre sonra da İngilizler himayesinde Yunanlıların işgaline uğramış, işgal esnasında fabrika da zarar görmüştür. Yunanlılar 1921 yılında Karamürsel'den çekilirken kasabayı tamamen yakmış, Karamürsel Mensucat Fabrikası da bu suretle yakılmıştır¹³⁷. Şirket geriye kalan sağlam makine teçhizatı İstanbul Süleymaniye'ye taşıyarak faaliyetlerine burada devam etmiştir¹³⁸. Sonraki yıllarda İzmit milletvekillerinin İzmir İktisat Kongresi'nde ve TBMM'nin ilgili oturumlarında Karamürsel'deki fabrikanın yeniden ihya edilmesine dönük teklif ve girişimleri ise sonuçsuz kalmıştır¹³⁹.

c. Çimento Sanayii: Arslan ve Eskihisar Çimento Fabrikaları

Osmanlı'da, değişen mimari tarzlar ve inşaat teknikleriyle birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapı inşaatlarında ilk aşamada bağlayıcı madde olarak kullanılmaya başlanan çimento, yüzyılın son çeyreğinde yapılarda beton kullanımına geçişle birlikte daha çok tüketilmeye başlanmıştır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında imparatorluğun liman şehirlerindeki gelişmeler ve nüfus artışı, inşaat sektörüne bir canlılık getirmekteydi. Bunun yanı sıra, İstanbul'daki büyük yangınların verdiği zararlar nedeniyle kâğır yapıların imar yönetmelikleriyle teşvik edilmeye başlanması da yapılarda çimento kullanımını arttıran bir unsur olmuştur¹⁴⁰. Bu ortamda hızla artan çimento ihtiyacı başlangıçta tamamen ithalat yoluyla karşılanmaktaydı.

Çimento sektörünün hızla büyüme aşamasında olduğu bu zaman diliminde ilk çimento şirketi (Linardos) 1906 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Çimento üretimi amacıyla kurulan ilk şirket ise, Danimarka menşeli bir firma tarafından 1910 yılında kurulan ve kurucuları Rum asıllı Osmanlı vatandaşları olan (Memalik-i Osmaniyye'de Suni Çimento ve Hidrolik Kireç İmaline Mahsus) Arslan Osmanlı Anonim Şirketi'dir. Şirketin aynı zamanda Türkiye'nin ilk çimento üretimini gerçekleştiren fabrikası olan üretim yeri -bugünkü Kocaeli sınırları içinde kalan-Darıca Taşlımanı mevkiidir. Bu ilk çimento fabrikası girişimini, 1911 yılında bir Alman şirketi tarafından Eskihisar'da 'Eskihisar Suni Portland Çimentoları ve Su Kireci Anonim Şirketi'nin kurulması ve üretime geçmesi izlemiştir¹⁴¹. Söz konusu yerli fabrikaların üretim hacminin ihtiyacı karşılamakta yetersiz kaldığı ve talebin önemli kısmının ithal çimento ile karşılandığı bu yıllarda Hükümet de yerli sanayiye korumak amacıyla her türlü resmi ortaklık sözleşmesinde bu şirketlerin ürettiği çimentonun kullanılmasını öngörmüştür¹⁴². Bu iki fabrikanın ürettiği çimentonun çok rağbet görmesi üzerine, açılışlarından çok kısa bir süre sonra genişleme yatırımına

136 Atilla Oral, "Türk Tekstil Sanayiinin 'En Eski' Özel Kuruluşu: Karamürsel Mensucat", *Hedef Dergisi*, Sayı:106, (2002), http://www.itkib.org.tr/itkib/hedef/old_hedef/200210_ekim/ozelhaber2.htm (23.04.2016).

137 İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", 1139.

138 Dölen, *Osmanlı Döneminde Kocaeli'ndeki Sanayi Kuruluşları*, 681.

139 İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", 1141.

140 Yıldız Sey, *Türk Çimento Tarihi*, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı), 2003, 13-14.

141 Sey, *Türk Çimento Tarihi*, 19-20.

142 Sey, *Türk Çimento Tarihi*, 24.

gidilmiştir. Fabrikaların üretime geçtiği yıldan itibaren yerli çimento üretimi -Eskihisar Çimento Fabrikası'nın üretimi durdurduğu 1915 yılından, fabrikanın Harbiye Nezareti tarafından kiralanarak yeniden faaliyete geçtiği 1916 yılına kadarki 1 yıl haric olmak üzere- 1919 yılına kadar genel olarak artış göstermiştir. Harbiye Nezareti I. Dünya Savaşı'nın ağır koşullarının hüküm sürdüğü 1916-1918 yılları arasında her iki fabrikayı da kiralamış, ancak fabrikanın Harbiye Nezareti tarafından işletildiği bu dönemde fabrika donanımı büyük zarar görmüştür. Buna mütareke ve milli mücadeleye yıllarının ağır koşulları da eklenince, Eskihisar Çimento Şirketi 1919'da iflas etmiş, Aslan Çimento ise -güçlü finansman yapısının da verdiği imkânla- üretimini kısarak ve giderlerini azaltarak ayakta kalmayı başarmıştır. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak 1919-1923 arasında yerli üretimde hızlı bir düşüş eğilimi gözlenmiştir¹⁴³. Dönemin ağır şartları nedeniyle devletin yardım etme imkânı bulamamasının da etkisiyle bu yıllarda yerli çimento sanayii bir gelişme gösterememiştir¹⁴⁴.

Mütareke döneminin ağır koşulları altında Osmanlı sanayiinin çok zor günler geçirdiği sırada biri iflas eden diğeri ise faaliyetleri zaman zaman durma noktasına gelen bu iki şirket, 19 Aralık 1919'da imzaladıkları sözleşme ile her iki şirketin de bütün taşınır ve taşınmazlarını ve borçlarını tek bir çatı altında birleştirecek yeni bir şirket kurulması sürecini başlatmış, nihayetinde 9 Ekim 1920 tarihinde bu şirket birleşmesi (Arslan ve Eskihisar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi) resmiyet kazanmıştır¹⁴⁵.

Osmanlı Devleti Nüfus ve Sanayi Sayımı İstatistiklerinde Kocaeli

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra imparatorluğun askeri kaynaklarını tesbit etmek amacıyla 1831 yılında sadece erkek nüfusa dönük olarak yapılan sayıma göre Kocaeli'deki erkek nüfus 76.496 olarak belirlenmiştir. İstanbul, Erzurum, Diyarbakır ve Van gibi önemli şehirleri ihtiva etmemekle birlikte Osmanlı'da çağdaş anlamdaki nüfus sayımlarının öncüsü kabul edilebilecek bu sayımdaki nüfus, sayım dâhilindeki diğer şehirlerle kıyaslandığında, Kocaeli'nin ortalamanın üzerinde bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir¹⁴⁶. 1881-1893 sayımına göre ise toplam İzmit nüfusu 195.675 olarak tesbit edilmiştir¹⁴⁷.

1897 sayımına göre İzmit Sancağı'nın toplam nüfusu 228.529 kişidir. İzmit Sancağı, İzmit, Kandıra, Adapazarı, Geyve, Karamürsel, Yalova ve İznik kazalarını ihtiva etmektedir. Sayımlar bugünkü Kocaeli sınırlarına taalluk eden kısımdaki nüfusu hesaplamaya imkân vermeye müsait değildir. Ancak bir kıyas oluşturabilmesi bakımından, aynı tarihte İstanbul Vilayeti'nin nüfusu 1.030.234, İstanbul dışında

143 Üretim miktarına ilişkin veriler için bkz, Sey, *Türk Çimento Tarihi*, 25.

144 Ayduk Çelenk, "Türkiye'de Çimento Sanayii ve Sorunları (Seminer)" içinde: "Dünya'da ve Türkiye'de Çimento Üretimi Tüketimi ve Gelişmeler", (İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, 1986), 19.

145 Emre Dölen ve Murat Koraltürk, *İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü*, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2004), 52.

146 Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:2, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996), 23-24.

147 Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, 39. (1881 tarihli nüfus nizamnamesi ile karara bağlanmış olan bu sayım, İmparatorluğun bütün bölgelerinde aynı tarihte yapılamamıştır. 1893 yılında Padişaha sunulan ayrıntılı bir raporda yer aldığı için 1881-1893 Sayımı adı kabul görmektedir.)

tüm Trakya'yı kapsayan Edirne Vilayeti'nin nüfusu 986.446, Ankara, Çorum, Kayseri, Kayseri, Kırşehir ve Yozgat sancaklarını kapsayan Ankara Vilayeti'nin nüfusu 1.018.727, Samsun ile Artvin arasındaki sancakları kapsayan Trabzon Vilayeti'nin nüfusu 1.164.827 kişiden müteşekkildir¹⁴⁸.

Osmanlı istatistiklerinde İzmit Sancağı'ndaki Osmanlı nüfusu 1885'te 195.659, 1897'de 228.529, 1906'da 290.504 ve 1914'te 325.153 olarak tesbit edilmiştir¹⁴⁹. Bu süreçte, siyasi gelişmelere de dayalı olarak, İzmit Sancağı nüfusunun hızla arttığı görülmektedir. İzmit'te nüfus artış hızını doğrulayan bir başka veri de 1920 tarihli İngiliz Dışişleri raporudur. Buna göre 1919 yılında İzmit nüfusu 335.000 olarak tahmin edilmektedir¹⁵⁰. İmparatorluğun nüfusu 1885-1897 döneminde toplam %10,2 artış gösterirken, bu dönemde İzmit Sancağı'nın nüfusu %16,8 oranında artış göstermiştir¹⁵¹. Diğer vilayet ve sancaklarda, dönemin siyasi konjonktürünün etkisiyle birbirinden oldukça farklı değişim oranları yaşanmakla birlikte, toprak kayıplarının olmadığı bu yıllarda İzmit Sancağı'nın nüfusunun İmparatorluk nüfusundan daha hızlı bir oranda artış gösterdiği görülmektedir. Bu durumu, bu bölgedeki sınaî yatırımlarla da ilişkilendirmek mümkündür.

1897 sayımına göre yakacak odun kesiminde İmparatorluğun en önemli ikinci merkezi olan İzmit Sancağı, kömür imali için kesilen odun miktarında da 5. sıradadır¹⁵². Bunun dışında 174 adet un fabrikası olmakla birlikte, bu sayı diğer vilayetlerle kıyas edildiğinde çok önemli bir rakam değildir. Bu fabrikalar içinde buhar gücü ile çalışan sadece bir un fabrikası bulunmaktadır. Öte yandan ipek dokuma fabrikaları bakımından İzmit Sancağı imparatorluğun en önemli merkezi konumundadır. Öyle ki, 1897 sayımında İzmit Sancağı'nda 11 adet ipek mensucat fabrikası mevcut iken ikinci sıradaki Beyrut Vilayeti'nde bu sayı 4'tür¹⁵³.

20. yüzyılın başları itibariyle İzmit Sancağı dokuma sanayi açısından önemli konumunu sürdürmekle birlikte, henüz imparatorluğun en önemli 4 sanayi şehri arasında yer almamaktadır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde büyük sanayinin üretim değeri itibariyle şehirlere göre dağılımı şu şekildedir¹⁵⁴:

İstanbul	%55
İzmir	%25
Bursa	%5
Adana	%3
Diğer İller	%12

148 Tefik Güran, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:5, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997), 19.

149 Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, 47.

150 Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, 61.

151 Nüfus artış oranları, Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, s.47 ve 49'daki nüfus verilerinden hesaplanmıştır.

152 Güran, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, 177.

153 Güran, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, 262.

154 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), 167.

Savaş koşulları nedeniyle zorunlu olarak bazı şehirleri kapsamayan ve Marmara Bölgesi'nde sadece İzmit'i ihtiva eden 1921 Sanayi Sayımı'na göre İzmit Sancağı, o yıl ipekçilik sanayiinde 38.820.000 kuruşluk rekor bir hâsılat oluşturmuştur. Aynı yıl sayım kapsamındaki şehirlerin tamamındaki hâsılatın genel toplamı ise 52.859.580 kuruştur¹⁵⁵. 1897 sayımlarına göre diğer şehirlere kıyasla henüz önde gelen bir ipek kozası üretim merkezi olmayan İzmit Sancağı, bu konuda zaman içinde önem kazanmış ve 1921 yılında ipek kozası üretiminde Bursa Vilayeti'nden sonraki en yüksek miktarda koza üretilen bölge olmuştur¹⁵⁶.

Sonuç

Sahip olduğu stratejik konumu dolayısıyla tarih boyunca iktisadi açıdan hep önemli bir bölge olan Kocaeli coğrafyasında gemicilik ve ağaç sanayii ile başlayan ve gelişen sınaî faaliyetler, 19. yüzyılın 2. çeyreğinden itibaren Osmanlı'daki sanayileşme hamlelerinin birer parçası olarak İzmit ve civarında kurulan mensucat fabrikaları ile yeni bir aşamaya varmıştır. Sanayi devrimini kaçırın ancak bunun etkilerine maruz kaldıktan sonra -gecikmeli de olsa- sanayileşmeyi ısrarlı bir amaç olarak benimseyen Osmanlılar, uluslararası rekabetin yıkıcı baskısı altında yaşanan birçok başarısız girişime rağmen bu hedeften vazgeçmemiştir.

19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlatılan kapsamlı sanayi yatırımları, yüzyılın son çeyreği itibariyle imparatorluğun yeni koşullara intibakını mümkün kılacak düzeye ulaşabilmiştir. Devletin mali açıdan sıkıntı içinde olduğu bu dönemde yatırımların finansmanı önemli ölçüde yabancı sermaye ile sağlanmış, eğitim ve altyapı yatırımlarıyla desteklenen planlı bir sanayileşme sürecine girilmiştir. Kuşkusuz söz konusu olan, üretimde kullanılan makinelerin de imal edilebildiği topyekûn bir sınaî kalkınma değil, sanayileşmenin getirdiği yeni üretim biçimlerine intibak şeklinde bir başarıdır. Ancak imparatorluğun duraklama döneminde yaşanan ve Mehmet Genç'in ifadesiyle, dünya tarihinin ziraat devriminden sonraki 10.000 yıllık döneminde benzeri olmayan bir yenilik olan sanayi devriminin getirdiği yeni koşullara, yüzyıllardır uygulanan ve devlet ve toplum kimliğinin bir parçası haline gelen iktisadi sistemini dönüştürerek sağlanan bu uyum değerli kabul edilmedi. Ancak sanayileşme çabalarına ilişkin süreç bu istikamette sürdürülememiş, İttihatçıların I. Dünya Savaşı'na dâhil olma kararının getirdiği yıkım, diğer birçok alanda olduğu gibi sanayileşme konusunda da o zamana kadar sağlanan kazanımların çok önemli kısmını yıkıma uğratmıştır.

Sahip olduğu gemi yapımına elverişli orman zenginliği sayesinde antik çağdan itibaren bir tersane ve gemicilik sanayii merkezi olan Kocaeli coğrafyası, gerek zamanla orman varlıklarının azalması gerekse teknolojik ilerlemeler sonucu ahşap gemilere olan ilginin azalması neticesinde 19. yüzyılın sonlarından itibaren bu niteliğini kaybetmiştir. Ancak şehrin sınaî önemi sona ermemiş, 1830'lı yıllardan itibaren tekstil sektörüne dönük olarak İzmit ve çevresinde kurulan ve zamanla genişletilen devlet fabrikaları sayesinde kent sanayisi bir başka evreye girmiştir.

155 Abdülkadir İlgen, *1921 Türkiye Sanayi Sayımları*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2008), 93.

156 İlgen, *1921 Türkiye Sanayi Sayımları*, 94 ve Güran, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, 235.

Kocaeli'nin bu yıllarda dokuma sektöründeki sanayileşme süreci, imparatorluğun 19. yüzyıldaki sanayileşme çabalarının en başarılı örneklerinden birini temsil etmektedir. Bu çabaların erken birer numunesi olarak Sultan Abdülmecid döneminde tekstil sanayii alanında İzmit ve civarında yapılan yatırımlar, o dönem için İzmit'i pamuklu, yünlü ve ipekli dokuma sanayii açısından önemli şehirlerden biri haline getirmiştir. Bu fabrikalar, aynı dönemde kurulan ve kısa sürede faaliyetlerine son verilen birçok fabrikadan farklı olarak oldukça uzun ömürlü olmuş, bir kısmı faaliyetlerini Cumhuriyet döneminde de sürdürmeye devam etmiştir. Oldukça modern teknolojilerle donatılarak kurulan ve faaliyete geçtikten kısa bir süre sonra kapasite artışı ve genişleme yatırımlarına konu olan bu müesseseler, uluslararası sergilerde büyük beğeni toplayan mamülleriyle Kocaeli'nin sanayileşmesinin öncü kuruluşları olmuştur. 19. yüzyıl sonu itibarıyla Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda üretilen halılar, halıcılıkta bir ekol oluşturan özgün tarzıyla dünya çapında prestijli bir markaya dönüşmüş, Kocaeli sanayii daha o dönemde bir dünya markası oluşturarak önemli bir başarı sağlamıştır.

Dokuma sanayiine dönük yatırımlardan sonra, imparatorluğun son dönemlerine doğru 1910 ve 1911 yıllarında bugünkü Kocaeli sınırları içinde tesis edilen imparatorluğun ilk çimento fabrikaları da, sınaî varlık çeşitliliğinin artmasını sağlayarak şehrin sanayileşme sürecine katkı yapmıştır.

I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki işgal yıllarında bazıları yıkıma uğramış olsa da, 19. yüzyıldaki sanayi atılımı kapsamında bugünkü Kocaeli sınırları dâhilinde kurulan bu fabrikaların bir kısmının Cumhuriyet dönemine de intikal edebilmiş olması, Kocaeli'nin sonraki yıllarda bir sanayi merkezine dönüşmesinin ilk adımı sayılabilir. Anadolu'daki büyük ölçekli modern sanayi varlıklarının ilk örneklerinden olan bu fabrikaların, erken Cumhuriyet döneminde Kocaeli'nin bir sanayi bölgesi namzedi olarak değerlendirilmesinde ve yatırım yeri tercihleri hususunda şehre avantaj sağladığı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Avcıoğlu, Doğan. Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın), Birinci Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976.
- Behar, Cem. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:2, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996.
- Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Bostan, İdris. *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Buluş, Abdülkadir. "Osmanlı Sanayinde bir Ermeni Direktör: Ohannes Dadyan", Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-1, Türk İktisat Tarihi Araştırmaları Platformu, İstanbul, 2010.
- Buluş, Abdülkadir. *Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2000.

- Cebesoy, Ali Fuat. Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul: Temel Yayınları, 2010.
- Clark, Edward C. “Osmanlı Sanayi Devrimi”, Derleyen: Halil İncalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat - Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ağustos 1939.
- Çelenk, Ayduk. “Dünya’da ve Türkiye’de Çimento Üretimi Tüketimi ve Gelişmeler”, Türkiye’de Çimento Sanayii ve Sorunları (Seminer), İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, 1986.
- Çetin, Atilla, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, İzmit: İzmit Rotary Kulübü, 2000.
- Dölen, Emre. “Osmanlı Döneminde Kocaeli’ndeki Sanayi Kuruluşları”, Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Cilt:II, (Mayıs 2014): 655-687.
- Dölen, Emre. *Tekstil Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, 1992.
- Dölen, Emre ve Murat Koraltürk. İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2004.
- Eldem, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Eldem, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cild:2, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Evlıya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler, Der., Erdal Çakıcıoğlu, İstanbul: Akvaryum Yayınevi, 2010.
- Fıratlı, Nezh. İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Geçmişten Günümüze Posta, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.
- Güran, Tevfik. *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Güran, Tevfik. *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:5, Ankara: DİE Yayınları, 1997.
- Heuschling, Xavier. *L’Empire de Turquie*, Bruxelles-Leipzig, 1960.
- İlgen, Abdülkadir. *1921 Türkiye Sanayi Sayımları*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.
- İlgürel, Mücteba. “Osmanlı Denizciliğinin İlk Devirleri”, *Belleten*, C.LXV, Sayı:243, (Ağustos 2001): 637-653.
- İncalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt:1, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2009.
- İncalcık, Halil; Quataert Donald. *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt:2 (1600-1914)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.

- İskefiyeli, Zeynep. “Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)”, Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Cilt:2, (Nisan 2015): 1117-1145.
- Karavar, Hilal. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası (1944-1920)*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2007.
- Kaya, Mehmet. “XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskân Siyaseti”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26/41, (2007): 59-80.
- Kaya, Mehmet Kenan, Yaşar Yılmaz, Sara Boynak ve Vahide Gezgör. *Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları ve Halıları*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, 1999.
- Kaya, Şennur. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.
- Kazgan, Gülten. *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Küçükerman, Önder. *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası: Saraydan Hereke'ye Giden Yol*, İstanbul: Sümerbank, 1987.
- Macfarlane, Charles, *Turkey and its Destiny*, Cilt:1, 1850.
- Okuyan, Tuğba. “İzmit Temettuât Defterleri”, Sakarya Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Oral, Atilla. “Türk Tekstil Sanayiinin ‘En Eski’ Özel Kuruluşu: Karamürsel Mensucat”, *Hedef Dergisi*, İTKİB, Sayı:106, (2002), http://www.itkib.org.tr/itkib/hedef/old_hedef/200210_ekim/ozelhaber2.htm (23.04.2016).
- Owen, Roger, *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, London: I.B. Tauris, 1993.
- Ökçün, A. Gündüz. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayii Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:27, Sayı:1, (1972): 135-166.
- Ökçün, Gündüz. *Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri*, İstanbul: Hil Yayın, 1984.
- Önsoy, Rifat. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.
- Öztüre, Avni. *Nikomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1981.
- Pamuk, Şevket. *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt:1, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1995.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005.
- Pamuk Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

- Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Polatel, Oğuz. "Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü", *International Journal of History*, Prof. Dr. Enver Korukçu Armağanı, (2012): 279-295.
- Quataert, Donald. *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Ross, Ayşe Çalık. *Antik İzmit: Nikomedia*, İstanbul: Delta Yayınları, 2007.
- Sarc, Ömer Celal. *Tanzimat ve Sanayimiz*, 'Tanzimat 1' içinde, Komisyon, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Sey, Yıldız. *Türk Çimento Tarihi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 46, (2009): 53-69.
- Tabakoğlu Ahmet. *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Texier, Charles. *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Birinci Cilt, Çev: Ali Suat, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.1, Ankara, 1980.
- Toprak, Zafer. *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- Tökin, İsmail Hüsrev. *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Ulugün, Yavuz. *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, İzmit: İzmit Rotary Kulübü Yayınları, 2009.
- Ulugün, Yavuz. *Kocaeli ve Çevresi Tarihi II: Roma Dönemi Bithynia*, İzmit: KYÖD ve İzmit Rotary Kulübü Yayını, 2007.
- Ulugün, Yavuz. *Kocaeli ve Çevresi Tarihi III: Bizans, Selçuklu ve Haçlılar Dönemi Bithynia*, İzmit: KYÖD Tarih Yayınları, 2010.
- Ulugün, Yavuz. *Kocaeli Tarihi: Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli*, KYÖD Tarih Yayınları, 2002.
- Ulugün, Yavuz. *Tarih Öncesi ve Helenistik Dönem Bithynia*, Kocaeli: Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları, 2004.
- Urquhart, David. *La Turquie*, Paris, 1836.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Yıldırım, Mehmet Ali. *Dersaadet Sanayi Mektebi*, İstanbul: Kitabevi, 2013.
- Yüce, Rıfat. *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, Haz., Atilla Oral, İstanbul: Demkar Yayınevi, 2007.

Historical Development of Kocaeli Industry in the Ottoman Period and An Analysis of the Ottoman Industrialization Efforts

EBUBEKİR AYAN

Abstract: *In the scope of this study, the development of Kocaeli Industry is examined along accompany of industrialization efforts in Ottoman Empire and the adventure experienced in transformation of traditional economic system of empire through this process. Within the framework of industrialization efforts in the 19th century, some basic natures of Ottoman economic system that had been ongoing by protection in general frame were converted in this cause -with a big effort spread to decades- and it has been made more convenient with the terms of current industrial development. As approaching to the end of the 19th century, Ottoman economy was able to adapt to the new conditions brought about by industrial revolution, as a result of continuous efforts in a persistent manner despite the failures in industrial investments occurred in the early stages. More clearly, some of the industrial investments made in this process were successful to such an extent that can produce with international standards. However, economic and political policies in the period of the Committee of Union and Progress have almost destroyed the industrialization gains of one hundred years, which finally came to adaptation stage with European industry. Today's city of Kocaeli constituted one of the most important parts of mentioned industrialization process that was ongoing in the 19th century. Factories established in Sanjak of Izmit in this process transformed Izmit city (Kocaeli) into an industrial centre in terms of textile industry, which is the most important sub-branch of Ottoman industry. In this study, it is deduced that this situation had a significant effect on the city of İzmit (or Kocaeli) to be considered as an alternative place for establishment of industrial investments during the early Republic period.*

Keywords: *History of Kocaeli industry, Ottoman industrialization, Industrial development.*

Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye’de Çokkültürcü Medya ve TRT Kürdi*

FİLİZ AYDOĞAN BOSCHELE**
faydogan@marmara.edu.tr

AYSEL AY***
aysel.ay@marmara.edu.tr

Özet: Çokkültürlülük kavramı uzun bir geçmişe sahip olsa da çokkültürcü anlayış ve politikalar anlamında modern sonrası zamana denk gelmektedir. Etnik azınlıklara ve yerlilere yönelik geçmiş politikaların artık etkisini yitirdiği bir dönemde ortaya çıkan çokkültürcülük yaklaşımı, günümüz açısından, alternatif yaklaşımlarla birlikte halen anılmakta ve uygulanmaktadır. Türkiye’de de, 1990’lı yıllarda çeşitli nedenlerle dile getirilen, ancak uygulama açısından 2000’li yıllarda örneklerini gördüğümüz çokkültürcü liberal politikalar, medyaya da yansımıştır. Bu nedenle çalışmada söz konusu çokkültürcü politikaların Türkiye özelinde, medya örneklerine, kamu hizmeti yayıncılık anlayışı çerçevesinde değinilecektir. Bu bağlamda Türkiye’deki ilk çokkültürlü kamu hizmeti yayıncılık örneği olan TRT KÜRDİ’nin açılmasıyla sonuçlanan sürece dikkat çekilecektir.

Anahtar kelimeler: Çokkültürlülük, Çokkültürcülük, Türkiye, TRT, KÜRDİ.

Giriş

Çokkültürlü toplumlar tarihsel açıdan hep var olmuştur ancak geçmişteki bu toplumlar bağlı oldukları yapılaraya yönelik kültürel ya da coğrafik bir talebi olmamasının yanında kendisine verilen haklardan fazlasını talep etmemekte idi. Ancak özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında o güne kadar karşılaşılan kültürel ayrımcılıktan kaynaklı acı olaylardan sonra (Yahudilere yapılanlar, Siyahilere yapılanlar, soykırım vb.) dünya genelinde birçok ülke liberal politikalara yöneldi. Her ne kadar bu politikalar bazı ülkelerin ulus-devlet anlayışı ile çelişse de Kanada, ABD ve Avustralya başta olmak üzere çokkültürlü anlayışı benimsediler. Bu durum günümüz çokkültürlü toplumlarını ortaya çıkarmış oldu. II. Dünya Savaşı öncesi çokkültürlü toplum ile savaş sonrası çokkültürlü toplum arasındaki en önemli fark; farklı kültürlerinin eşitlik taleplerinin ortaya çıkmasının yanı sıra, gelişen teknoloji ve kü-

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Doktora Programında gerçekleştirilmekte olan doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü.

*** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.

reselleşmenin sonucunda görmezden gelinmesi mümkün olmayan kültürel çeşitlilik farkındalığının gelişmesidir.

Günümüzde çokkültürlülüğün kavramsal olarak varlığı tartışılmakta ve yerine farklı kavramlar getirilse de toplumların farklılıkları ve aynılıkları ile birlikte yaşama çabaları devam etmektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de çokkültürlü yapının getirdiği sorunlarla tarihi boyunca karşı karşıya kalmıştır. Bu açıdan Türkiye, geçmişin çokkültürlü yapılarını temsil eden Osmanlı İmparatorluğundan aldığı çokkültürlü miras ile postmodern dönemin çokkültürcü anlayışı ve çözümü ile yüzleşmek durumunda kalmıştır. Ancak ulus-devlet anlayışı ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde de uzun süre bu çokkültürlü yapı kabul edilmemiştir. 1990’lı yıllara gelindiğinde bazı küçük değişikliklere rastlansa da çokkültürcü yaklaşımla ele alınan değişiklikler ancak 2000’li yıllarda gerçekleşebilmiştir. Söz konusu bu değişiklikler medya yönüyle kendini göstermiş, çokkültürcü medya temsilleri yayın hayatına başlamıştır.

Bu bağlamda çalışmanın sorunsalı; çokkültürcü anlayış ve politikaların, çokkültürcü medya uygulamaları açısından, kamusal yayıncılık örneği çerçevesinde nasıl şekillendiğini gözlemlemektir. Çalışmanın amacı, dünyadaki çokkültürcü uygulamalarda olduğu gibi; çokkültürcü yaklaşım ve politikadaki mevcut olumsuzlukların Türkiye’deki uygulama örneklerinde de gözlemlenebilir olduğunu göstermektir. Bu nedenle çalışmada ilk olarak kültür ve kültürel kimlik kavramlarına değinilerek farklı bakış açılarına yer verilecektir. Çokkültürlülük ve çokkültürcülük olgularının gelişimi ve farklı yaklaşımlar irdelenecektir. Türkiye’deki çokkültürcülük anlayışının geç gelişmesinde etkili olan toplumsal ve yasal sorunlara değinilerek, Batıdaki gelişmeler ışığında, Türkiye açısından günümüzde geline nokta atıfta bulunulacaktır. Son olarak çokkültürcü medya uygulamasının kamusal yayıncılık örneği olan TRT KÜRDİ’nin program içeriklerine ve söyleminde dikkat çeken noktalara yer verilerek, TRT KÜRDİ kanalında yer alan bazı program içeriklerinden örneklerle bu duruma dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Kültür ve Kültürel Kimlik

Kültür kavramı birçok farklı tanıma sahiptir. Bu nedenle benzer anlamlar barındır- sa farklı düşünürlerce farklı açıklamalarla anlam bulmuştur. Bu düşünürlerden biri olan Asa Briggs’e göre; kültür kavramını tanımlama çalışmalarının çoğu, kültür keli- mesinin yanlış kullanıldığı anlamından esinlenmiştir. Buna neden olarak 18. ve 19. yüzyıllar boyunca kelimenin mütevazı kökeninden çok uzak olan yeni anlamlar ka- zanmasını gösteren Briggs, bazı insanlar için kültürün bir yönüyle gösteriş olduğunu iddia etmektedir. Ona göre; “bu düşünce yapısı için kültür, kendi içinde bir şey, bir işlem değil de bir durum veya belki de kişilerin ya da toplumların ya sahip olduğu ya da olmadığı bir ilerleme biçimi idi.”¹ Kültür kavramının değişken ve dönüşen bir ya- pıya sahip olduğu geçmişe bakılarak gözlemlenebilir bir durumdur. Ancak bu dönü- şümlerin toplumu ve toplumu yöneten erkleri nasıl şekillendirdiği ve yönlendirdiği asıl önemli konudur.

¹ Asa Briggs, “Kültür”, (Çev.) Sevim Kebeli, *Millî Folklor* 19/74, (2007): 99.

Kültür kavramı üzerindeki tüm araştırmalar aynı zamanda kimlik oluşumunun da tarihselliğine atıfta bulunmaktadır. Kültür ve kimlik kavramları ise küresel çaptaki tüm tartışmaların içeriğini oluşturan diğer kavramları da içinde barındırmakta, ya da etkilemektedir. Aynı zamanda bu durum dönem dönem yeni kavramların ortaya çıkmasında neden olmaktadır. ‘Kültürel kimlik’ kavramı da yine bu süreçlerin etkisinde süre gelen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında ‘Kültürel kimlik’ kavramını daha doğru anlamlandırabilmek için öncelikle ‘kimlik’ kavramına değinmek gerekir.

Kimliğin oldukça karmaşık ve bir o kadar da belirli bir kavram olduğunu belirten Douglas Kellner, kimlik için yapılan felsefi açıklamanın kişinin ‘öz’üne vurgu yaptığını değinmektedir. Ancak Kellner’a göre kimliğin diyalektiği ve farkı Batılı düşünceye saplanmış durumdadır. Kimlik arayışını Amerika’da 1960 ve 1990 yıllarındaki dönüşümlerle açıklayan Kellner’a göre; bireyler, özellikle de 1960’lı yıllarda kültürel kimliklerinin keşfi için bağlı oldukları toplumsal grupların tarihsel araştırmaya başlamış bu da kimlik politikalarının gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca Kellner; bu kimlik politikalarıyla, önceden kimliğin tanımı aile, din, halk grupları meslek ya da siyasi ideolojilerle yapıldığını ancak medya çağında kişilerin kimlik tanımlamalarının da değiştiğini iddia etmektedir. Buna göre, söz konusu ‘medya çağı’nda insanlar kendilerini ünlülerle özdeşleştirme yoluna gitmiş, idealleri ve stilleri taklit edilerek bu medya kültürü ile sarmalanmıştır. Ortaya çıkan bu yeni kültürel kimliğin içine; feminist, muhafazakar, gay, milis, çevreci küreselleşme karşıtı eylemci gibi toplumsal hareketlerin ortaya çıkardığı figürler ile yeni kimlik şekilleri girmiştir. Bunlarla birlikte 90’lı yıllardan günümüze, Amerikan politikalarında kimliğin önemli bir yer edinmesini toplumsal kimliğin kaynaklarını içinde yer alan ulus devletin ve sınıfın çökmesine bağlayan Kellner’a göre; bireyler bu nedenle cinsiyet, ırk, etnik köken, cinsel tercih, din ve toplumsal aidiyetin diğer unsurlarına yönelmişlerdir.² Bu noktada belirtmek gerekir ki; bu dönüşüm sadece Amerikan toplumuna has bir durum değildir. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, ulus devlet hakkındaki söylemler tüm dünyada tartışılmaktadır. Yalnızca tartışılmakla kalınmamakta etkileri ülke politikalarına ve ilgili ülke halklarının düşünce şekline ve yaşam biçimlerine yansımaktadır. Bu nedenle tıpkı kültür de olduğu gibi kimliğin de durağan ve etkileşime kapalı bir unsur olduğu düşünülemez. Ancak kültürden farklı olarak inşa edilebilir bir içeriğe sahiptir. Bu nedenle, özellikle de ‘öteki’ üzerinden inşası düşünüldüğünde kimlik, daha politize edilmeye de müsait bir olgudur.

Kültürel kimlik yaklaşımlarında ise iki farklı bakış açısı söz konusudur. Bunlardan ilki özcü kültürel kimliktir ki bu anlayışa göre; kültürel kimlik tamamlanmış bir olgu, oluşmuş bir özdür. İkinci yaklaşımda ise tarihsel gelişime vurgu yapılarak daha geniş perspektiften yaklaşılmaktadır. Buna göre; kültürel kimlik, üretilmekte olan, devamlı olarak bu üretim sürecinin içinde yer alan, hiçbir zaman bütünüyle tamamlanmamış, gelişime ve değişime açık bir olgu olarak ele alınmaktadır.³ Hall ise, kültürel kimliği zaten var olamayan bir şey olarak yorumlayarak kültürel kimliğin mekanın, zama-

2 Douglas Kellner, *Medya Gösterisi*, çev., Zeynep S.Doğruer, (İstanbul: Açılım Kitap, 2013), 217-220.

3 Necla Mora, “Medya ve Kültürel Kimlik”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 5/1, (2008): 4.

nın, tarihin ve kültürün ötesine geçtiğini söylemektedir. Kültürel kimlikler bir mekandan gelir ve bir tarihe sahiptirler. Bununla birlikte, bir geçmişe sahip olan her şey gibi, kültürel kimlikler de devamlılığı olan bir dönüşüm içindedirler. Ebediyen var olan, köklü sabit bir geçmişe sahip olmaktan oldukça uzaktırlar; sonu olmayan bir tarihe, kültüre ve güç “oyun”larına bağımlı olmaktadır. Keşfedilmeyi bekleyen, keşfedilince de benliğimizi ebediyen güvence altında tutacak, sadece geçmişin “geri alınması” durumuna dayanmaktan oldukça uzaktırlar; kimlikler bizi belirli bir konuma yerleştiren ve kendimizin de belirli bir konumda yer aldığımız, birbirinden farklı durumlara verdiğimiz adlardır, geçmişimizin hikâyeleridir.⁴ Nitekim Kymlicka da kültürel kimliğin, birincil olarak özdeşleşmeye dayandığını belirterek özdeşleşmenin; bir kültür içinde bireyin, kendini daha güven içinde hissetmesi için oldukça önemli bir unsur olduğunu ifade etmektedir.⁵ Bu nedenle kültürel kimliğin ortaya çıkışı aynı zamanda ulusal kültürün yaratılmış olması ile ulusal devletin yönetiminde, belirli coğrafik sınırları içinde yaşayan tüm bireylerin ortaklaşa yaşadıkları, hissettikleri tarihsel, kültürel kimlik, diğer bir deyişle ‘biz’lik duygusudur.⁶

Çokkültürlülük, Çokkültürcülük ve Çokkültürlü Toplum

Çokkültürlülük kavramı günümüzde farklı kültürel grupların aynı ülke ya da toplum içinde yer almasını tanımlarken kullanılmaktadır. Söz konusu kültürel tanımlamalara klasik içeriğin aksine yenileri eklenirse de genel anlamda ‘Çokkültürlü toplum’ kavramı, toplum içinde yer alan, iki veya daha fazla kültürel topluluğu içeren bir toplum olarak ifade edilebilir. Çokkültürlülük, söz konusu kültürel topluluğu oluşturan grup ya da bireylerin dil, din, ırk, etnisite, tarih gibi farklılıklarına dayanmaktadır. Çokkültürlülük anlayışının kabulü eşitlikçi bir anlayışın yanı sıra farklı kültürlerin varlığına işaret etmektedir. Monist kültür anlayışı ile tamamıyla zıt olan bu anlayışı ortaya çıkaran temel olgular ise; göç ve etnik ve yerli azınlıklardır. Elbette her toplumun kendi toplumsal, politik ve tarihsel koşullarında göçmen nüfusun ortaya çıkışı ya da etnik azınlıkların tarihsel plandaki konumu farklılıklar arz etmektedir. Fakat ortaya çıkan sorunlar ve yaklaşımların çıkış noktası bu çerçevede olmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki; bir ülke ‘Çokkültürlülük’ kavramının tartışmasına ve bu yönde politik çalışmalarının olup olmamasına göre ‘çokkültürlü toplum’ olarak ele alınmaktadır. Aksi takdirde toplumların hepsinde farklı koşullardan kaynaklı çokkültürlülük yapılarından söz edilebilir ancak bu yönde politik çalışmalar ya da düzenlemeler olmaması, ilgili ülkeleri ‘çokkültürcü’ yaklaşımların dışına koymaktadır. Bununla birlikte ‘çokkültürcü’ olarak anılan düşünürler de yine ‘çokkültürlü toplum’un farklı bakış açılarından da olsa, savunucuları olmaktadır.⁷

Parekh, gay, lezbiyen, feminist gibi grupların da geniş çokkültürlülük terimi altında toplanmasına rağmen aslında çokkültürlülüğün, bu yeni hareketlerin yalnızca birkaçıyla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Buna göre; ‘Çokkültürlülük’ sadece farklılık

4 Necdet Subaşı, “Kültürel Kimliğin Melezleşmesi ve Alevi Modernleşmesi”, haz., Gönül Pultar, Tahire Erman, *Türk(iye) Kültürleri*, (İstanbul: Tetragon Yayınları, 2005), 299-317.

5 Edibe Sözen, “Modernite ev Kültürel Kimlik” *Sosyoloji Konferansları*, (1998): 153-160.

6 Mora, “Medya”, 4.

7 Milena Dojtycheva, *Çokkültürlülük*, çev., Tuba Akıncılar Onmuş, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 15-25.

ve kimlikle ilgili değildir aynı zamanda, kültürle kaynaşmış olan ve kültürden beslenen farklılık ve kimliklerle, dahası; bir gruptaki insanların kendilerini ve dünyayı anlamakta, kişisel ve toplu yaşamlarını düzenlemekte kullandıkları inançlar ve uygulamaların tamamıyla ilgilidir. Kişisel tercih kaynaklı farklılaşmaktan çok, kültür kaynaklı farklılıklar bir ölçüde otorite taşır ve ortak geçmişten gelen bir anlam ve önem sistemiyle kaynaşmaları sebebiyle modellenmiş, şekillendirilmiştir. Bu tanımdan hareketle çokkültürlülüğün, kültürel çeşitlilik veya kültürle kaynaşmış farklılıklarla ilişkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, çokkültürlü toplum iki ya da daha fazla sayıda kültürel topluluğu içeren toplumdur. Böyle toplumlar kültürel çeşitliliğe temelde iki şekilde tepki verebilir ve bu tepkiler farklı iki şekilde olabilir. Toplum, çeşitliliği hoş karşılayıp destekleyebilir; kendine bakışının önemli bir parçası haline getirebilir ve kendisini oluşturan kültürel toplulukların kültürel isteklerine saygı duyabilir; ya da bu toplulukları bütünüyle veya kısmen, baskın kültürün bünyesinde asimile etme eğiliminde olabilir. Toplumun yönelimi ve değerleri ilk durumda çokkültürcü, ikinci durumda tekkültürcüdür. ‘Çokkültürlü’ terimi kültürel çeşitlilik olduğu gerçeğine işaret ederken, ‘çokkültürcülük’ terimi bu gerçeğe verilen standart bir tepkiyi belirtir.⁸

Çokkültürlülük ile ilgili tartışmaların ortaya çıkışını ise, Will Kymlicka şöyle anlatmaktadır; İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya, Hitlerin yaptığı etnik ve dinsel kıyımdan irkılmış bunun da etkisiyle Birleşmiş Milletler, farklı ırklar ve toplumların lehinde yeni bir ideolojik anlayış benimseme yoluna gitmiştir. Bu yeni ideoloji ilgili ülkeleri, insanlar arasındaki eşitliğe yönelik bir takım kalıcı politik hareketlerin olmasına yönlendirdi. Söz konusu politik hareketleri üçe ayırabiliriz. Bu hareketlerden ilki, sömürgeleştirme mücadelesidir. İkincisi ise, 1955- 1965 yılları arasında Afrikalı-Amerikalı sivil haklar hareketi tarafından başlatılan ve örneklenen ırk ayrımı ve ayrımcılığa karşı mücadeledir. Sonuncu ise; 1960’ların sonlarında ortaya çıkan çokkültürlülük ve azınlık hakları mücadelesidir. Tüm bunların hepsi ayrımcılık karşıtlığı ile birlikte insan hakları mücadelesinin ikinci dalgasının prensipleri çerçevesinde gelişmiştir. Ancak toplumsal dışlama ve yaftalama için bunlardan daha fazlasını ele almak gerekte idi. Birçok Batı ülkesinde, etnik, ırksal ya da dinsel azınlıklara karşı, açık devlet destekli ayrımcılık, büyük ölçüde insan hakları mücadelesinin ikinci dalgasının etkisi altında, 1960 ve 1970’lerde durmuştur. Ancak birçok toplumda etnik ve ırksal hiyerarşik yapı; ekonomik eşitsizlik yönüyle, politik temsil açısından, sosyal yafta ve kültürel yok sayılış devam etmekte idi. Kymlicka, tüm bunlardan ötürü çokkültürlülüğün çeşitli formları bu eşitsizliklerin aşılabilmesi için geliştirilmiş olduğunu belirtmektedir.⁹

Küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin getirdiği yeni dünya düzeni koşullarında ortaya çıkan tartışmaların içeriğinde de ‘kültür, ister politik amaçlı olsun ister ekonomik her zaman bir takım dönüşümlerin ilk başvuru kaynağı olmaktadır. Keza, söz konusu homojen kültür hayali de aslında yeni bir şey değil, sadece ulusal baz-

8 Bhikhu Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasal Teori*, çev., Bilge Tanrıseven, (Ankara: Pohenix, 2002), 7.

9 Will Kymlicka, “Multiculturalism: Success, Failure, and The Future?”. *Transatlantic Council on Migration, Migration Policy Institute* (2012): 6.

daki bu hayal artık daha küresel ve bu durum bir kesimi sindirip ötekileştirirken 'beridekileri güçlendirip küreye hâkim kılmada önemli bir işleve sahiptir. Kültür politikaları da çoğunlukla bu nihai amaç doğrultusunda gelişmektedir. Bu nedenle yüzyıllarca yok sayılan veya bir şekilde entegre edilmeye çalışılan kültürler artık göz ardı edilememesi nedeniyle yeni politik arayışlar içine girildiği söylenebilir. Çokkültürlülük bu politikaların neticesinde postmodern bir çözüm anlayışı olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim modern devletin ulusal kimlik üzerine kurulu politikaları artık dönüşmek durumunda kaldı. Özellikle de Soğuk Savaş sonrası dünyada milliyetçilik olgusu daha tartışılır bir hal aldı ve eksik yönleri, yönetimleri yeni kültürel açmazlara sürükledi. Bu da kültürel konularda revizyon anlamına gelmekte idi. Bu nedenle homojen kültürel kimliğin içinde sakladığı heterojen potansiyeli daha fazla kamufle edemediği gibi radikalize etmenin sonuçları ile karşı karşıya kalındığı söylenebilir. Çağın sorunsalı sadece küreselleşmenin kültürel sonuçları değil, homojen kültüre ait parametrelerinin çökmesidir de aynı zamanda.

Söz konusu parametrelerin yerini alan veya alma eğiliminde olan çokkültürcü düşünce ve politik sistem anlayışını ortaya çıkaran en önemli faktörler ise; ulusal azınlıklar ve göçtür (günümüz açısından mülteciler de ayrı bir yere sahip olmaktadır). Çokkültürlü yapıları ortaya çıkaran söz konusu parametreler toplumsal koşullara göre farklı coğrafyalarda farklı içeriklerin ağır basması ile gerçekleşmiştir.

Türkiye’de Çokkültürlülük ve Çokkültürcü Medya Uygulamaları

Çokkültürlülük anlayışının Batı’da ortaya çıkmasını sağlayan etkenlere baktığımızda göç ve yerli ırkların varlıkları üzerinden gelişen bir anlayış görülmektedir. Ancak Türkiye açısından ele alındığında söz konusu ‘Çokkültürlü’ Batı toplumlarının koşullarından söz edilemez ya da tam olarak mevcut durumu ifadeye yetmemekte olduğu görülür. Çünkü Türkiye ne ABD, Kanada, Avustralya ve Kuzey Avrupa ülkeleri gibi bir yerli ırkın varlığını asimile ederek kurulmuştur ne de İngiltere, Fransa gibi sömürgelerinden göç alan ülkelerinin yanında, birçok Avrupa ülkesinde karşılaştığı üzere yoğun göç dalgalarının etkisinde kalmıştır. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğundan aldığı farklı kültürlerle ait mirası ulus devlet sınırları ve düşüncesi içinde tek bir kültürde lağvetmiştir. Unutulmaması gereken bir husus da; Türkiye’deki mevcut farklı kültürel kimliklerin, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan çok daha önce bu topraklarda yaşaması hatta tarihsel açıdan Türk soylulardan dahi önce bu topraklarda yaşamlarını sürdürüyor olmalarıdır. Bu anlamda Batı’daki etnik azınlıklar veya yerlileri hatırlatsa da tam olarak bu kategoriye almak da oldukça güçtür. Bu nedenle Türkiye’deki çokkültürlü yapı muadil gösterilen ülkelere oldukça farklılık arz etmektedir. Bu nedenle günümüzde gelinen bu nokta uzun ve karmaşık bir sürecin neticesi olarak gerçekleşmiştir.¹⁰

Ancak bu durum bir süre sonra tıpkı ABD, Kanada, Avustralya ve Avrupa ülkelerinde olduğu gibi siyasal, ekonomik ve kültürel değişimlerin, dış politikaların da etkisiyle ve toplumsal sorunların gün yüzüne çıkmasıyla birlikte - söz konusu ülkelere

10 Ertan Özensel, "Doğu Toplumlarında ve Türkiye’de Birlikte Yaşama Arayışı: Çokkültürlülük mü? Yoksa Yeni Bir Model mi?." *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/3 (2013): 10-15.

yaklaşık 30 yıl sonra da olsa- artık ‘çok kültürlü’ çerçevede ele alınmak durumunda kalınmıştır. Günümüz dünyasında, özellikle de 2001/11 Eylül ve 7/7 Londra gibi olaylardan bu yana, çokkültürlü düşüncenin varlığının sorgulanmakta ve yerine kültürlerarasılık, transkültür gibi kavramların tartışılmaktadır.¹¹ Türkiye açısından ise, çokkültürcü anlayış mevcut kültürel yapısını açıklamada yetersiz kalmakla birlikte, ele alınması gereken konular veya değişikliklerde de yine ilgili ülkelerin gerisinden bu tartışmalara katılmaya çalışılmaktadır. Çok kültürlü yapının gerekleri içinde yer alan medyada farklı kültürlerin temsili durumu da Türkiye’de ancak 2000’li yıllarda söz konusu olabilmektedir.¹²

Bu nedenle aslında günümüzde tartışa geldiğimiz konuları ‘çokkültürcülük’ kavramından çok ‘post-çokkültürcülük’ olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü günümüz dünyasında geride kalmış gibi duran çokkültürcülük anlayışı aslında yenilenerek, yeni kavramlarla revize edilerek yine farklı kültürlerin biraradalığı üzerine tartışmalarını sürdürmektedir ki bu durum yine karşımıza şu veya bu nedenle olsun ‘çok’lu bir kültür yapısını çıkarmaktadır. Diğer bir deyişle ‘çokkültürlülük sonrası’ ‘çokkültürcülük’ anlayışı devam etmektedir. Ancak Türkiye, kendisine özgü nedenlerle tarihsel açıdan bu süreci oldukça geriden takip etmiştir.

Öte yandan, Türkiye’deki kültürel farklılıklar açısından tarihi olarak var olan birlik-telik üzerinden oluşan söylemlerde genel anlamda; her zaman aynı kültürü ve tarihi paylaştığımız söylemi vardır ve bu nedenle mevcut farklılıkların aynı zamanda farklı bir dile dolayısıyla farklı bir kültüre de sahip olduğuna uzun süre değinilmemiştir. Günümüzde özellikle de Avrupada göç nedeniyle ortaya çıkan çokkültürlü toplum düşüncesindeki en büyük sorunlardan biri yasal olarak tanınma içeriğinde de yer alan unsur ‘dil’dir. Dil hem birey hem de devlet açısından önemli bir unsuru ki ulus-devlet yapısına sahip olan ülkelerde çoğunlukla karşılaşılan temel unsur tek dilliliktir. Dil bireyin topluma entegrasyonunda aslında en büyük etkenlerden biridir de aynı zamanda. Çünkü dil, özellikle de belli bir eğitim seviyesi ile de pekiştiğinde, bulunan toplumu anlama ve kendini ifade etme sorununu ortadan kaldırmaktadır. Dil unsuru çözülemediğinde ise, gerek sosyal faaliyetler olsun gerekse geçim sağlamada olsun bir takım problemlerle karşılaşma ihtimali oldukça artmaktadır.¹³ Eğitim düzeyi yüksek kişiler dahi mevcut mesleklerini icra etmek için buldukları ülkenin yerel dilini bilmek durumundadır. Keza sosyalleşmenin de ana unsurlarından biri yine dil olmaktadır.

Ancak Türkiye açısından düşünüldüğünde mevcut tarihsel çokkültürlü yapının getirişi olarak herkesin Türkçe bildiği düşünülür. Ancak ülke içindeki göç ve eğitim konusu düşünüldüğünde bu durumun bu kadar iç açıcı olmadığı söylenebilir. Özellikle de genç olmayan nüfusta çoğunluğu kadın olmak üzere, genel anlamda iyi bir Türkçe

11 Derek McGheek, *End of Multiculturalism: Terrorism, Integration and Human Rights*, (UK:McGraw-Hill Education, 2008), 11-12.

12 Vahap Coşkun, M. Şerif Derince ve Nesrin Uçarlar, *Dil Yarası: Türkiye’de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*, (Diyarbakır: DİSA Yayınları, 2010), 34.

13 Murat Varol, “Cumhuriyetten Günümüze Zazaca’nın Eğitim Faaliyetleri İçerisindeki Durumu”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* (2015): 1072.

ve yüksek eğitim düzeyinden yoksun olunduğu söylenebilir. Bu da göç edilen bölgeye uzun süre entegre olamama anlamına gelmektedir. Bu entegrasyon süreci arttıkça edinilmiş ırkçı ve ulus devlet menşei önyargıları pekiştirme ihtimali de artmaktadır. Fakat Türkiye’de bu tartışmalar daha önce de belirtildiği gibi, oldukça yakın bir tarihte gündeme geldiğinden toplumdaki farklı dile sahip ırkların –özellikle de Kürt asıllı vatandaşlar- entegrasyonun insani yollardan çözümü de gecikmiştir.¹⁴

Bunun yanında belki de Kürt halkı açısından ‘entegrasyon’ kelimesini kullanmak da çok doğru olmayabilir. Çünkü Türkiye’nin coğrafik anlamda kültürel dağılımına bakıldığında bu entegrasyon durumu batı bölgelerine göç eden kişiler için söylenebilir. Ancak Türkiye’nin genel koşulları çerçevesinde düşünüldüğünde bu daha çok ulus devlet anlayışı ile silikleşen veya silikleştirilmeye çalışılan farklı kültürlerin varlığının ‘kabulü’ olarak görülebilir. Batı toplumları için bu durum daha çok ‘tanınma’ olarak ifade edilse de geçmişinin bir olduğu söylenen bir toplum için, tarihi varlığı ve geçmişi olan bu durumu ‘kabul’ ederek ancak çözüm üretilebilir. Türkiye, Sünni Türk, Alevi Türk, Sünni Kürt, Alevi Kürt, Çerkez, Laz, Ermeni, Gürcü, Yahudi, Rum, Arap, Süryani gibi küçük ya da büyük oranda elli farklı Müslüman ya da gayrimüslim etnik grubu barındıran çok-etnikli ve çokkültürlü bir ülkedir. Ancak, Cumhuriyet’in 1923 yılında kurulmasıyla birlikte, Türkiye’de toplumda yer alan farklı etnik ve kültürel çeşitliliğin büyük ölçüde tanınmadığı görülmektedir.¹⁵ Türkiye’deki çokkültürlülük için burada belirtilmesi gereken en önemli unsurlardan biri de, kuşkusuz Türkiye’nin sahip olduğu farklı kültürel kimliklerin Batı dünyasından çok daha farklı bir geçmişle var olduklarıdır.

Söz konusu çokkültürcü taleplere geline süreç ise oldukça karmaşık ve bir o kadar da uzun bir yolda ilerlemiştir. Türkiye’de bugünkü mevcut etnik ve dinsel kökenli toplumsal sorunların tümüne burada değinilmesi mümkün olmamakla birlikte bu gibi sorunların ve homojen ulus-devlet anlayışının ortaya çıkışındaki temel parametrelerden söz edilebilir. Bunlar arasında 2004 yılındaki ‘Azınlık Raporu’nda da belirtildiği üzere; ilk olarak 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması’nda ‘azınlık’ kavramı için Türkiye’nin değerlendirmesine bakılabilir. Türkiye Lozan Antlaşması’nda etnik, dilsel ve dinsel farklılıkları öngören maddeleri kabul etmemiş, yalnızca gayrimüslimleri azınlık olarak saymıştır.¹⁶ Ayrıca bu durum tarih kitaplarında Lozan’da taviz verilmeyen konular içinde yer almakta ve övgü kaynağı sayılmaktadır. Dolayısıyla azınlık sayılmayan ve bu saymama başarı olarak addedilen, etnik ve dinsel (daha çok mezhepsel, çünkü gayrimüslimler Müslüman olmayan toplulukları ifade etmektedir) topluluklara yönelik bir tanınmanın bu gibi bir ulus-devlet anlayışı içinde var olması pek olası görülmemektedir.

Söz konusu raporda ayrıca; kültürel kimliğe yönelik hakları doğrudan ilgilendiren ve yine benzer şekilde etnik ve dinsel anlamda toplumsal sorunlara yol açan önemli

14 Martin van, Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev., Banu Yalkut, (İstanbul: İletişim Yayınları,2013), 445-461.

15 Ayhan Kaya, “Giriş: Ötekini Anlamak Mümkün mü?”, Der., Ayhan Kaya, *Farklılıkların Birlikteliği: Türkiye ve Avrupa’da Birarada Yaşama Tartışmaları*, (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2014). 23-50.

16 “Azınlık Raporu Tam Metni” Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu, erişim 15 Mart 2016, <http://www.memurlar.net/haber/11980/>.

bir unsur olarak da mevzuattaki dil kısıtlaması ele alınmaktadır. Azınlık dilleri açısından en temel hakkın kullanılmasına engel teşkil etmektedir. Aksi durum da cezai müeyyidelere tabi tutulmuştur. Anayasa'nın 3/1. Maddesinde yer alan "Türkiye devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir."¹⁷ ifadelerinin çokkültürcü anlayışta eleştirilmesinin en büyük nedeni yine dil ve bundan kaynaklı monolitik yaklaşımdır.

Farklı kültürel kimliklerin yok sayılmasına diğer bir örnek ise; nüfus sayımlarıdır. Bu sayımlarda Kürtler ya hiç sayılmamış ya da 'Kürt' kavramı en dar anlamıyla alınarak yalnızca Kürt nüfusun bir kesimi 'Kürt' olarak kabul edilmiştir (örneğin, hiç Türkçe bilmeyen, sadece Kürtçe konuşanın Kürt sayılması gibi). Böylelikle, 1955 nüfus sayımına göre 24 milyonluk nüfusun 1.5 milyonunun Kürtçe konuştuğu sonucuna varılmıştır. Bu sayı Türkiye'de yaşamakta olan Kürt nüfusun yarısından da azdır.¹⁸

Kürtçe yayınlara yönelik yasak ise 1991'e değin sürmüştür. Bu nedenle 1990'lı yıllara kadar Türkiye'de çokkültürcü yaklaşımdan söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Özellikle de Dersim Olayı^a, 6-7 Eylül Olayları (1955'te Rumlara ve Yahudilere yönelik yağma ve saldırılar gerçekleşmiş ve sonrasında bu halkların büyük bir kısmı göç etmiştir), Maraş Olayı^b, Çorum Olayı^c, Sivas Olayı^d ve Gazi Mahallesi^e gibi olaylar Türkiye'nin çokkültürcü yaklaşım zemininden ve yurttaşlık anlayışından ne kadar uzak kaldığının birer kanıtı olarak değerlendirilmektedir.¹⁹ Bu olaylar her ne kadar farklı zamanlarda ve yerlerde gerçekleşmişse de hedef alınan topluluklar hep benzer etnik ya da dini/mezhepsel ayrımcılıkların neticesinde gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra 1990'lar da yeterli anlamda sosyo-politik zeminde etnik ya da dini azınlık haklarına yönelik somut adımlar atılmamış, kültürel kimlik tanımı 21. yüzyıla sarkmıştır.

Bu nedenle Türkiye'de bu yöndeki çokkültürcü politikalara yönelik ilk adımlar da Türkiye'nin kendi iç dinamiklerinden ziyade dış politikaların yaptırımları çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bu yaptırımlardan en önemlisi ise Avrupa Birliği Uyum Paketleridir ve bu süreçte ortaya çıkan bazı gelişmelerdir.

17 "Azınlık Raporu Tam Metni".

18 Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 29.

a "Dersim Olayı veya Dersim Ayaklanması, şimdiki ismiyle Tunceli'de 1937 -1938 yıllarında vuku bulan oldukça geniş kapsamlı bir isyan olarak değerlendirilmektedir. Bu isyanı yatıştırmak için Türkiye Cumhuriyeti tarafından düzenlenen harekâta ise "Dersim Harekâtı" denilmektedir. Bu olay kimi tarihçiler tarafından bir isyan olarak görülmekte, kimilerince ise bir katliamdır." Aysel Ay, *Alevilik Olgusu Bağlamında Sivas Olayı'nın Türk Yazılı Basınına Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010). 78.

b 19 -24 Aralık 1978'de meydana gelen ve tarihe 'Kahramanmaraş Katliamı' olarak da geçen Maraş olayları, 12 Eylül darbesine gerekçe olarak kullanılan olaylardan biri olarak görülmektedir. Ay, "Sivas Olayı", 86.

c 28 Mayıs 1980 tarihinde "Sünniler Alevilerin işyerlerini tahrip ediyorlar" gerekçesiyle Çorum'un en yoğun caddesinde, büyük ölçüde çocuk ve genç olan bir grup, intikam sloganlarıyla yürüyüşe geçmesiyle alevlenen Çorum olayları ancak 10 Temmuz'da yatıştırılabilmektedir. Olaylarda toplam 57 kişi hayatını kaybetmiş, iki yüzü aşkın kişi de yaralanmıştır. Ay, "Sivas Olayı", 90-95.

d 2 Temmuz 1993'te yaşanan Sivas Olayı sonucunda toplam 37 kişi hayatını kaybetmiştir. Bunlardan ikisi otel görevlisi, ikisi göstericilerdendir. Ancak 33 kişi Pir Sultan Abdal şenliklerinin katılımcılarıdır. Bu isimlerin içinde yazarlar, gazeteciler, şairler, ozanlar ve iki de küçük kardeş vardır. Ay, "Sivas Olayı", 113.

e 12 Mart 1995'te cereyan eden Gazi Mahallesi'nde çıkan olaylarda toplam 17 kişi hayatını kaybetmiştir. Olaylar sonrasında yapılan otopsielerde yaşamını yitiren 17 kişiden 7'sinin polis mermisi ile hayatını kaybettiği tespit edilmiştir. Bu mahallede yaşayanların çoğu Alevi ya da Kürt kökenlidir. Ay, "Sivas Olayı", 98.

19 Ay, "Sivas Olayı", 78-98.

Türkiye ve AB arasındaki yaklaşık kırk yıllık süreç içinde, 1999 senesi önemli bir dönemeç noktası olmuştur. 1999 yılında Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de toplanan 'Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'nin Avrupa Birliğine aday üyeliği kesinleşmiştir. 1990'lara değin küresel sosyolojik değişimin etkisinde ivme kazanan kültürel kimlik politikasının, Türkiye'de bulunan ilgili azınlıklar açısından, bu kez Helsinki Zirvesi'nde alınan kararlar neticesinde, demokratikleşme süreci derinleşerek, farklı bir karakter kazanmakla birlikte ve ortaya çıkan bir takım etnik ve kültürel istemlerin devlet erki tarafından tanınma yoluna gittiği görülmektedir.²⁰

Söz konusu bu gelişmeler aynı zamanda Türkiye için çokkültürcü politikaların başlangıcı sayılabilir. Her ne kadar bu süreç Batı'daki çokkültürcü politikaları en az otuz yıl geriden takip ediyor olsa da Türkiye gibi etno-seküler bir ülke için ilk olma özelliğindedir. Bu nedenle oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Söz konusu değişiklikler 2004 Azınlık Hakları Raporuna kadarki gelişmelere değinilecek olursa; 2001'de, anayasanın 26. ve 28. Maddelerinde yer alan "kanunla yasaklanmış dil" ibaresi Anayasadan çıkarılmıştır. 9 Nisan 2002 tarihli İkinci Uyum Paketi'nde de Basın Kanunu'nda yer alan "yasaklanmış dil" ifadesi kaldırılmıştır. 3 Ağustos 2002 tarihli Üçüncü Uyum Paketi'nde ise, radyo ve televizyonlarda farklı dillerde yayın serbestliği getirilmiştir. 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'un 8. maddesinde değişikliğe gidilerek, "Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde" yayınlara ve 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu'nda değişikliğe gidilerek, söz konusu dil ve lehçelerin öğretilmesi için özel kursların açılmasına imkân verilmiştir.²¹

Her ne kadar söz konusu uyum paketleri sonraki yıllarda devam etse de uygulama aşamasında bazı sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu sıkıntıların yaşanmasında en büyük etken ise, ulus-devlet yapısının uzun yıllara dayanan hegemonik ve monist anlayışının yansımaları olarak görülmektedir. Örneğin Kürtçe, Lazca gibi dillerde yayın yapılması yönünde TRT ile ilgili kanunlarda değişiklik yapılmasına rağmen dönemin TRT yönetimi Kürtçe yayın yapamayacağını belirtmiş, kanun değişikliği 2002'de yapılmasına rağmen ilk yayının yapılması 2004 yılını bulmuştur. Benzer bir şekilde Kürtçe dil kurslarında da bürokratik sorunlar çıkmış kurs isimleri tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle dönemin siyasi iktidarı bu hususu düzenlemek için yedinci uyum paketi çıkartarak sınıf açmayı kolaylaştırmıştır. Aynı şekilde başlangıçta yalnızca TRT bünyesinde Kürtçe ve diğer dillerde kısa süreli yayınlar yapılırken 2009'da TRT6 kurulmuş, tüm programlarda Kürt dilinin lehçeleri kullanılmıştır.²²

10 Ocak 2015'te adı "TRT KÜRDİ" olarak değişen TRT 6'nın kuruluşu Türkiye'deki çokkültürcü yaklaşımı sembolize eden bir uygulama olmuştur aynı zamanda. TRT 6 açıldıktan sonra ise, birçok farklı eleştiri ve değerlendirmeye tabi olmuştur. Bu durumu Kürtleri var saymanın bir yolu olarak görenlerin yanı sıra Kürtleri oyalama hareketi olarak da görülmüş, kimilerince de gerekli ama yetersiz bulunmuştur. Ayrıca

20 Kaya, "Giriş", 11.

21 Coşkun, Derince ve Uçarlar, *Dil Yarısı*, 34-35.

22 Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 122-132.

anayasal bir güvencesi olmadığı için siyasal partilerin ideolojilerine göre açılıp-kapatılabilecek bir kanal olarak da değerlendirilmiştir. Emel Geçer'in "Türkiye Medyasını Anlamak" adlı kitabında medya ve siyasetten isimlerle yaptığı röportajlarda şöyle yorumlara rastlanmaktadır: Mehmet Ali Birand, TRT 6'ın açılışı için; "Nihayet devlet: 'Kürt vardır, Kürtçe vardır, bu insanlar da benim insanlarımdır' dedi" demektedir. Gazeteci Namık Durukan, Nuray Mert, politikacı Mehmet Bekaroğlu ise, gerekli bir adım olarak görmenin yanı sıra; kanalın yasallık meşruiyeti olmadığını, Kürtçeyi inkâr eden bir anayasal yapı varlığını sürdürürken bunun gerçekleşmesinin yetersiz olduğunu vurgulamaktadırlar. Anayasa çalışması sonucunda açılan bir kanal olmadığını dolayısıyla kapatılabileceğinin altını çizmektedirler. Altan Tan ise, bunu bir gelişme olarak görmemekte Kürtlerin böyle bir ihtiyacı olmadığını düşünmektedir. Hasan Cemal, Kürt realitesinin resmen tanınması olarak yorumlamaktadır. Dilek Kurban ise, "uydu antenlerinin olduğu bir dünyada TRT 6'ın bir önemi yok" demekte ve herkesin ROJ TV izlediğini iddia etmektedir. Tüm bunlarla birlikte, TRT KÜRDI'nin ilk kuruluş amacı arasında illegal kanallara alternatif oluşturmak da yer almaktadır. Ayrıca dönemin Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, TRT 6 adıyla açılan ve 10 Ocak 2015'te TRT KÜRDI olarak anılmaya başlayan kanal için, (ilk açıldığı sıralar) "Türkçe yapılan propagandanın Kürtçe yapılması" şeklindeki yorumu yalanlamakta ve ROJ TV'ye alternatif oluşturduğu için PKK ve BDP tarafından eleştirildiğini iddia etmektedir.²³

Öte yandan, TRT 6, (bugünkü adıyla TRT KÜRDI) üzerine yapılan bir izleyici araştırmasında ortaya çıkan sonuçta da; Türkiye Kürtleri için önemli bir gelişme olarak görülmekte ve Kürtlerin Cumhuriyet tarihinde ilk kez tanınması olarak değerlendirilmektedir. Özellikle de TRT KÜRDI'yi düzenli olarak izleyenlerde ortaya çıkan genel algı, Kürt kültürel kimliğinin yaşamasına olanak tanınması, varlığının kabulü olarak görülmektedir. Ancak kanalı izlemeyenler anadil ve yayıncılık politikalarına kuşkuyla yaklaşmakta ve eleştirmektedirler. Ayrıca TRT KÜRDI'nin iktidar söyleminden uzak kalmadığı, kanalı izleyen ve izlemeyenlerce ortak bir yargı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yine de TRT KÜRDI izleyicisi olan Kürt halkı, genel anlamda devlet eliyle açılmış olan kanalın varlığından memnun olduğu gözlemlenmektedir. Bunların dışında araştırmada dikkat çeken bir diğer husus; TRT KÜRDI'nin halen legal veya illegal olan diğer Kürtçe kanallar karşısında yeterli bir yere sahip olamaması veya etkili bir alternatif oluşturamamasıdır. Ayrıca Kuzey Irak'tan yayın yapan Kürdistan TV ve Türkiye üzerinden, çoğunlukla Türkçe yayın yapan İMÇ TV, Kültürel anlamda Kürtleri daha iyi temsil ettiği düşüncesi hâkimdir.²⁴

TRT KÜRDI'de Program İçerikleri ve Söylem

2009 yılı Ocak ayının başında yayın hayatına başlayan ve Kürtçe yayın yapan TRT 6 (şimdiki adı ile TRT KÜRDI) aynı zamanda Türk televizyon tarihinde bir ilk olmuştur. İlk açılışında İstiklal Marşı eşliğinde Türk barajının göndere çekilişi yayınlan-

23 Ekmel Geçer, *Türkiye Medyasını Anlamak Demokratik Bir Yapı Mümkün mü?*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 159-166.

24 Esra Arsan, "Türkiye Kürtlerinde TRT Şeş Algısı: Anadilde Yayıncılık Üzerine Bir Araştırma", *Raoul Wallenberg Enstitüsü-Rapor* (2015): 149-151.

miş, aynı akşam saat 19:00'da dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın önceden kaydedilmiş bir konuşması Kürtçe dublajlı olarak verilmiştir. Erdoğan konuşmasında kanalı şu şekilde tanımlamaktadır: “Demokrasinin özgür sesi olarak; insani değerleri yüceltecek, barış ve huzuru besleyecek, ayrımcı, dışlayıcı değil birleştirici olacaktır. Demokrasimizin gelişmesine derinleşmesine katkıda bulunacaktır.” Erdoğan konuşmasını Kürtçe ‘TRT6 hayırlı olsun’ (“*TRT 6 bi xêr be*”) diyerek bitirmiştir.²⁵

Nicholas Glastonbury'e göre; Erdoğan'ın TRT6'nın (şimdiki TRT KÜRDİ) açılış konuşmasındaki sözleri, Cumhuriyet'in geleneksel dili ekseninde ilerliyor ki bu dil birlik, ulus ve ayrılmazlık mesajları vermektedir. Ancak bu konuşma aynı zamanda hükümetin Kürtlere yönelik yönetim mantığını da anlamaya yönelik bir bakış açısı da sunmaktadır. TRT KÜRDİ'nin kuruluş amacı olması gereken vatandaşlığı teşvik etmek ve Kürtlerin Türk çokkültürlü yapısı içine girmeleri için onlara çağrıda bulunmaktır. Böyle yaparak TRT KÜRDİ'nin muhalifleri kapsaması ve idare etmesi amaçlanmaktadır. Erdoğan'ın konuşmasının sonlarında değişen dilsel söylemi bu yeni yönetim mantığına bir atıf gibidir.²⁶

Öte yandan, TRT KÜRDİ kanalında, kuruluşundan bu yana birçok farklı içerikte program yayınlamıştır. Söz kanalda en çok dikkati çeken unsur ise; bir kamusal yayıncılık anlayışıyla kurulan kanalda, günümüzde kamusal yayıncılığa yönelik eleştirileri içinde barındıran bir yapıya sahip olması olarak nitelenebilir. İktidarın ‘Barış Süreci’ olarak nitelendirdiği çalışmalar neticesinde kurulan ve çokkültürcü politikalar açısından önemli bir yere sahip olan TRT KÜRDİ yayın içeriklerinde de bu endişeyi 2015 yılına kadar sürdürmüştür. Örneğin, Xemla Şevé (Gecenin Süsü) adlı müzik programında iktidarın politikalarına yönelik olumlu atıflar ve destek içerikli konuşmalar yer aldığı görülmektedir. Ayrıca programlarda devamlı olarak barış sürecinin ve barışın gerekliliği ve öneminden, Türk ve Kürt milletlerinin kardeşliğinden söz edilmektedir.²⁷

Öte yandan, Kobani olaylarının olduğu 6-7 Ekim 2014 tarihlerinden sonra (26.10.2014 tarihli programda) gözlemlenen bu içeriklerde Kobani'nin Barış Süreci'ne etkileri göz önünde bulundurularak toplum açısından kanaat önderi olarak gösterilebilecek isimler programda konuk ediliyor. Söz konusu müzik programının konukları olan bir akademisyen (Kürt kadını hakkında geniş bir araştırma yapan bir öğretim üyesi) ve avukat Kürt halkı için önemli bir yere sahip olan Bediuzzaman Said-i Nursiden örnek vererek, cehalet, fakirlik, ihtilaf hastalıklarının olduğunu ve bunun çözülmesi ve ittifakın olması gerektiğinden bahsedildiği gözlemlenmektedir. Ayrıca, “Ancak biz zikzaklar çizsek de diğer devletlere fırsat vermeyeceğiz ve bunun üstesinden geleceğiz” diyor. Bunun yanında; her ne kadar kötü olaylar yaşansa da bazı yerlerde, örneğin Diyarbakır'da halkı iyi olduğu vurgusuyla, misafirperverliği hatırlatılarak, Kürt halkının kötü yönlerinin ön plana çıkarılmaya çalışılmasından yakınıyor. Geleceğe yönelik umutlardan bahsediliyor, “ümidimiz kırılrsa da biraz ge-

25 Nicholas Glastonbury, “Specters of Kurdish Nationalism: Governmentality and Counterinsurgent Translation in Turkey”, *Critical Multilingualism Studies* (2015): 59.

26 Glastonbury, “Specters of Kurdish Nationalism”, 59.

27 “Xemla Şevé”, erişim 20 Ekim 2014, <http://www.trt.net.tr/televizyon/detay.aspx?pid=37833>.

leceğin iyi olacağı eskiye dönüş olmayacağı” belirtiliyor.²⁸ Eski, kötü günlere dönüş olmayacağı vurgusu yapılarak, bir yönüyle iktidar söylemi izleyiciye aktarılmış olmaktadır.

Bunun yanında avukat olan konuk Arapça ayet ve hadislerle ve büyük düşünürler aracılığıyla (Hobbes, İbni Haldun gibi) barışın gerekliliği üzerine vurgu yapmaktadır. İnsanlar arasında hep bunun olduğu ancak şu an siyasetçilerin (hem Kürt kanadının hem iktidarın) bunu masaya yatırdığı ve çözmeye çalıştığı ancak bunun zaman alacağı söyleniyor. Ancak bunu istemeyenlerin kendi çıkarları için bozgunculuk yaptığı söyleniyor. Silah satıcılığı yaptıkları bunun için bizleri kullandıkları vurgulanıyor.²⁹ Bu anlatımda dini referansların verilmesi bir yönüyle, dini konuları ve referansları önemseyen Kürt halkının hassasiyetleri göz önünde bulundurularak, hedef kitleye göre bir söylem gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, söz konusu olayların sadece ilgili dönemde yaşanmadığı, yüz yıllardır çekilen bir sıkıntı olduğu ve ilk kez çekilmediği vurgulanarak, olaylar olağan bir duruma indirgenmektedir. Bununla birlikte iyi şeylerin çoğalması ve Kobani’deki insanların çektiklerine sıkça vurgu yapılarak Kobani’ye yönelik bir sahip çıkma tavrı sergilenmektedir. Programda, Kobani’deki halkın hiç değilse manen yanında olmaları gerekliliğine değinilirken, çalınan uzun hava türküler Kobani’deki ve diğer zulüm gören Kürtlere hediye edilmekte ve bu şekilde sonlandırılmaktadır. İlgili türkünün sözlerinde ise ‘Kürt olma’ vurgusunun yanı sıra zalime atıf yer almaktadır.³⁰ Geleneksel renklerde ve motiflerde giyinen kadın sunucu programı kapatırken “Haftaya kadar kavgasız kalın” diyerek barış vurgusu yapmaktadır.

TRT KÜRDİ’de yer alan programlarda, 2015’e kadar genel anlamda Barış Süreci’nin gelişimini destekler içeriklere ve söylemlere rastlanmaktadır. Ayrıca Kürt halkı için tarih boyunca derin anlamları olan olaylar Kürt toplumunun geleneksel bakış açısı ile anlatılmaktadır. Örneğin; 01.11.2014 tarihli programda Şeyh Sait’in torunu (Kasım Fırat) ile bir röportaja yer verilmekte ve bir belgesel şeklinde Şeyh Sait olayı Kürt halkının kabulleri üzerinden anlatılmaktadır. İlgili programda Şeyh Sait’in ailesine yönelik sürgün sonrası çekilen sıkıntılara değinilmektedir. Ayrıca anlatılanların gerçekliğinin güçlenmesi açısından dönemin milletvekillerinden birinin yeğeni de röportaj verenler içinde yer almaktadır. Cumhuriyet tarihi boyunca Şeyh Sait isyanı hakkında alışageldiğimiz söylemin aksine ilgili kişiyi ve aileyi tanıtmak amacı güdülmekte, bölgenin saygı duyulan bir büyüğü şeklinde tanımlanmaktadır. Benzer bir söylem içeriği de Cıvak ü Siyaset (Toplum ve Siyaset) adlı programda görülmektedir. Halen yayınlarına devam eden programda, iktidarın Kürt toplumu için önemli görülen rolüne sıkça değinilmektedir.

Tüm bunlarla birlikte TRT KÜRDİ Kanalında yer alan programlar TRT’nin Türkçe yayın yapan kanallarından oldukça farklı bir program içeriğine sahip olduğu görülmektedir. Bu farklılık özellikle Kürt halkından oluşan izleyicinin kültürel yapısı gö-

28 “Xemla Şevé”.

29 “Xemla Şevé”.

30 “Xemla Şevé”.

zetilerek oluşturulmuş olduğu belirtilebilir. Örneğin halen yayınlanmakta olan 'Seyda' ve 'Yeneye heqiqet' adlı programlar, dini konuların ve sorulan tartışıldığı veya anlatıldığı bir içeriğe sahiptir. Bu tür içeriklerin olduğu programlar TRT'nin Türkçe kanallarında yalnızca Ramazan Ay'ı dolayısıyla yer almaktadır. Bu nedenle Türkçe olan TRT daha seküler bir anlayışa sahip olduğu, TRT KÜRDİ'nin ise izleyici kitlesi nedeniyle farklılaştığı söylenebilir.

Bununla birlikte TRT KÜRDİ'nin Kürt kimliğini bu şekilde farklı bir yaklaşımla ele alması ve Türkiye toplumundaki genel kabullerden ziyade kendi toplumsallığı içinde ele alması hem olumlu hem de olumsuz sonuçlara neden olma potansiyeline sahiptir. Burada çokkültürcü politikalara yönelik eleştiriler ışığında bakılacak olursa; söz konusu bu farklılaşma, Türkiye toplumlarında uzun süre -halen- 'öteki' konumunda olan Kürtlerin kendisine ait bir kültürü olduğu vurgusunun yanı sıra toplumun diğer etmenlerinden uzak bir kültürü olduğu, dolayısıyla 'aynı' olmadığı vurgusunu da barındırmaktadır. Bu durumun gerçekliğinden söz edilebilmesi ile birlikte, Kürt toplumu kendi kültürünün içine sıkıştırılan, başka bir kültür yanında var olamayacak bir konuma da itilebilme tehlikesini de barındırmaktadır. Ayrıca söz konusu bu farklılık çokkültürcü yaklaşıma eleştirilerde de belirtildiği gibi; 'öteki'nin daha da ötekileşmesine neden olma potansiyeline sahip olduğu belirtilebilir.

Sonuç ve Öneri

Kültür kavramı kuşkusuz tüm toplumlar için önemli bir yere sahiptir. Kültür aynı zamanda bireyin bulunduğu toplumla kimliksel bağlamında da önemli bir rolü üstlenmektedir. Bu nedenle birden fazla kültürü içinde barındıran çokkültürlü toplumlar aynı zamanda çok kimlikli toplumu da içinde barındırmaktadır. Ancak bu durum geçmişten günümüze monist yaklaşımların, güç sahiplerin gölgesinde gelişmiş ve dönemin siyasal anlayışı ile şekillenmiştir. Bunun sonucunda da kültürel ve kimliksel hakların yeterince tanınmadığı sorunsalı ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte kültürel ve dilsel talepler demokrasilerde daha sağlıklı bir şekilde dile getirilme şansı sağlar ve uygulama beklentisini yükseltir. Her ne kadar ekonomik gücün artması ile sorunların çözüleceği kanısı bazı düşüncelerde yer alsada aslında bu durum kişiyi dilinden ve kültüründen koparmaz. Tam tersine kişi bu şekilde kendisini ifade edebilecek imkânları da elde etmiş olur. Nitekim ihtiyaçlar hiyerarşisinde olduğu gibi kişinin yaşamsal sorunları ortadan kalkmaya başladığında kültürel sorunlara ve hukuki haklara karşı hassasiyeti ve dikkati de artmaktadır. Tüm bu gelişmelerin şekillenmesinde ise kitle iletişim araçları önemli bir yere sahip olmaktadır.

Özellikle de ilgili dili bilme dışında başka herhangi bir eğitim, okuma-yazma bilmeyi gerektirmeyen televizyon gibi görsel-işitsel medya araçları tüm topluma hitap etmede ve algı oluşturmada önemli bir yere sahiptir. Öte yandan kitle iletişim araçlarının devlet erki ve güç sahiplerince kullanılır olması televizyon içeriklerine de septik yaklaşmayı gerektirmektedir. Ancak herhangi bir özel girişimin olmadığı ya da bunun yasa ile engellendiği ortamlarda, devlet erkinin müdahalesi ile toplumsal mutabakat zemininde ve toplumun ortak çıkarları doğrultusunda, söz konusu engellerin devlet

erki tarafından kaldırılması ve yayınların başlatılması daha uygun görülebilir. Bununla birlikte, devlete ait olmayan medya kuruluşları, kamusal yayıncılık araçları ile beraber, medyaya düşen asli görevlerini yerine getirerek bu gelişmelere olumlu katkıda bulunmalıdır.

Söz konusu katkının olabilmesi için farklı kültürlere sahip bireylerin var olduğu toplumlara yönelik her türlü çalışma, toplumun diğer kesimlerinin de hoşnut olacağı bir biçimde ele alınmalı, kültürel kimlik hakları tanınan 'öteki'ne mensup toplumlar da 'öteki' kalıbından çıkabilmesi sağlanacak bir söylem ve yaklaşımla var edilmelidir. Bunun için öngörülebilir doğru yöntemlerden birisi de, kültürlerarası diyalogun sağlandığı, farklılıklardan söz ederken, ayrıntıya da önemli bir vurgunun yapıldığı anlayış biçimleri ışığında hareket edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Arsan, Esra. "Türkiye Kürtlerinde TRT Şeş Algısı: Anadilde Yayıncılık Üzerine Bir Araştırma". *AB: Raoul Wallenberg Enstitüsü*, (2015).
- Ay, Aysel, "Alevilik Olgusu Bağlamında Sivas Olayı'nın Türk Yazılı Basınına Yansımaları", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.
- "Azınlık Raporu Tam Metni", Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu, Erişim 15 Mart 2016. <http://www.memurlar.net/haber/11980/>.
- Briggs, Asa, "Kültür". Çev., Sevim Kebeli, *Millî Folklor*, 74, (2007): 99-103.
- Coşkun, Vahap, M. Şerif Derince ve Nesrin Uçarlar, *Dil Yarası: Türkiye'de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*. Diyarbakır: DİSA Yayınları, 2010.
- Doytcheva, Milena. *Çokkültürlülük*. Çev., Tuba Akıncılar Onmuş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Geçer, Emel. *Türkiye Medyasını Anlamak Demokratik Bir Yapı Mümkün mü?*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Glastonbury, Nicholas. "Specters of Kurdish Nationalism: Governmentality and Counterinsurgent Translation in Turkey". *Critical Multilingualism Studies*, (2015): 46-69.
- Kaya, Ayhan. "Giriş: Ötekini Anlamak Mümkün mü?", Der., Ayhan Kaya. *Farklılıkların Birlikteliği: Türkiye ve Avrupa'da Birarada Yaşama Tartışmaları*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2014.
- Kellner, Douglas. *Medya Gösterisi*. Çev., Zeynep S. Doğruer, İstanbul: Açılım Kitap, 2013.
- Kymlicka, Will. "Multiculturalism: Success, Failure, and The Future". *Transatlantic Council on Migration-Migration Policy Institute*, (2012): 1-32.
- Martin van, Bruinessen. *Ağa, Şeyh, Devlet*. Çev., Banu Yalkut, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- McGhee, Derek. *End of Multiculturalism: Terrorism, Integration and Human Rights*. UK: McGraw-Hill Education, 2008.

- Mora, Necla. "Medya ve Kültürel Kimlik". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5, (2008): 1-14.
- Oran, Baskın. *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Özensel, Ertan. "Doğu Toplumlarında ve Türkiye'de Birlikte Yaşama Arayışı: Çokkültürlülük mü? Yoksa Yeni Bir Model mi?", *Akademik İncelemeler Dergisi*, (2013): 1-17.
- Parekh, Bhikhu. *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasal Teori*. Çev., Bilge Tanrıseven, Ankara: Pohenix, 2002.
- Sözen, Edibe. "Modernite ve Kültürel Kimlik". *Sosyoloji Konferansları*, (1998): 153-160.
- Subaşı, Necdet. "Kültürel Kimliğin Melezleşmesi ve Alevi Modernleşmesi". Haz., Gönül Pultar ve Tahire Erman, *Türk(iye) Kültürleri*. İstanbul: Tetragon Yayınları, 2005.
- TRT KURDİ. "Xemla Şevê". Erişim 20 Ekim 2014, <http://www.trt.net.tr/televizyon/detay.aspx?pid=37833>.
- Varol, Murat. "Cumhuriyetten Günümüze Zazaca'nın Eğitim Faaliyetleri İçerisindeki Durumu". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (2015): 1069-1078.

Multiculturalist Media and TRT Kurdi in Turkey in the Context of Multiculturalism

FİLİZ AYDOĞAN BOSCHELE AYSEL AY

Abstract: *Multiculturalism notion has coincided with postmodern era with respect to multicultural sense and policies in the world, even though the notion itself has a long historical background. Emerged in an era where old policies toward ethnic minorities and natives have become obsolete, multicultural view is still recognized and applied hand in hand with alternative views. As a matter of debate in 1990s, while not put into practice until 2000s in Turkey, multicultural liberal policies have found themselves wide media coverage in recent years. Therefore this study aims to shed a light on the process of launching TRT KURDI as the first multiculturalist broadcasting example in Turkey through investigating media examples from Turkey within the public broadcasting frame.*

Keywords: *Multiculturalism, Multicultural, Turkey, TRT, KURDI.*

Türk Spor Basınında Cinsiyet Ayrımcılığı: Fotomaç ve Fanatik Gazeteleri Örneği

MEHMET BÜYÜKAFŞAR*
mehmetbuyukafsar@gmail.com

Özet: Toplumsal değerler sistemi erkeklığe ayrıcalıklı bir konum sunmaktadır. Erkekler, toplumsal alanda kendilerine yüklenen ağır işler sebebiyle bu ayrıcalıklı konumu hak ettiklerini düşünürler. Ailede başlayan toplumsal cinsiyet öğrenimi, sosyal ilişkilerle devam ettirilir. Bu öğrenimi kitlelere yayan bir araç olarak medya, toplumsallaşma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal cinsiyetlerine göre kadınlığı ve erkeklığı belirleyen ayrıştırma, ayrımcılık anlamı yüklenerek, sosyal kurumlar tarafından toplumun her alanında sürdürülmektedir. Ataerkil sisteme dayalı toplum yapısı, cinsiyet temelli ayrımcılığın ortaya çıkmasındaki başlıca sebeplerden birisidir. Ataerkil topluluklarda kadınlar her zaman geleneksel rolleriyle var olurlar. Çocukları büyütme ve temizlik yapmak gibi sorumluluklar yüklenen kadının aksine erkek, gücün ve dayanıklılığın simgesi olarak görülür ve önemli işlerle görevlendirilir. Toplumun her alanında olduğu gibi kadınlar spor alanında da ikinci plana itilmektedir. Güç, rekabet, hırs ve çatışma konularıyla özdeşleştirilen spor alanı, erkekler kadar fiziksel güce sahip olmayan kadınları yok saymaktadır. Bu nedenlerden dolayı, spordaki kadın ve erkek eşitsizliği, bu çalışmanın odaklandığı temel noktadır. Spor basınının haber söylemi aracılığıyla yayılan erkek egemenliği konusu da bu çalışmanın üzerinde durduğu diğer bir önemli konudur. Bu bağlamda Türk spor basını, çalışmanın araştırma bölümü için seçilmiştir. Türk spor basını en önde gelen iki gazetesi, Fotomaç ve Fanatik gazetelerin 2013, 2014 ve 2015 yıllarındaki birer haftasına ait sayıları incelenip, cinsiyet ayrımcılığına yönelik bulgular araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Cinsiyetçilik, Spor, Spor Basını, Ayrımcılık.

Giriş

İçerisinde yaşadığımız toplumun cinsiyetlere özgü olarak nitelendirdiği birçok iş ve sorumluluk vardır. Yüzyıllardır süregelen kültürün ürünü olan toplumsal değerler, toplum içerisinde varlığını sürdüren bireylerden, kadınlardan ve erkeklerden ayrı ayrı beklentilere sahiptir. Biyolojik ve fizyolojik olarak farklılıklar gösteren kadın ve

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.

erkek, bu farklılıklarından yola çıkılarak toplumsal olarak da birbirinden ayrıştırılmıştır. Toplumsal norm ve değerler sisteminde iki ayrı kutba oturturulan bireyler, doğdukları andan itibaren kendilerinden beklenen rolleri ve sorumlulukları öğrenmeye başlarlar. Doğurganlıkları sebebiyle geleneksel rolleriyle özdeşleştirilen kadınlar, ataerkilliğin geçerliliğini sürdürdüğü toplumlarda, erkeklere yüklenen değerler neticesinde, ikincil konumdadır. Kendilerine yüklenen önemli iş ve sorumluluklar karşısında kadınlara göre ayrıcalıklı bir konumu hak ettiği düşünülen erkekler ise toplumda egemendir. İlk olarak aile ve sosyal çevre tarafından başlatılan kadın ve erkek arasındaki ayrıştırma, medya tarafından devam ettirilmekte ve tekrarlar sayesinde pekiştirilmektedir. Medya, toplumsal cinsiyet kalıplarının, kimliklerinin ve rollerinin bireyler tarafından benimsenmesi aşamasında önemli bir rol oynar. Aile ve sosyal çevre tarafından başlatılan toplumsal cinsiyet eğitimi, medyanın bir eğitim aracına dönüşmesiyle ve toplumsal cinsiyet mesajlarının dağıtıcısı rolüne bürünmesiyle geniş kitlelere aktarılmaktadır. Toplumsallaşma sürecindeki bu önemli işlevleri nedeniyle medya, yapılan bu çalışmanın da önemli bir yerini teşkil etmektedir. Çekişmenin ve rekabetin en üst seviyelere çıktığı spor alanı ise erkek gücünün yüceltildiği ve kadınların önemsizleştirildiği alanların başında gelmektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında spor ve temsil konusuna odaklanılarak, Türk spor basınının toplumsal cinsiyet kalıp yargılarından etkilendiğini, kadın ve erkek için ayrı ayrı tutumlar benimsediğini ortaya koyması bakımından 2013, 2014 ve 2015 yıllarının rastgele seçilen birer haftasına ait Fotomaç ve Fanatik gazeteleri, en çok okuyucuya ulaşan gazeteler olması nedeniyle incelenmiştir. Türk spor basınının haber diline yansıyan, kadın ve erkeği ayrıştıran toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, söylemler aracılığıyla kitlelere yayılmakta ve medyanın tekrarları sayesinde bireylere benimsetilmektedir. Elde edilen araştırma sonuçlarıyla, yazılı basın tarafından beslenen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin farkına varılma noktasında bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Kapsamı

Cinsiyet kavramını, biyolojik bir terim olarak ortaya koyan Ann Oakley, toplumsal cinsiyet kavramını ise psikolojik ve kültürel bir terim olarak ifade eder. Cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılığın ötesinde, kültürden kültüre değişen, anlam kazanan bir kavramdır. Antropologlar, cinsiyet kavramını, birbirlerinden farklı olarak tanımlayan birçok kültür ve toplum ile karşılaşmıştır. Farklı toplumlardaki bu farklı tanımların, çıkış noktası biyolojik olarak ayırt edilebilen cinsiyet kavramıdır. Fakat farklı iki kültürün cinsiyet kavramını tanımlama anlamında ortak bir noktada buluşabileceklerini söylemek pek mümkün değildir. Her toplumun kendi kültürüne göre tanımladığı cinsiyet kavramından yola çıkarak, cinsiyetin sadece biyolojik farklılık olmadığını, kültürel öğelerin cinsiyeti şekillendirmede önemli bir rol oynadığını söylenebilir¹.

Toplumsal cinsiyet; biyolojik cinsiyetten farklı olarak, toplumsal ve kültürel olarak belirlenir. Dolayısıyla, içeriği toplumdan topluma olduğu kadar tarihsel olarak da de-

¹ Ann Oakley, *Sex, Gender and Society* (London: Temple Smith, 1972), 159.

ğişebilen “cinsiyet konumu” ya da “cins kimliği” olarak ifade edilebilir. Bu anlamıyla toplumsal cinsiyet, yalnızca cinsiyet farklılığını belirlemekle kalmaz, aynı zamanda da cinsler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini de belirleyen bir yol izler². Kadınlığın ve erkeğin, biyolojik farklılıkların yanı sıra toplumsal, kültürel ve tarihsel olarak belirlendiğinin altını çizmek için kullanılan toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyetin toplumsal olarak üretildiğine işaret eder. Cinsiyetin toplumsal olarak inşa edilmesi, aynı zamanda toplumsal cinsiyetin de değiştirilebildiğini gündeme getirmektedir³.

Toplumsal cinsiyet, birçok şekilde bireylerde kendisini dışı vurmaktadır. Bireylerin vücut şekli, kendilerini kabullendirme biçimleri hatta konuşma ve hareket şekilleri toplumsal cinsiyet kalıbıyla üretilir⁴. Bu kalıplar, toplumda etkin birer aktör olarak kadınların ve erkeklerin, gündelik yaşam pratikleri sonucu ortaya çıkan, eylemlerden oluşur. Toplumsal yaşamda üretilen, dinamik, dönüşen ve yaşayan ilişki örüntülerinden oluşan toplumsal cinsiyet kalıpları, günlük ‘performanslar’ olarak da tanımlanabilir. Performatif (söylemsel) olarak gündelik pratikler içinde kurulduğu için ve kurgu olması itibarıyla sorgulanabilir, askıya alınabilir, reddedilebilir ya da yeniden oluşturulabilir. Kısacası, toplumsal cinsiyet, toplumsal yaşamda üretilmekte, tüketilmekte, dönüştürülmekte ve yeniden üretilmektedir⁵.

Toplumsal Cinsiyet Kimliği, Roller ve Stereotipleri

Toplumsal cinsiyet kimliği, bireylerin kadının, erkeğin ya da bu iki kategori dışındaki kimliklerin, içsel benlik bilinci olarak tanımlanabilir⁶. Toplumsal cinsiyet bir sınıflandırma sistemi olup, vücutlara atfedilen karakteristikleri ve davranışları tanımlar. Bu karakteristikler ve davranışlar eril ve dişil olmaya dayandırılmaktadır⁷. Toplumsal cinsiyet kimliği, bireylerin biyolojik cinsiyetlerine uygun ve tutarlı olma şartıyla belirlenir. Bir kadından, kadınsı davranışlar sergilemesi beklenirken, bir erkekten de erkeksi davranışlar sergilemesi beklenir⁸. Cinsiyet terimi ile çoğu zaman biyolojik cinsiyet farklılığı kastedilirken, cinsiyet kimliğinde ise cinsiyetle ilgili psikolojik özellikler ön plana çıkarılmaktadır. Bireylerdeki cinsiyet kimliğinin ortaya çıkışı, nasıl kadın ve erkek olunacağına anlaşılmasıyla başlar. Toplum tarafından cinsiyetlerine uygun görülen normları ve beklentileri öğrenen bireyler, kimliklerini (erilliği ve dişiliği) kültürel kalıplara göre sosyal olarak inşa ederler. Dişilik; yumuşaklık, konuşkanlık, anlayışlılık, naziklik, diğerlerinin duygularının farkında olmak, dinine bağlılık, dış görünüşüyle ilgili olma, alışkanlıklarında düzenlilik, güven duyma ihtiyacı, duygularını kolay ifade edebilme, sanat ve edebiyattan hoşlanan ve sosyal bilimlerde yönelim olarak kabul edilir. Erillik ise; saldırganlık, bağımsızlık,

2 Fatmagül Bertay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 16.

3 Sevda Alankuş, “Önsöz: Neden Kadın Odaklı Habercilik?”, *Habercinin el kitabı: Kadın Odaklı Habercilik*, drl., Sevda Alankuş (İstanbul: IPS, 2007), 28-29.

4 Judith Butler, *Undoing Gender* (New York: Routledge, 2004).

5 Erol Maral, “İktidar, Erkeklik ve Teknoloji”, *Toplum ve Bilim Dergisi* 101 (2004), 128.

6 Riki Wilchins, “Queerer Bodies”, *Gender Queer: Voices From Beyond The Sexual Binary*, ed., Joan Nestle, Clare Howell ve Riki Wilchins (Los Angeles: Alyson, 2002).

7 Jamison Green, *Becoming A Visible Man* (Nashville: Vanderbilt University Press, 2004).

8 Julie L. Nagoshi, Craig T. Nagoshi ve Stephan/ie Brzuz, *Gender and Sexual Identity* (New York: Springer, 2004), 5.

duygusal olmama veya gizleme, nesnel davranma, kolay etkilenmeme, bilimsel olma, fen bilimlerine eğilimli, kolay heyecanlanmama, rekabetçi, mantıklı, kamusal alana yönelik, başarılı, kuvvetli, lider gibi davranabilme, çalışma hayatında başarılı olmak gibi özellikleri içerir⁹.

Toplumsal cinsiyet rolleri, çeşitli ilgi alanlarını, sorumlulukları imkânları, limitleri ve davranışları dikte eden toplumsal normlar, kurallar ve standartlar olarak tanımlar. Toplumsal cinsiyet rollerinin yapısı çeşitli bölümlerden oluşur. Kişinin kıyafet seçiminden iş seçimine kadar günlük hayatta etkili bir rol oynar. Bireyler sosyal hayatta nasıl davranacaklarını ve kabul gören davranışların hangileri olacağını, cinsiyetlerinden öğrenirler. Bireyler içinde buldukları kültürün toplumsal cinsiyet rollerini ister kabul etsin, ister etmesin, bu roller sosyal organizasyonlarda güçlü anlamlar içerir ve topluma önemli ölçüde etki eder. Bu nedenle, insanlar kaçınılmaz olarak geleneksel ve kalıplaşmış toplumsal yargıları, seçtikleri belirli toplumsal cinsiyet rollerine bakmaksızın benimserler¹⁰. Toplumsal cinsiyet rolleri, kültür tarafından tanımlanmış, sınırı çizilmiş kadın ve erkeğe ait davranışlar bütünüdür. Sosyo-kültürel bir süreç olan toplumsal cinsiyet rollerinin hayata geçirilmesi rolün öğrenilmesi, toplumsallaşma, içselleştirme gibi süreçleri içermektedir. Bu üçlü ilişkinin devamlılığını ve yeniden üretilmesini sağlayan da anne, baba, aile, öğretmenler, arkadaş grupları ve medya gibi ilişki örüntüleri ve kurumlardır¹¹.

Toplumsal cinsiyet stereotipi ile üretilen inanışlar, kadın ve erkeği tanımlar, hatta nasıl olması gerektiğini de belirler. Stereotipler, genel toplumsal cinsiyet inanç sisteminin bir parçasıdır ve cinsiyet algılarını etkiler. Bu inanç sistemi, toplumsal beklentilerin büyük bir parçası olarak nakledilir ve cinsiyetlere göre uygun rolleri belirler. Aile, medya ve akranlar, kadın ve erkeğin kim olduğuna ve nasıl olması gerektiğinin belirlenmesinde büyük paya sahiptirler. Toplumsal cinsiyet stereotiplerinin dayanıklılık değerini arttırmak için, stereotiplerin erken yaşlarda nasıl geliştirildiğini ve çocuklar tarafından cinsiyetlere ait uygun davranışların nasıl ölçüldüklerini dikkate almak gerekir. İki aylık bir bebek, kadın ve erkek sesini ayırt edebilir. Altıncı ayda kadın ve erkek yüzleri arasındaki farklılıkları ayırt edebilir. İki ya da üç yaşına geldiğinde ise kendi cinsiyetine uygun olarak üretilen oyuncağın hangisi olduğunu ve hangi aktivitelerin cinsiyetine uygun olabileceğini bilir. Bu özellikler, nadiren farklılık gösterebilir¹².

Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık

Cinsiyetçilik terimi negatif bir anlam yüklenerek, cinsiyete dayalı ayrımcılık terimi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Cinsiyete dayalı ayrımcılık; kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet kalıp yargılarından oluşan, özünde kadın cinsine yönelik ayrımcılı-

9 Aysel Günindi Ersöz, "Türk Atasözleri ve Deyimlerde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rollerini", *Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi* 6 (2010), 170.

10 Joy L. Johnson, Lorraine Greaves ve Robin Repta, *Better Science With Sex and Gender: A Primer For Health Research* (Canada: Women's Health Research Network, 2007), 23.

11 Robert William Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, çev., Cem Soydemir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998), 79.

12 Encyclopedia of Women and Gender, Judith Worell (California: Academic Press, 2002), 562-563.

ğı ifade etmektedir. Erkek egemen toplumlarda kadını erkeğe göre ikincil ve aşağı konuma oturtan bütün tutum, davranış ve etkinlikler ile bunları yeniden üretmek için bütün kurumsal ve ideolojik olanakların kullanılması, cinsiyet ayrımcılığı olarak adlandırılabilir¹³.

Sancar, erkek egemenliğine dayalı toplumsallığı anlamak için iki farklı boyuta bakmanın önemini vurgular¹⁴. İlki, erkekler ve kadınlar arasında tahakküme dayalı eşitsiz ilişkilerin nasıl yaratıldığını anlamaktır. İkincisi, bazı toplumsal davranış, işlev, konum ve pratiklerin eril, bazılarının nasıl dişil anlamlar taşıdığını anlayabilmektir. Aynı işi yapan kadınların erkeklerden daha az kazanması ya da şiddetin genellikle erkeklerden kadınlara yöneltilen bir unsur olması ilk sorunun bağlamını oluşturur. Makine kullanımının eril, ev temizlemenin dişil anlamlar taşıdığı ve erkeklerin yaptığı işin daha değerli olduğunu söylemek ise ikinci sorunun bağlamını oluşturarak cinsiyet eşitsizliklerinin dayandığı güçleri anlamak açısından önem arz etmektedir. Cinsler arası eşitsizlik yaratan somut iktidar ilişkileri kadar toplumsal ilişkilerin kendisini cinsiyetlendiren ve diğer toplumsal eşitsizlikleri de cinsiyet eşitsizlikleriyle ilişkili hale getiren cinsiyet düzeni ya da cinsiyet rejimi, cinsiyete dayalı eşitsizlikleri besler ve bu eşitsizlikleri normalleştirir.

Medyanın Cinsiyet Söylemi

Medya; yönlendirme, düzenleme, iktidar ilişkilerini yerleştirme ve pekiştirme özellikleriyle iktidar ilişkilerinin normalleşmesini ve rızanın sağlanmasında önemli bir işleve sahiptir. Medya ayrıca, eşitsiz güç ve iktidarı söylemsel bazda ele alıp eleştirerek, dalga geçerek ve tekrarlayarak sıradanlaştırmaktadır. Böylece erkek iktidarı medya tarafından imgesel öğeler ve diğer pratikler aracılığıyla üretilip pekiştirilmektedir¹⁵. Bir kurum fonksiyonu olarak eşitsizliğin sağlanması adına medya, ilk olarak farklılıkları yaratır ve bu farklılıkları kendisinin ürettiğini gizler. Bu yöntemle yaratılan farklılıkların hayatın doğal bir parçası gibi görünmesini sağlar. Farklı gruplara farklı mesajlarla iletilen bu toplumsal cinsiyet farklılıkları, daha önceden oluşturulmuş farklılıkları destekleyici niteliktedir¹⁶.

Toplumsallaşmanın öğrenilmesinde sadece aile, arkadaş ve sosyal çevre etkili değildir. Toplumun hizmetine sunulan tüm kurum ve nesnelere özellikle de medya, cinsiyete ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kalıp yargıları yeniden üretmek dayatmaktadır. Örneğin; televizyon reklamlarında uzman tavsiyelerinde bulunan en akıllı, en bilgili kişi olarak gösterilen erkekler ve bu erkeklerin ev işlerinden sorumlu, evine düşkün olarak gösterilen, doğası gereği de böyle bir konumu hak ettiği iddia edilen kadınların yaşamlarını izleriz¹⁷. Medya kadınlarla ilgili stereotip imajlar kullanmak-

13 Nilüfer Timisi, *Medyada Cinsiyetçilik* (Ankara: KSSGM Yayınları, 1997), 24.

14 Serpil Sancar, *Erkeklik: İmkansız İktidar, Ailede, Piyasada, ve Sokakta Erkekler* (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 175.

15 Gönül Demez, "Sanal Dünyanın Kişisel Alanı: Bir Sosyal Paylaşım Ağı Olarak Facebook'ta Erkek(lik) Tartışmaları", *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil*, Ed., İlker Erdoğan (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011), 328-329.

16 Michael Kimmel, *The Gendered Societ* (Newyork: Oxford University Press, 2011), 290.

17 Pınar Seden Meral, "Erkek Hegemonyasının (Yeniden) Üretimi: Dergi Reklamlarında Hegemonik Erkekliğin Temsili", *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil*, Ed., İlker Erdoğan (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011), 299.

tadır. Bu imajlar kadınları ikinci planda tutan, erkek bağımlılığına vurgu yapan bir ideolojiye hizmet edip, kadınların eve ve aileye ilişkin rollerini ön plana çıkarmaktadır. Bu türden bir toplumsal cinsiyete ilişkin bakış açısının cinsiyet eşitliğinin gelişimini engelleyici bir işlev gördüğü kabul edilmektedir¹⁸. Medya kitlelere normal bir erkeğin imajını, sahip olması gereken fikirleri, nasıl davranması ve görünmesi gerektiği mesajlarını aktarır. Kültürel beklentiler, dergi, film, spor programları, televizyon programları ve reklamlar aracılığıyla aktarılır. Normal erkek profilinin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini belirleyen medya, ideal erkek olmanın kriterlerini de kitlelere aktarmış olur. Medyanın profilini çizdiği ideal erkek, sportif faaliyetlere katılmalı enerjisini başarı ve kariyerine yönlendirmeli, entelektüel ve fiziksel yeteneklerini geliştirmeli, rekabetçi, yapıcı, maceracı, bağımsız, uzman, güçlü, sert, cinsel olarak saldırgan, duygularını kontrol altında tutan olmalıdır¹⁹.

Türk Spor Basınının Habere Bakış Açısı

Spor, toplumsal yapının önemli ve ayrılmaz bir parçası olma özelliklerinin yanı sıra, toplumsal yapı içerisinde yer alan bireylerin, toplumsal yapıyı şekillendirmede etkili olabilecek seçimleri yapmalarında, toplumsal ve kültürel anlamları, değerleri ve sembolleri öğrenmelerinde önemli bir işleve sahiptir²⁰. Sporun içerisinde bulunduğu toplum yapısından etkilendiği ve aynı zamanda da bu toplumsal yapıyı etkilediğini düşünürsek, spor basınının bu etkileşimde önemli işlevlerinin olduğunu söylenebilir. Toplumda egemen olan ideolojilerin ve kalıp yargıların en fazla karşılık bulduğu, sözünün geçtiği alanlardan biri de spor alanıdır. Egemen ideolojinin şekillendirdiği toplum yapısı spor alanına da etki etmektedir. İçerisinde bulunan toplumun cinsiyetlerden beklentileri ve cinsiyete dair yargıları spor alanında faaliyet gösteren her bireye ve kuruma izlemeleri gereken yolun rehberliğini yapmaktadır. Yaşamın her alanı gibi spor da bir çekişme alanıdır. Güce ve sert şartlara dayanmayı esas kılan spor, diğer toplumsallaşma alanları gibi iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir.

Türk spor basını, okuyucuların ilgisini çekmek ve heyecanı arttırmak için yazı dilini etkili bir haber diline dönüştürür. Sporun doğasından kaynaklanan kazanma hırsı, heyecan ve rekabet gibi insani duygular kelimelere dökülerek okuyucuya etki etmek istenilir. Spor basınında başarıyı temsil eden kelimeler; zafer, ezmek, parçalamak, dağıtmak vb. gibi kelimelerdir. Spordaki rekabetin dayattığı başarıya ulaşma zorunluluğu spor basınının da haber dilinde bu kavramları kullanmasına yol açmaktadır. Diğer bir kavram yumağı ise militarist kavramlardır. Sporun kazanma amacıyla yapıyor olması hatta bu amaç dışındakilerin spordan sayılmaması, sporu bu tanımıyla işleyen spor basınının savaşa hazırlanan “silahlı kuvvetleri” motive etme amacı taşıyan kavramları kullanmasını meşru kılar. Sporun, savunma ve hücum amaçlı stratejileri, güce dayalı taktiksel gereklilikleri ve bunların katı bir disiplin içinde yapılma

18 Roger Smith, “İmgeler ve Eşitlik: Kadınlar ve Ulusal Basın”, *Medya, Kültür, Siyaset*, dzl., Süleyman İrvan (Ankara: Ark, 1997).

19 Serdar Kaypakoglu, *Toplumsal Cinsiyet ve İletişim*, (İstanbul: Naos Yayınları, 2003), 104.

20 İlknur Hacisofoğlu ve Canan Koca, “Spor Medyasında Hegemonik Erkekliğin (Yeniden) Üretimi: ‘Delikanlı Gibi Yaşayın, Delikanlı Gibi Oynayın’”, *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil*, Ed., İlker Erdoğan (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011), 70.

şartı, yine silahlı kuvvetler ile benzerlik gösterir. Kısaca spor basınının haber dilini oluşturan öğeler spor kavram ve söz dizimleri, ulusal semboller, deyimler, militarist kavramlar, patolojik kavramlar, doğa kavramları, ekonomi kavramları, mitolojik kavramlar, argo sözcük ve söz dizimleri biçimindedir²¹. Medya ve özellikle spor basınına cinsiyetçi söylemlerinin kaynağını içinde yaşadığımız toplumun dili olan Türkçeden alır. Dilimize yerleşmiş olan deyimler, deyişler ve atasözleri toplumsal cinsiyetin yüklediği anlamları taşır. Dilimiz, dilbilgisi seviyesinde olmasa da atasözleri ve deyimlerle cins ayrımını yansıtır. Kadının toplumdaki ve ailedeki konumu, yükümlülükleri ve özellikleri eğretilmeler ve ötekileştirmelerle açıkça ifade edilmektedir. Atasözlerimiz ve deyimlerimiz kadın ve erkeği birbirinin özellikleri ile betimlemektedir²².

Fanatik ve Fotomaç Gazetesi Haberlerinin Analizi

Türk spor basınının en köklü ve en çok okura ulaşan gazeteleri olmaları nedeniyle çalışmanın araştırma bölümü için seçilen Fotomaç ve Fanatik gazetelerinin 2013, 2014 ve 2015 yıllarına ait birer haftalık sayıları, Türk spor basınının cinsiyete dayalı haber politikasını ortaya koyması ve genel bir görünüm vermesi amacıyla rastgele seçilmiştir. 2013 yılının 26. haftasındaki, 2014 yılının 16. haftasındaki ve 2015 yılının 28. haftasındaki Fotomaç ve Fanatik gazeteleri incelenmiştir. Türk spor basınının habere ilişkin genel bir görünümünü aktarması amacıyla içeriğe dair bilgiler verilecektir. Bu tez kapsamında incelenen gazete sayılarında yer alan ve cinsiyet ayrımcılığı öğeleri içeren haberlerin analizinde eleştirel söylem çözümlemesi uygulanmıştır. Eleştirel söylem çözümlemesinin sağlayacağı yöntemsel metotların ışığında, ideolojik yapının ürünü olan ve söylemler aracılığıyla dile, dolayısıyla topluma yerleşen cinsiyetçi ifadelerin spor basınındaki kullanımına Fanatik ve Fotomaç gazetesindeki haberler aracılığıyla değinilecektir.

Haber ve Söylem

Haber gerçek olaylara dayansa da neticede olayı izleyen ve aktaran gazetecinin zihinsel sürecinden geçerek işlenir ve okuyucuya sunulur. Habere konu olayı, olguyu haberin hammadde olarak düşündüğümüzde, bu hammadde gazetecinin bilişsel algı, yorum ve değerlendirme süzgeçlerinden geçerek habere dönüştürülür. Haber metni gazetecinin metni oluşturma aşamasındaki etkileri nedeniyle aslında gerçek olayın birebir yansımaları değildir. Dolayısıyla haberler gerçek olaylara dayansalar bile, olayları saf ve pür bir şekilde aktaramazlar. Haberler ancak gerçek olaylardan beslenmiş kurmaca anlatılar olabilir. Van Dijk'e göre, bu kurmaca metnin çözümlenmesi aşamasına mutlaka haberi üretenin de eklenmesi gerekir²³. Söylem çözümlemesi, metindeki içeriğin analiz edilmesi, metne içerilmiş anlamların, kullanılan dilsel Birimler(sözcükler, tümceler vb.) aracılığıyla incelenmesidir. Söylem çözümlemesi, metinde kullanılan dilin açık anlamlarına bakmakla yetinmez, sözcüklerin, terimle-

21 A. Yalçın Kaya, "Spor Basınında Dil Kullanımı", Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 2 (2002), 143-148.

22 Nuray Alagöz, Dil ve Cins: Türkçe Atasözlerinde ve Deyimlerde Kadın Üzerine Eğretilmeler ve Toplum-Bilişsel Yapı, International Journal of Central Asian Studies 13 (2009), 41-43.

23 Teun A. Van Dijk, *Text and Context* (London: Longman, 1997).

rin ve kavramların içerisinde üretildikleri ilişkilere, tarihsel süreçlere, paradigmaya da bakarak inceleme konusu kapsamına dahil eder. Van Dijk'in söylem çözümleme yönteminin esaslarını vurgulayacak olursak; metnin öncelikle ne söylediği, ne ile ilgili olduğu ve ne anlama geldiği üzerinde durulmalıdır²⁴.

Eleştirel söylem çözümlemesi, söylem çözümlemeleri arasında disiplinler arası yaklaşımlarla gelişen ve ideoloji yüklü olduğu iddia edilen dilsel yapıları dil biliminin yöntemlerinden yararlanarak sistemli bir şekilde açıklamayı amaçlayan bir çözümleme yöntemidir. İdeoloji, dili kontrol altında tutan bir güçtür. İdeolojinin hâkimiyeti altında olan söylem, hem zihni temsil eden hem de zihni yönlendiren bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle eleştirel söylem çözümlemesi, herhangi yazılı ya da sözlü metnin arka planında hangi ideolojik etmenlerin rol oynadığını ve söylemin bu etmenler doğrultusunda nasıl kurgulandığını anlayabilmek, söylemin yanlı ya da nesnel olup olmadığını ayırt edebilmek açılarından önem arz eder. Kısacası, eleştirel söylem çözümlemesi “bakmak” ve “görmek” arasındaki farkın bilimsel yöntemleştirilmesi olarak da düşünülebilir²⁵.

Araştırmanın Bulgu ve Analizleri

A. İçeriğe Dair Veriler

Yapılan araştırma kapsamında incelen gazetelerin 2013, 2014 ve 2015 yıllarının birer haftalarındaki sayılarına ait haberlerin, spor dallarına göre dağılımı, cinsiyetlere göre dağılımı ve bu haberlerde kullanılan fotoğrafların cinsiyetlere göre dağılımı aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir. Türk spor basınının habere bakış açısını, nicel verilere dayandırıp ortaya koymayı amaçlayan içeriğe dair çözümleme, çalışma kapsamında uygulanacak olan söylem çözümlemesinin destekleyicisi niteliğindedir. Gazetelerin yapmış oldukları haberlerin, sporun hangi alanlarını, hangi yoğunluk oranlarında kapsadığını bilmek, haber dilindeki ifadelerin temelini oluşturan yapıları anlamak açısından önemlidir.

Tablo 1. 2013 Yılı'nın 26. Haftasına Ait Gazete Haberlerinin Spor Dallarına göre Dağılımı

	Gazete	Fotomaç		Fanatik	
		Sayısı	Yüzde (%)	Sayısı	Yüzde (%)
2013	İncelenen Spor Dalları				
	Futbol	490	82,77	525	76,53
	Basketbol	19	3,21	37	5,39
	Voleybol	14	2,36	9	1,31
	Diğer Spor Dalları	54	9,12	99	14,43
	Organizasyon Konuları	15	2,53	16	2,33
	Toplam Sayı	592	100	686	100

24 Nazife Güngör, *İletişim, Kuramlar ve Yaklaşımlar* (Ankara: Siyasal Kitapevi, 2013), 247-250.

25 S. Nalan Büyükkantarcioglu, “Söylem İncelemelerinde Eleştirel Dilbilimsel Boyut: Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Ötesi”, *Haber Eleştirmek*, Ed., Ömer Özer (Konya: Litaratürk, 2002),

2013 yılının 26. haftasındaki Fotomaç gazetesinde yer alan toplam 592 haberin 490'nunu futbolla ilgili haberler oluşturmaktadır. 19 haber basketbolla, 14 haber voleybolla, 54 haber diğer spor dallarıyla ve 15 haber de organizasyon konularıyla ilgilidir. Haberlerin yüzdesel oranlarına bakıldığında, futbolun diğer spor dallarına göre üstünlük sağlamaktadır. Fanatik gazetesinde ise yer alan 686 haberin 525'i futbolla, 19'u basketbolla, 14'ü voleybolla, 54'ü diğer spor dallarıyla ve 15'i de organizasyon haberleriyle ilgilidir. Yüzdesel oranlara göre futbol yine en büyük yüzdesel orana sahiptir.

Tablo 2. 2014 Yılı'nın 16. Haftasına Ait Gazete Haberlerinin Spor Dallarına göre Dağılımı

2014	Gazete	Fotomaç		Fanatik	
	İncelenen Spor Dalları	Sayısı	Yüzde (%)	Sayısı	Yüzde (%)
	Futbol	555	93,91	475	88,79
	Basketbol	22	3,72	38	7,10
	Voleybol	7	1,18	4	0,75
	Diğer Spor Dalları	3	0,51	15	2,80
	Organizasyon Konuları	4	0,68	3	0,56
	Toplam Sayı	591	100	535	100

2014 yılının 16. haftasındaki Fotomaç gazetesinde yer alan toplam 591 haberin 555'ini futbolla ilgili haberler oluşturmaktadır. 22 haber basketbolla, 7 haber voleybolla, 3 haber diğer spor dallarıyla ve 4 haber de organizasyon konularıyla ilgilidir. Haberlerin yüzdesel oranlarına bakıldığında futbol, tüm haberler içerisinde en yüksek orana sahiptir. Fanatik gazetesinde ise yer alan 535 haberin 475'ini futbol, 38'ini basketbol, 4'ünü voleybol, 15'ini diğer spor dalları ve 3'ünü de organizasyon konulu haberler oluşturmaktadır. Futbol en yüksek yüzde ile yine ilk sıradadır.

Tablo 3. 2015 Yılı'nın 28. Haftasına Ait Gazete Haberlerinin Spor Dallarına göre Dağılımı

2015	Gazete	Fotomaç		Fanatik	
	İncelenen Spor Dalları	Sayısı	Yüzde (%)	Sayısı	Yüzde (%)
	Futbol	460	94,65	524	91,45
	Basketbol	8	1,65	20	3,49
	Voleybol	5	1,03	2	0,35
	Diğer Spor Dalları	12	2,47	25	4,36
	Organizasyon Konuları	1	0,21	2	0,35
	Toplam Sayı	486	100	573	100

2015 yılının 28. haftasındaki Fotomaç gazetesinde yer alan 486 haberin 460'ını futbolla ilgili konular oluşturmaktadır. 8 haber basketbolla, 5 haber voleybolla, 12 haber diğer spor dallarıyla ve 1 haber de organizasyon konularıyla ilgilidir. En çok yüzdeye

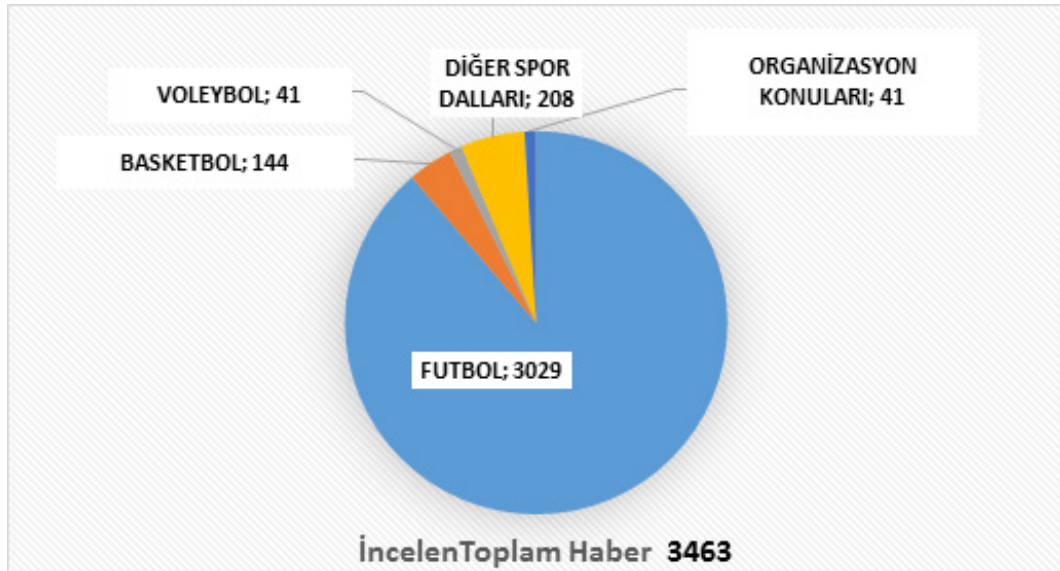
sahip olan spor dalı futboldur. Fanatik gazetesinde ise yer alan 573 haberin 524'ünü futbol, 20'sini basketbol, 2'sini voleybol, 25'ini diğer spor dalları ve 2'sini de organizasyon haberleri oluşturmaktadır. Yüzdesel oranlamada futbol yine ilk sıradadır.

Tablo 4. Toplam Haber Sayısı

Toplam Haber Sayıları	Fotomaç	Fanatik	Toplam
2013	592	686	1278
2014	591	535	1126
2015	486	573	1059
Toplam	1669	1794	3463

Fotomaç gazetesi 2013 yılının 26. Haftasında 592 habere sahipken Fanatik gazetesi 686 habere sahiptir. Fotomaç gazetesi 2014 yılının 16. Haftasında 591 haber üretirken, Fanatik gazetesi 535 haber üretmiştir. 2015 yılında ise Fotomaç gazetesi 486 haber sayısına ulaşırken, Fanatik gazetesi 573 haber sayısına ulaşmıştır. Üç ayrı yılın üç ayrı haftasındaki Fotomaç ve Fanatik gazetelerine ait sayılarda toplam 3463 haber yer almıştır.

Grafik 1. 2013-2014-2015 Yıllarına Ait Fanatik ve Fotomaç Gazetesi Sayılarında İncelen Toplam Haberlerin Spor Dallarına göre Dağılımı

2013, 2014 ve 2015 yıllarına ait Fanatik ve Fotomaç gazetelerinde incelenen toplam 3.463 haberin 3029'u futbolla, 208'i diğer spor dallarıyla, 144'ü basketbolla, 41'i voleybolla, 41'i organizasyon konularıyla ilgili haberlerdir. Yıllara ait haber sayıları dikkate alındığında futbolun en çok haberleştirilen spor dalı olduğu görülmektedir. Üç yılın toplamına bakıldığında futbolun, tüm spor dalları üzerinde bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Kadınlarla İlgili Haberlerin Yıllara Göre Dağılımı

Kadınlarla İlgili Haber Sayıları	Fotomaç	Fanatik
2013	44	64
2014	22	25
2015	6	12
<i>Toplam</i>	72	101

2013 yılının 26. haftasındaki Fotomaç gazetesinin 592 haberinin 44'ü, Fanatik gazetesinin 686 haberinin 64'ü, 2014 yılının 16. haftasındaki Fotomaç gazetesinin 591 haberinin 22'si, Fanatik gazetesinin 535 haberinin 25'i, 2015 yılının 28. haftasındaki Fotomaç gazetesinin 486 haberinin 6'sı, Fanatik gazetesinin 573 haberinin 12'si kadınlarla ilgilidir.

Tablo 6. Fanatik ve Fotomaç Gazetelerinde Kullanılan Haber Fotoğraflarının Yıllara ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Fotoğraf Sayısı	Gazete	Fotomaç		Fanatik	
	Yıl	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
	2013	17	266	30	248
	2014	11	254	22	219
	2015	4	225	5	256
	<i>Toplam</i>	32	745	57	723

2013 yılının 26. haftasında Fotomaç gazetesinde 17 tane kadın, 266 tane de erkek fotoğrafı yer almıştır. Fanatik gazetesinde ise 30 tane kadın fotoğrafı kullanılırken 248 tane de erkek fotoğrafı kullanılmıştır. 2014 yılının 16. Haftasında Fotomaç gazetesinde 11 tane kadın fotoğrafına yer verilirken, 254 tane de erkek fotoğrafı yer verilmiştir. Fanatik gazetesinde ise 22 tane kadın fotoğrafı yer alırken, 219 tane de erkek fotoğrafı gazetede yer almıştır. 2015 yılının 28. Haftasında Fotomaç gazetesinde 4 tane kadın fotoğrafı kullanılırken, 225 tane de erkek fotoğrafı kullanılmıştır. Fanatik gazetesinde ise 5 tane kadın fotoğrafı kullanılırken, 256 tane de erkek fotoğrafı gazete haberlerinde kullanılmıştır. Üç ayrı yılın toplamında Fotomaç gazetesinde 32 tane kadın, 745 tane erkek fotoğrafına yer verilirken, Fanatik gazetesinde 57 tane kadın, 723 tane kadın fotoğrafı kullanılmıştır. İki gazetenin 2013, 2014 ve 2015 yıllarına ait belirli haftalarındaki sayılarının toplamında 89 tane kadın fotoğrafı kullanılırken, 1468 tane de erkek fotoğrafının kullanıldığı görülmüştür.

Tüm bu içeriğe dair analiz verileri göstermektedir ki, erkeklerin en çok ilgi gösterdiği spor dalı olan futbol, haberlerde en çok kaleme alınan konu olmuştur. Yüksek performansa ve ileri derecede beden gücüne dayanan bir spor dalı olmasıyla, erkek egemenliğinin hakim olduğu toplum yapısında futbol, erkekliğin ispatlanma alanı olarak da medya söylemine yansımaktadır. Kadınların daha az beden gücüne dayanan spor dallarına yönlendirilmesiyle spordaki hakimiyetin tek sahibi olan erkekler, spor basınında da hakimiyetlerini ilan etmişlerdir. Haber sayılarına bakıldığında,

erkek haberlerinin neredeyse tamamını futbol haberleri oluştururken, kadın haberleri diğer spor dallarını çerçevesinde oluşmuştur. Sayısal anlamda kadın haberlerine ezici bir üstünlük kuran erkek haberleri, kadınların spor alanlarında olduğu gibi spor basınında da ikincil konumunu beslemektedir. Haber görselleri incelendiğinde, sayısal üstünlüğünün ötesinde, erkek fotoğrafları, erkek bedeninin gücünü simgeleyen güçlü ve kaslı yapısıyla sunulmuştur. Kadınların fotoğrafları ise birlikteliği ve uyumu temsil eden takım fotoğrafları arasından seçilmiştir. Az sayıdaki kadın haberlerinin tamamına yakını iç sayfada haberleştirilmiş olup, birinci sayfadan verilen habere rastlanılmamıştır.

B. Söyleme Dair Haber Çözümlemeleri

1. Cinsiyet Farklılığına Göndermede Bulunan Kalıp İfadeler

a) Erkekliğin Yüceltilmesi

Aşağıdaki haberler incelendiğinde, gazetelerde yer alan haberlerin erkek sporcularını ve takımlarını, kültürel yapı içerisinde değer atfeden takma isim ve sıfatlarla yücelttiği görülmektedir.

“Trabzonspor Takıma ‘Abi’ Transfer Edecek” (Fotomaç, 2013) “2013-2014 Sivasspor-Yiğidolar” (Fanatik, 2013) “İkisinden Birisi Timsah Olacak” (Fanatik, 2013) “Paşa Scarione’yi Bitirdi” (Fanatik, 2013) “Gakgoş Sollied’i Bekliyor” (Fanatik, 2013) “Kral Geliyor” (Fotomaç, 2013) “Kaplana Bir Şey Olmaz” (Fanatik, 2014) “Abdurrahim Baba” (Fotomaç, 2014) “En Centilmen Gençlerbirliği” (Fotomaç, 2014) “Panzerler Cenk’in Peşinde” (Fanatik, 2015) “Aslana Göz Kırdı” (Fanatik, 2015) “Kara Kartal” (Fanatik, 2015) “12 Dev Adam Oluşuyor” (Fanatik, 2015) “Çaykur Rize’nin Yeni Şövalyesi” (Fotomaç, 2015) “Alemin Kralı Geliyor” (Fanatik, 2015) “Fırtına Başladı: 5-0” (Fanatik, 2015) “Pitbull Melo İnter’e” (Fotomaç, 2015)

Futbol kulüplerinin ve erkek sporcuların “aslan”, “kartal”, “fırtına”, “panzerler”, “gakgoş”, “yiğido”, “paşa”, “timsah”, “pitbull” gibi lakapları Türk spor basınında sıkça rastlanan metafor kullanımına örnek olarak gösterilebilir. Hayvan benzetmeleriyle, hayvanların yırtıcı gücüne ve kuvvetine, yerel konuşma diline özgü tabirlerle, erkekliğin ve delikanlılığın özelliklerine ve doğa olaylarına dayanan benzetmelerle, doğanın güçlü ve vahşi yapısına göndermelerde bulunmaktadır.

Sporcuların ve spor alanında yöneticilik pozisyonlarında bulunan kişilerin, toplumda değer atfedilen “baba” ve “abi” gibi lakaplarla adlandırılması, bu kişilerin toplumsal kimliklerine göndermede bulunmaktadır. Ataerkil toplum yapısı içerisinde üzerine değerler yüklenen ifadelerin kullanılması, Türk spor basınındaki cinsiyetçi söylemin varlığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

“Kral”, “paşa”, “şövalye” gibi eril yönetim sistemlerinin üst pozisyonlarında görev alan kişiler için kullanılan lakaplar ile erkek sporcuların buldukları spor dalları içindeki önemli ve üst düzeydeki konumları vurgulanmaktadır. Gazete haberlerinde yer alan, erkekliği yücelten ifadelerin kullanımı, ataerkil toplum yapısının haber söylemi üzerinde erillik inşa edici etkisini göstermektedir.

Takımların ve sporcuların “centilmenlik” gibi erkeklik özelliklerine vurgu yapan ifadelerle temsil ve takdir edilmesi, kadın sporcuların toplumda olduğu gibi Türk spor basınında da erkeklere göre ikincil pozisyonda bulduklarının göstergesidir. Habere konu olan kadın sporcuların ve kadın takımlarının sıradanlaştırılan başarıları, eril söylem içerisinde takdir edilmezken erkek sporcuların sıradan başarıları ise övgü ve yüceltme öğeleri içeren ifadelerle haberleştirilmektedir.

Erkekliği yücelten lakapların spor basınında kullanımı hegemonik erkekliğin spor basını tarafından yeniden üretildiğini göstermektedir. Tek tip erkeklik yaratmayı hedefleyen, spor basınına cinsiyetçi lakap kullanımı, kadın sporcuları olduğu gibi egemen erkeklik değerleri dışında kalan erkekleri de değersizleştirmektedir. Gücün ve dayanıklılığın mükemmel bir beden yapısı ve sınırları zorlayan bir çalışma ile elde edilebileceği düşüncesi, bu şartları karşılayamayan ve egemen erkekliğin dışında kalan erkeklerin spordaki varlığını güçleştirmektedir.

b) Kadınlığın Toplumsal Cinsiyet Özellikleriyle Temsili

Aşağıdaki haberler incelendiğinde, kadınlığın fiziksel özelliklerine göndermede bulunan, toplumsal cinsiyet kalıplarının kadınlar için biçtiği rollere uygun nitelendirme sıfatları ve lakaplar spor basınına kadınlarla ilgili haberlerinde sıklıkla kullandığı ifadeler arasında yer almaktadır.

“Avrupa Sultanı Galatasaray” (Fanatik, 2014) “Altın Kızlar” (Fanatik, 2014) “Melekler Eczacıbaşı Önünde” (Fotomaç, 2014) “Periler, İspanya ile Liderlik Maçına Çıkıyor” (Fotomaç, 2013) “Genç Kızlar Sırbistan’ı Yendi” (Fanatik, 2013) “Yenge Milano’yu Özledi” (Fotomaç, 2013) “Kızlar Yarı Finalde” (Fanatik, 2013) “Filede Genç Kızlar Kazandı” (Fanatik, 2013)

“Sultanlar”, “Periler”, “Melekler”, “Genç kızlar”, “Altın kızlar” lakapları ile cinsiyetçi söylem okurlara aktarılmakta, farklı spor dallarında faaliyet gösteren kadın sporcular ve takımlar, kişi ya da takım isimleriyle değil de bu takma isimler ile temsil edilmektedir. A Milli Kadın Basketbol Takımı yerine “Potanın Perileri”, A Milli Kadın Voleybol Takımı yerine “Filenin Sultanları”, Fenerbahçe Kadın Voleybol Takımı yerine “Sarı Melekler” takma isimleri kullanılmaktadır. Öyle ki, zamanla haber diline yerleşen bu lakaplar, haberde kadın takımlarının gerçek isimlerini kullanmaya bile gerek bırakmamaktadır.

Kadınların fiziksel gücünün değil de toplumsal cinsiyet kabullerinin kadınlıkla özdeşleştirdiği duygusallık, güzellik, zarafet gibi kadınlığın temel özellikleri gibi gösterilen bu özelliklerin spor basını tarafından ön plana çıkarılması erkek egemen ideolojiye hizmet etmekte ve kadınların toplum tarafından erkeklere göre ikincilleştirilen pozisyonlarını desteklemektedir. Takma isimlerin kaynağını oluşturan cinsiyetçi söylem, toplumsal cinsiyetin kadınlara atfettiği değerleri ve özellikleri yeniden üretmekte olup bu kalıp yargıları normalleştirmektedir. Bu kalıp ifadelerle kadınların yaptığı spor faaliyetlerinin güce ve dayanıklılığa dayanan koşulları görmezden gelinerek, spor faaliyetleri arasında kadınların “narın” bedenleri için uygun olduğu düşünülen spor dalları belirlenmektedir.

Söylem ile topluma aktarılan kadınlar ile ilgili bu cinsiyetçi ifadeler, toplum tarafında karşılığını bulmakta, çift yönlü bir iletişim oluşturmaktadır. Haber başlığında ya da haber metninde geçen takma isimler ve sıfatlar, haberin fotoğrafı ile desteklenmektedir. Erkek sporcularla ilgili haberlerde, fiziksel gücü ön plana çıkaran fotoğraflarının kullanılmasının aksine kadınlığın uyumluluk, iyimserlik ve uzlaşmacılık gibi toplumsal kimlik özelliklerini vurgulamayı amaçlayan, sporcuların birlikte aynı karede yer aldığı fotoğraflar kullanılmaktadır.

“Genç kızlar” ve “Altın kızlar” ifadeleri kaynağını günlük konuşma dilinde sıkça rastladığımız “Kız gibi oynamak” ifadesinden almaktadır. Kadınların fiziksel güce dayanan oyunlarda başarısız olacağı düşüncesinin ifadeye yansıyan bu anlayış biçimi, kadın sporcuların, spor faaliyetleri öncesindeki ve sonrasındaki haberlerine de yansımaktadır.

Eril söylemin erkekliği güç ve dayanıklılık özellikleriyle yücelttiği, kadınları ise toplumsal kabullere dayanan dişil lakaplarla ve sıfatlarla nitelendirdiği haberler, spor basınında oldukça az yer verilen kadın sporcuların başarılarını gölgelemekte ve cinsiyetçi söylemin yaygınlaşmasına hizmet etmektedir.

2. Erkek Bedenin Gücü, Saldırganlık ve Kadına Verilen Değer

Toplumsal cinsiyetin erkek bedeni ile özdeşleştirdiği, güçlü bir fizyolojik yapıya sahip olma, duygusal olarak sağlam gözükmeye gibi mükemmelliğe yakın anlamlar, aşağıdaki haberlerde görüldüğü üzere, Türk spor basını tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

a) Erkek Bedenin Gücü

“Fırtına Turp Gibi” (Fotomaç, 2013) “Roket Adam Farfan” (Fanatik, 2013) “Ferrari Pilotu Gibiyim” (Fanatik, 2013) “İşte Adam Gibi Adam Slaven Bilic” (Fanatik, 2013) “Boğazın Yeni Boğası Loic Remy” (Fotomaç, 2015) “Güçlü Bal-Kes” (Fotomaç, 2015) “Van Persie Kaya Gibi” (Fanatik, 2015) “Makine Poldi” (Fanatik, 2015)

Haberlerini genellikle futbolla ilgili konulardan seçen spor basını, futbolun güce dayalı, dayanıklılık ve yüksek efor gerektiren şartlarını, erkek sporcular için bir gösteri alanı olarak görmektedir. İçinde yaşanan ataerkil toplum yapısının etkisiyle, kimin daha güçlü, kimin daha dayanıklı, kimin daha çekişmeci olduğu futbol müsabakalarında gösterilen fiziksel performans ile belirlenmektedir.

“Turp gibi”, “kaya gibi”, “boğa gibi”, “makine gibi” sağlamlık ve dayanıklılık ile özdeşleştirilen benzetmeler, sporcuların güçlü bedenlerine göndermede bulunmakta, elde ettikleri başarıların temelinde bu özelliklerin yattığının mesajını vermektedir. Başarıyı fiziksel güce dayandıran bu benzetmeler, başarının tek yolunun güçlü bir beden yapısından geçtiğini söyleyerek kadınları ve diğer erkeklikleri yok saymaktadır. Erkek bedeninin sert ve yorucu antrenman koşullarına karşı adeta bir güç makinesi işlevi göstererek dayanması, olası beden sakatlıkları ihtimallerinin görmezden gelindiğinin göstergesidir. Her koşulda güçlü olmayı dayatan spor koşulları, bedensel sa-

katlıkların, erkekler tarafından erkekliklerinin sakatlanması şeklinde algılanmasına neden olmaktadır.

“Roket adam” ve “Ferrari pilotu” benzetmeleri ise sporda fiziksel gücün yanında hızın da önemli olduğunun altını çizmekte ve erkekliğin toplum tarafından övgüye değer bulunan yanlarını ön plana çıkarmaktadır. Yavaşlık gibi eksiklik olarak nitelendirilen kavramların sporda yerinin olmadığı, sporun sadece güçlü, hızlı yani mükemmel erkekler tarafından yapılabileceğini söylemektedir.

“Adam gibi adam” ifadesi, erkek egemen toplum yapısının erkeklik ve adamlık kavramlarına yüklediği pozitif anlamları, spor alanında başarı elde etmiş kişilere aktararak aslında erkekliğin, başarının ön koşulu olduğunu söylemektedir. Kültür içerisinde kadınlığı temsil eden özelliklerin ev ve diğer özel alanda kalan yapılarla özdeşleştirilmesi, erkekliğin kadınlığa göre daha üstün olduğu düşüncesini savunmaktadır. Spor basınının da içinde bulunduğu kültürden beslendiği ve bu kültür içerisinde yaşayan okurlara seslendiği, kullandığı haber dilinden kolayca anlaşılabilir.

Türk spor basını, sporun akla ve sağlam bir mantaliteye dayanan tarafını görmezden gelerek, başarıyı güç ile ölçen ataerkilliğin spor anlayışını benimsemektedir. Sporcuları ve takımları, güç ile ilişkilendirilmiş nesnelere ve yapılara benzeten spor basınının cinsiyetçi söylemi, daha önceden eril anlamlar yüklenmiş sözcükleri de haber diline ekleyerek ataerkilliğin getirdiği genel söylemi spor haberleriyle de pekiştirmekte ve yaygınlaştırmaktadır.

b) Saldırıcılık

Aşağıda yer alan haberler incelendiğinde, Türk spor basınının metaforlara ve benzetmelere dayanan haber dilinin, saldırıcılık öğeleri içeren söylemlerine tanık olmaktadır. Haberlerini, çekişme ve gerginliğin üst düzeyde olduğu futbol oyunu çerçevesine oturturan gazeteler, söylemleri aracılığıyla sporun bir ölüm kalım savaşı içerisinde gerçekleştiğini göstermektedir.

“Yıldırım’dan UEFA’ya Savaş İlanı” (Fotomaç, 2013) “Daha Hırslı Daha İddalı” (Fanatik, 2013) “Sneijder Hırsız Kovaladı” (Fanatik, 2013) “Kartal Artık Adebayor ile ‘Cenk’ Edecek” (Fotomaç, 2013) “Bolu Taarruzu” (Fotomaç, 2013) “Savaşmaya Geldim” (Fanatik, 2013) “Savaşan Kartal” (Fotomaç, 2013) “Horoz Kesmek İsteyenler” (Fanatik, 2013) “Caniyla, Kaniyla, Alın Teriyle Şampiyonluğa Koşuyor” (Fotomaç, 2014) “Terle, Kanla, Gururla” (Fotomaç, 2014) “Galatasaray’ın Askerleriyiz” (Fanatik, 2014) “Gerçek Bir Asker: Selçuk” (Fotomaç, 2014) “Devlerin Taht Savaşı” (Fanatik, 2014) “Fırtınadan Yerli Taarruzu” (Fanatik, 2014) “Yürek Savaşçıları” (Fotomaç, 2014) “Barça’la Aslanım” (Fanatik, 2014) “Bize Savaşçı Lazım” (Fanatik, 2014) “Hamı’nın Bombacıları” (Fotomaç, 2014) “Aslanın Yeni Avı Ralf” (Fotomaç, 2015) “Orta Saha Köpek Gibi Isıracak” (Fanatik, 2015) “Cardozo Bomba Gibi Geliyor” (Fanatik, 2015) “Kimseden Korkmam” (Fotomaç, 2015) “Rakiplerin Güçlü Olması Beni Asla Korkutmaz” (Fotomaç, 2015) “Özbek Bombaladı” (Fanatik, 2015) “İmparator Emir Verdi: Vurun Kellesini” (Fanatik, 2015) “Pazzini Bombası” (Fotomaç, 2015) “Başkan Esti Gürledi” (Fanatik, 2015)

“Savaşmak”, “taarruz etmek”, “cenk etmek”, “kesmek”, “parçalamak”, “bombalamak”, “avlamak”, “ısırmak”, “esip gürlmek”, “korkusuz olmak” gibi şiddet ve saldırganlık ifadelerinin geçtiği haberlerden anlaşılacağı üzere, haber dili yoğun bir şekilde savaş metaforları içermektedir. Hegemonik erkekliğin ‘savaşçı’ erkeklik olarak tanımlandığı, korkusuz olmayı, zorluklardan kaçınmamayı, ölümü bile göze alabilecek inanç ve kararlılıkta olmayı dayatan kriterleri, erkekler için spor alanını savaş meydanlarına dönüştürmektedir. Diğer erkeklerin gerisinde kalmanın, erkeklikleri için olumsuz düşünceler yaratacağı inancı, erkeklerin spor alanlarında gösterdikleri saldırganlık boyutundaki performanslarının kaynağını oluşturmaktadır. Yaratılan bu savaşı andıran spor ortamı, spor basınının kullandığı saldırganlık öğeleri içeren söylemini meşrulaştırmaktadır.

“Daha hırslı daha iddialı”, “terle kanla”, “canıyla kanyıla” “askerleriyiz” gibi benzetmelere başvuran ifadelerin yer aldığı haber söylemleri, erkek sporcular için bir hedef göstermektedir. O hedef, erkeklerin askerlik dönemlerinde yaşadıkları, zorlayıcı fakat altından başarıyla kalktıkları dönemleri işaret etmektedir. Ancak askeri bir disiplinle, katıldıkları spor müsabakalarından başarıyla ayrılacakları düşüncesini besleyen spor basınının bu militarist söylemi, erkekler için en önemli erkeklik deneyimi olan askerlik dönemlerine göndermelerde bulunmaktadır. En sert koşullara, askerlik dönemlerinde dayanabilen erkeklerin, sporun bu zorlayıcı şartlarına da kolaylıkla dayanabileceklerinin mesajı verilmektedir. Militarizmin ve hegemonik erkekliğin birbirini besleyen ilişkisi, spor basınında da kendini göstermekte ve egemen erkek söylemini yaygınlaştırmaktadır.

Şiddet ve saldırganlığın söylemsel zemin içerisine dahil edildiği, gazetelerin erkek egemen söylemi, okuyucuları ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Toplumsal yapının beklentilerine uygun olarak çizilen erkeklik kalıpları, spor alanında faaliyet gösteren sporculara oturtulmakta ve oradan da okurlara sunulmaktadır. Birbiriyle iç içe geçmiş cinsiyetçi, şiddet ve saldırganlık içeren ifadeler toplumdaki genel söylemle bu şekilde ilişkilendirildiğinden “göze batmamakta”; böylece bu söylem, spor basınının tekrarlayıcı kullanımları neticesinde normleştirilmektedir.

c) Kadına Verilen Değer

Aşağıdaki haberler incelendiğinde, habere konu olan erkek sporcuların kadınlarla ilişkileri ve kadınlık hakkındaki düşünceleri, erkek olmalarının sağladığı rahatlığın verdiği bir güven ile ilişkilendirilerek sunulmuştur.

“Arda Turan’ın Çeşme Keyfi” (Fanatik, 2013)

“Futbol Kadınlardan Güzel” (Fanatik, 2013)

“Selçuk Stres Atıyor” (Fanatik, 2013)

Toplumsal düzende erkekliğe atfedilen evi geçindirme, aileyi koruma, düzeni sağlama vb. gibi roller, erkeklerin bu işleri yapmalarındaki zorluklara değinerek, kadınlar üzerindeki tahakkümlerini meşrulaştıran bir sebep olarak gösterilmektedir. Çalışan-

larının çoğunun erkek olduğu Türk spor basının sektörel yapısı, kadınlığa bu eril çerçeveden bakmakta dolayısıyla erkekliği kadınlığın üzerinde görmektedir.

Haber dilinde kullanılan “stres atmak”, “keyif yapmak” gibi rahatlatıcı davranışlar, haber görsellerinde görüldüğü üzere, kadınlar üzerinden yapılmakta; sonuçta, bu sporcuların yaptıkları spor faaliyetlerinin yorgunluğunu, kadınlar ile attığının mesajı verilmektedir. Habere sportif faaliyetleri ile değil de erkek sporcuların stresini attığı bir nesne olarak konumlandırılan kadınlık, bu eril söylem tarafından alçaltılmaktadır.

“Futbol kadınlardan güzel” ifadesinin geçtiği haber arka planda, erkek olarak yaratılmanın kadınlıktan üstün olduğu düşüncesini aktarmaktadır. Erkekliğin ispatlanma alanı olarak düşünülen, fiziksel güce dayanan spor faaliyetleri, kadınların elde edemediği bir değer olarak görülerek, erkekliğin vazgeçilmezleri arasında sayılmaktadır. Egemen erkek dünyasında var olabilme savaşının bir parçası olan spordaki başarı, haber söyleminin aktarımıyla, erkekler nezdinde kadınlardan daha fazla değer taşıdığını göstermektedir.

3. Erilleştirilen Kadınlar

Aşağıdaki haberler incelendiğinde, erkeklerle özdeşleştirilmiş toplumsal cinsiyet kimlik özelliklerinin, kadın sporculara aktarıldığı görülmektedir. Gazeteler, kadın sporcuların elde ettiği başarıları konu alan haberlerinde, şiddeti ve saldırganlığı çağrıştıran ifadeler ve takma adlar kullanmıştır.

“Şimşek Gibi Çaktı” (Fotomaç, 2013) “Rakibini Devirip Bir Kez Daha Yarı Finalist Olur” (Fanatik, 2013) “Karatede Dövdük” (Fotomaç, 2013) “Avrupanın Aslanı” (Fotomaç, 2014) “Dişi Melo, Işıl Alben” (Fanatik, 2014) “Aslan Kalpli Kızlar” (Fanatik, 2014) “Kaptan Gemisini Kurtardı” (Fanatik, 2014) “Melo’nun Askerleri” (Fotomaç, 2014) “Serena Ablası Venuşe Acımadı” (Fanatik, 2015)

“Çakmak”, “devirmek”, “dövmek”, “acımamak” gibi şiddet anlamlarına sahip kelimeler, kadın sporcuların spordaki başarılarını anlatmak için kullanılmıştır. Böylece, erkekler dünyası olarak adlandırılan spor alanında, kadınların var olabilmelerinin ancak eril özelliklere sahip olunarak başarılabilineceğinin altı çizilmektedir. Eril söylemin kadınlarla ilgili haberlerde etkin olarak kullanılması, kadınların spor alanlarında geleneksel rolleriyle temsil edildiğinin göstergesidir. Kendilerine özgü olmayan niteliklerin haberde, başarılarıyla ilişkilendirilmesi, bunun bir örneğidir.

“Aslan”, “kaptan”, “asker” gibi lakapların kadın sporcular için kullanılması, ataerkil toplum düzeninde, erkeğe yüklenmiş anlamların, kadın sporculara aktarıldığının bir diğer göstergesidir. Toplumsal alanda yönetici pozisyonunda bulunan erkekliğin, övülme sıfat ve isimlerinden olan bu kelimeler, kadınlar için kullanıldığında metaforik anlatım erkekliğe gönderme yapmaktadır. Aslan olan, kaptan olan, asker olan hep erkektir. “Dişi aslan” haberinden anlaşılacağı üzere, haber dilindeki metaforik dil, bir erkek sporcuyla aslan, kadın sporcuyla da o aslanın dişisi olarak nitelendirmektedir.

Haber dilindeki bu metaforik anlatımın temelinde yatan erkek egemen söylem, kadın sporcuların başarılarını önemsizleştirmekte ve haber dilinin cinsiyetçi yapısını güçlendirmektedir. Öyle ki, kadın sporcuların erkekliği çağrıştıran anlatım biçimlerini ve kelimelerini, kendi takımları ve arkadaşları için övgü sıfatı olarak kullanmaları, haber dilinin toplumsal yapı ile uyumluluğunu ve dile yerleşen cinsiyetçi söylemin varlığını ispatlamaktadır.

4. Önemsizleştirilen Kadın Başarısı

Erkek spor takımlarının ve erkek sporcuların kazandığı başarıları “destan”, “tarih yazmak”, “göğüs kabartmak” gibi yücelten anlamları içeren sözcüklerle tasvir eden gazetelerin, spor organizasyonlarındaki kadın başarılarının ardından nötr bir dil kullandığını görmekteyiz. Aşağıdaki haberler incelendiğinde, erkeklerle kıyaslanan kadınların elde ettikleri başarılar küçümsenerek, önemsizleştirilmektedir.

“Altın Yağmuru” (Fotomaç, 2013) “Minderin Tozunu Attık” (Fanatik, 2013) “Haydi Sultanlar” (Fotomaç, 2013) “Çağlardan Tarihi Altın Madalya” (Fotomaç, 2013) “Fenerbahçe Ceza Alırsa Kutlamalara Kadın ve Çocuklarla Birlikte Başlayabilir” (Fanatik, 2014) “Kadın Takımımız Gibi Oynayın” (Fotomaç, 2014) “Kızlarımız İmkansızın Başarılabilirliğini Bize Gösterdi” (Fotomaç, 2014) “Fener İsyanda” (Fotomaç, 2014) “Yaptıkları Atkı Şovlarla adeta Erkekleri Aratmayan Kadınlar...” (Fanatik, 2014) “Diğer Maçları Hiç Aratmayacak Tezahüratları İle...” (Fotomaç, 2014)

Fotomaç gazetesinin aynı sayfasında yer alan iki ayrı haberde, jimnastik dalında Türk Milli Takımı adına altın madalya kazanan erkek sporcular “tarih yazdılar” ifadesi ile haberleştirilirken, güreş dalında aynı başarıyı gösteren kadın sporcular “altın yağmuru” başlığının altında habere konu edilmiştir. İki haber arasındaki söylem farkı açıkça ortadadır. Zor koşullar altında, üstün bir çaba karşılığında elde edilmiş bir başarı olduğunun altı çizilen, erkek sporcuların haberinin karşısında kadın sporcuların haberi, çok fazla emek sarf etmeden ve yorulmadan elde edilen bir başarıyı anlatır gibi haberleştirilmiştir. Kadın sporcuların yaptığı işin sadece ‘gökten yağan altın madalyaları tutmak’ olduğunun izlenimi verilmiştir. Fanatik gazetesinde de “tarih yazmak” ile tabir edilen erkek sporcuların başarısı karşısında kadın sporcuların başarısı “minderin tozunu attık” başlığının altında önemsizleştirilmektedir. Kazanılan önemli başarı “toz atmak” ifadesinin verdiği ‘sıradan’ anlamı ile önemsizleştirilmektedir.

“Haydi sultanlar” haber başlığında, kararlılığı ve inancı temsil etmeyen “haydi” kelimesi ile haber dili duygusuzlaştırılmıştır. Erkek sporcuların müsabakaları önceki haberlerinde de saldırganlık ve şiddet anlamları içeren kelimelere başvuran gazeteler, “Haydi” kelimesiyle, voleybol dalında şampiyonluk maçına çıkacak olan kadın voleybol takımına karşı bir tür güvensizliği ifade etmektedir. “İmkansız başarılamak” ifadesinin geçtiği haberden anlaşılacağı üzere, kadın sporcuların elde ettiği başarıları ‘mucize’ olarak nitelendiren spor basınının bu haber dili, sporda kadın başarılarının önemsizleştirildiğinin göstergesidir.

Futbol kulüplerinin statlarında kötü tezahürat vb. gibi kurallara uymayan davranışların sergilenmesi halinde, kulüplere Türkiye Futbol Federasyonu tarafından, erkek seyircilerin stada alınmaması cezası verilmektedir. Cezalı buldukları futbol müsabakalarını kadın ve çocukların giriş yapabildiği statlarda oynayan takımlar, erkek seyircilerin yüksek sesli tezahüratlarından yoksun bırakılmış olurlar. Dezavantaj olarak adlandırılan bu durumun, spor basınına yansması ise kadın seyircilerin desteğinin önemsizleştirilmesi şeklinde olmaktadır. “Erkek seyircileri aratmayan” ifadesinin kadınları erkeklerle karşılaştıran anlamı, kadınların desteğinin ‘beklenmedik’ olarak nitelendirildiğinin bir göstergesidir. Kadın sporcuların spordaki başarısına da bu çerçeveden yaklaşan spor basını, kadınları spor müsabakalarında olduğu gibi seyirci konumlarında da önemsizleştirmektedir.

“Kadın takımımız gibi oynayın” cümlesiyle, erkek futbol takımına seslenen Galatasaray futbol kulübü antrenörünün bu ifadesini “ilginç sözlerle motive etmek” cümlesiyle yorumlayan haber, spor basınında alışık olunmadık bir söylemle karşılaşıldığını işaret etmektedir. Kadın sporcuların, erkek sporculara örnek olarak gösterilmesi, egemen erkek söylem içerisinde pek de rastlanacak bir durum değildir. Buradaki diğer bir ayrıntı ise, kadın sporcuların yine eril özelliklerle tasvir edilmesidir. “Erkek gibi oynamak” metaforu ile ilişkilendirilen kadın takımının kazandığı başarı, erkeğin özelliklerinin gösterilmesiyle elde edildiğini öne çıkaran bir söyleme dönüşmektedir.

Erkek beden gücü ve dayanıklılığa dayanan spor kültürü, kadın sporcuların başarılarına alışkın değildir. Zor şartlar ve uzun bir mücadelenin ardından kazanılan başarılar spor basını tarafından çeşitli uygulamalarla önemsizleştirilmektedir. Önemli başarıların ardından yapılan haberlerin sayfa düzeni içerisindeki yeri, haber başlığında ve metninde başarıyı eril özelliklere bağlayan metaforik dil, içerisinde duyguyu ve inancı barındırmayan kelimelerin kullanımı, spor basınının kadın başarılarını önemsizleştirdiğinin göstergelerindedir.

Sonuç

Fiziksel güce dayanan bir spor anlayışını benimseten toplumsal cinsiyetin ideolojik kurumları, kadınları spor alanında önemsizleştirmektedir. Bu bağlamda toplumsal yapıyı yansıtan, kadın-erkek arasındaki cinsiyete dayalı ayrımcılığın en fazla yapıldığı toplumsal alanların başında gelen spor alanı, çalışmanın araştırma bölümünde incelenmiştir. Medyanın egemen erkek söylemi en fazla yaydığı mecralardan biri olan yazılı basına, sporla ilgili konuları haberleştiren basın türü olması sebebiyle de spor basınına odaklanılmıştır. Türk spor basınında en çok tiraja ulaşan gazetelerden; Fotomaç ve Fanatikde yer alan haberlerin incelendiği çalışmada, cinsiyet ayrımcılığına dair önemli bulgulara ulaşılmıştır. Spor basınının genel bir görüntüsünü sunması açısından yapılan içerik analizi sonucunda, incelenen gazetelerde yer alan haberlerin ezici bir üstünlükle erkeklerle ilgili olduğu gözlenmiştir. Söylemsel çalışmanın zeminini hazırlayacağı düşüncesiyle aktarılan içeriğe dair verilerin ardından, çalışmanın ana yöntemi olan eleştirel söylem analizi ile belirtilen tarih aralığındaki gazete haberleri incelenmiştir. Günlük hayatta sıklıkla rastladığımız, kadınları bir şekilde

küçümseyen, değersizleştiren ve erkekleri ise yücelten sözcüklere ve deyimlere, incelenen haberlerde de sıkça rastlanılmıştır. Çeşitli konu başlıkları altında incelenen haberler, erkek egemen söylemin, Türk spor basını tarafından da kullanıldığını ve yaygınlaştırdığını göstermiştir. Gazetelerin neredeyse tamamı erkek sporcuları ve erkek takımlarını kapsayan haberlerden oluşturulmuş, az sayıda yer verilen kadın haberlerinde de kadın sporcular ve kadın takımları, cinsiyet ayrımcılığı öğelerine maruz bırakılmıştır. Erkek sporcuların elde ettiği başarılarının ardından, erkekliği yücelten sıfatlar, sözcükler ve deyimler kullanan gazeteler, kadın başarısını da kullandığı vurgusuz ifadelerle sıradanlaştırarak önemsizleştirmiştir. Kadın sporcuların kazandığı başarıları, toplumda erkeklikle özdeşleştirilmiş ifadelerle sunan gazeteler, kadınların spor alanında erkeklere özgü fiziksel özellikler sayesinde var olabileceklerinin mesajını vermiştir. Yapılan araştırma sonuçları ve haber incelemeleri göstermiştir ki, toplumun kadın ve erkeğe atfettiği değerler, medya tarafından da pekiştirilmekte ve kitlelere aktarılmaktadır. Kadın ve erkek arasında doğdukları andan itibaren başlayan ayrıştırma, zamansal ve mekânsal anlamda değişikliğe uğramadan devam ettirilmektedir. Toplumsallaşmanın her alanında olduğu gibi spor alanında da kadınlar ikinci plana itilmekte ve önemsizleştirilmektedir. Ataerkilliğin ve erkek egemenliğinin dayattığı değerler kadınları olduğu kadar erkekleri de etkilemekte, ideal erkeklik özelliklerine ulaşmak için üstün çaba gösteren erkekler, bu söylemle birlikte insani özelliklerinden ayrıştırılarak adeta “makineleştirilmektedir”. Aile, sosyal çevre ve medya tarafından ayrıştırılan bireyler, karşı cinsiyetle çatışması gerektiği düşüncesine kapılmaktadır. Ayrıştırmadan payına daha az değer düşen kadınlar, erkekler tarafından ayrımcılık unsurlarına maruz bırakılmaktadır. Söylemsel olarak yayılan erkek egemenliğine dikkat çekme, spor alanlarında ayrımcılığa uğrayan kadınların, sporun erkek gücüne dayalı yapısı karşısında önemsizleştirildiğini gösterme amacı taşıyan bu çalışmayla, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin önüne geçme noktasında bir farkındalık yaratma da hedeflenmiştir.

Kaynakça

- Alagöz, Nuray. “Dil ve Cins: Türkçe Atasözlerinde ve Deyimlerde Kadın Üzerine Eğretilmeler ve Toplum-Bilişsel Yapı”. *International Journal of Central Asian Studies*. 13 (2009): 37-48.
- Alankuş, Sevda. “Önsöz: Neden Kadın Odaklı Habercilik?”. *Habercinin el kitabı: Kadın Odaklı Habercilik*. Dr. Sevda Alankuş. İstanbul: IPS, 2007.
- Berktaş, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- Butler, Judith. *Undoing Gender*. Newyork: Routledge, 2004.
- Büyükkantarçioğlu, S. Nalan. “Söylem İncelemelerinde Eleştirel Dilbilimsel Boyut: Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Ötesi”. *Haber Eleştirmek*. Ed. Ömer Özer. Konya: Litaratürk, 2000.
- Connell, R. William. *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. Çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

- Demez, Gönül. (2011). "Sanal Dünyanın Kişisel Alanı: Bir Sosyal Paylaşım Ağı Olarak Facebook'ta Erkek(lik) Tartışmaları". *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil*. Ed. İlker Erdoğan. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011: 325-352.
- Ersöz, A. Günindi. "Türk Atasözleri ve Deyimlerde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rollerini". *Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi*. 6 (2010): 167-181.
- Fanatik. (2013, Haziran 24). "2013-2014 Sivasspor-Yiğidolar".
- Fanatik. (2013, Haziran 25). "İkisinden Birisi Timsah Olacak".
- Fanatik. (2013, Haziran 25). "Paşa Scarione'yi Bitirdi".
- Fanatik. (2013, Haziran 27). "Gakgoş Sollied'i Bekliyor".
- Fanatik. (2013, Haziran 26). "Genç Kızlar Sırbistan'ı Yendi".
- Fanatik. (2013, Haziran 28). "Yenge Milano'yu Özledi".
- Fanatik. (2013, Haziran 30). "Filede Genç Kızlar Kazandı".
- Fanatik. (2013, Haziran 28). "Roket Adam Farfan".
- Fanatik. (2013, Haziran 30). "Ferrari Pilotu Gibiyim".
- Fanatik. (2013, Haziran 30). "İşte Adam Gibi Adam Slaven Bilic".
- Fanatik. (2013, Haziran 27). "Daha Hırslı Daha İddalı".
- Fanatik. (2013, Haziran 27). "Sneijder Hırsız Kovaladı".
- Fanatik. (2013, Haziran 29). "Savaşmaya Geldim".
- Fanatik. (2013, Haziran 30). "Horoz Kesmek İsteyenler".
- Fanatik. (2013, Haziran 25). "Arda Turan'ın Çeşme Keyfi".
- Fanatik. (2013, Haziran 26). "Futbol Kadınlardan Güzel".
- Fanatik. (2013, Haziran 28). "Selçuk Stres Atıyor".
- Fanatik. (2013, Haziran 27). "Rakibini Devirip Bir Kez Daha Yarı Finalist Olur".
- Fanatik. (2013, Haziran 25). "Minderin Tozunu Attık".
- Fanatik. (2014, Nisan 15). "Kaplana Bir Şey Olmaz".
- Fanatik. (2014, Nisan 14). "Avrupa Sultanı Galatasaray".
- Fanatik. (2014, Nisan 15). "Altın Kızlar".
- Fanatik. (2014, Nisan 15). "Galatasaray'ın Askerleriyiz".
- Fanatik. (2014, Nisan 16). "Devlerin Taht Savaşı".
- Fanatik. (2014, Nisan 17). "Fırtınadan Yerli Taarruzu".
- Fanatik. (2014, Nisan 20). "Barça'la Aslanım".
- Fanatik. (2014, Nisan 20). "Bize Savaşçı Lazım".
- Fanatik. (2014, Nisan 14). "Dişi Melo, Işıl Alben".
- Fanatik. (2014, Nisan 14). "Aslan Kalpli Kızlar".
- Fanatik. (2014, Nisan 18). "Kaptan Gemisini Kurtardı".
- Fanatik. (2014, Nisan 16). "Fenerbahçe Ceza Alırsa Kutlamalara Kadın ve Çocuklarla Birlikte Başlayabilir".
- Fanatik. (2014, Nisan 20). "Yaptıkları Atkı Şovlarla adeta Erkekleri Aratmayan Kadınlar...".
- Fanatik. (2015, Temmuz 6). "Panzerler Cenk'in Peşinde".

- Fanatik. (2015, Temmuz 6). "Aslana Göz Kırptı " .
- Fanatik. (2015, Temmuz 7). Kara Kartal.
- Fanatik. (2015, Temmuz 7). "12 Dev Adam Oluşuyor" .
- Fanatik. (2015, Temmuz 9). "Alemin Kralı Geliyor".
- Fanatik. (2015, Temmuz 10). "Fırtına Başladı: 5-0".
- Fanatik. (2015, Temmuz 12). "Van Persie Kaya Gibi".
- Fanatik. (2015, Temmuz 12). "Makine Poldi".
- Fanatik. (2015, Temmuz 7). "Orta Saha Köpek Gibi Isıracak".
- Fanatik. (2015, Temmuz 8). "Cardozo Bomba Gibi Geliyor".
- Fanatik. (2015, Temmuz 9). "Özbek Bombaladı".
- Fanatik. (2015, Temmuz 10). "İmparator Emir Verdi: Vurun Kellesini".
- Fanatik. (2015, Temmuz 12). "Başkan Esti Gürledi".
- Fanatik. (2015, Temmuz 7). "Serena Ablası Venuş Acımadı".
- Fotomaç. (2013, Haziran 24). "Trabzonspor Takıma 'Abi' Transfer Edecek".
- Fotomaç. (2013, Haziran 28). "Kral Geliyor".
- Fotomaç. (2013, Haziran 24). "Periler, İspanya ile Liderlik Maçına Çıkıyor".
- Fotomaç. (2013, Haziran 28). "Yenge Milano'yu Özledi".
- Fotomaç. (2013, Haziran 25). "Fırtına Turp Gibi".
- Fotomaç. (2013, Haziran 27). "Yıldırım'dan UEFA'ya Savaş İlanı".
- Fotomaç. (2013, Haziran 28). "Kartal Artık Adebayor İle Cenk Edecek".
- Fotomaç. (2013, Haziran 28). "Bolu Taarruzu".
- Fotomaç. (2013, Haziran 29). "Savaşan Kartal".
- Fotomaç. (2013, Haziran 24). "Şimşek Gibi Çaktı".
- Fotomaç. (2013, Haziran 29). "Karatede Dövdük".
- Fotomaç. (2013, Haziran 25). "Altın Yağmuru".
- Fotomaç. (2013, Haziran 30). "Haydi Sultanlar".
- Fotomaç. (2013, Haziran 30). "Çağlardan Tarihi Altın Madalya".
- Fotomaç. (2014, Haziran 17). "Abdurrahim Baba " .
- Fotomaç. (2014, Haziran 17). "En Centilmen Gençlerbirliği".
- Fotomaç. (2014, Haziran 17). "Melekler Eczacıbaşı Önünde".
- Fotomaç. (2014, Nisan 14). "Canıyla, Kanıyla, Alın Teriyle Şampiyonluğa Koşuyor" .
- Fotomaç. (2014, Nisan 15). "Terle, Kanla, Gururla".
- Fotomaç. (2014, Nisan 15). "Gerçek Bir Asker: Selçuk".
- Fotomaç. (2014, Nisan 17). "Yürek Savaşçıları".
- Fotomaç. (2014, Nisan 20). "Hami'nin Bombacıları".
- Fotomaç. (2014, Nisan 14). "Avrupanın Aslanı".
- Fotomaç. (2014, Nisan 20). "Melo'nun Askerleri".
- Fotomaç. (2014, Nisan 16). "Kadın Takımımız Gibi Oynayın".
- Fotomaç. (2014, Nisan 16). "Kızlarımız İmkansızın Başarılabilirliğini Bize Gösterdi".

- Fotomaç. (2014, Nisan 18). “Fener İsyanda”.
- Fotomaç. (2014, Nisan 20). “Diğer Maçları Hiç Aratmayacak Tezahüratları İle...”.
- Fotomaç. (2015, Temmuz 9). “Çaykur Rize'nin Yeni Şövalyesi” .
- Fotomaç. (2015, Temmuz 11). “Pitbull Melo İnterè”.
- Fotomaç. (2015, Temmuz 6). “Boğazın Yeni Boğası Loic Remy”.
- Fotomaç. (2015, Temmuz 9). “Güçlü Bal-Kes” .
- Fotomaç. (2015, Temmuz 6). “Aslanın Yeni Avı Ralf”.
- Fotomaç. (2015, Temmuz 8). “Kimseden Korkmam”.
- Fotomaç. (2015, Temmuz 9). “Rakiplerin Güçlü Olması Beni Asla Korkutmaz”.
- Fotomaç. (2015, Temmuz 11). “Pazzini Bombası”.
- Green, Jamison. *Becoming A Visible Man*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2004.
- Güngör, Nazife. *İletişim, Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitapevi, 2013.
- Hacısoftaoğlu, İlknur ve Canan Koca. “Spor Medyasında Hegemonik Erkekliğin (Yeniden) Üretimi: ‘Delikanlı Gibi Yaşayın, Delikanlı Gibi Oynayın’”. *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil*. Ed. İlker Erdoğan. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011: 69-95.
- Johnson, Joy, Lorraine Greaves ve Robin Repta. *Better Science With Sex and Gender: A Primer For Health Research*. Canada: Women's Health Research Network, 2007.
- Kaya, A. Yalçın. “Spor Basınında Dil Kullanımı”. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 2 (2002).
- Kaypakoğlu, Serdar. *Toplumsal Cinsiyet ve İletişim*. İstanbul: Naos Yayınları, 2003.
- Kimmel, Michael. *The Gendered Society*, 2. bs. Newyork: Oxford Üniversitesi Press, 2011.
- Maral, Erol. “İktidar, Erkeklik ve Teknoloji”. *Toplum ve Bilim Dergisi*. 101 (2004): 127-143.
- Meral, P. Seden. “Erkek Hegemonyasının (Yeniden) Üretimi: Dergi Reklamlarında Hegemonik Erkekliğin Temsili”. *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil*. Ed. İlker Erdoğan. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011: 297-323.
- Nagoshi, Julie, Craig T. Nagoshi ve Stephan/ie Brzuzy. *Gender and Sexual Identity*. New York: Springer, 2014.
- Oakley, Ann. *Sex, Gender and Society*. London: Temple Smith, 1972.
- Sancar, Serpil. *Erkeklik: İmkansız İktidar, Ailede, Piyasada, ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Smith, R. (1997). “İmgeler ve Eşitlik: Kadınlar ve Ulusal Basın”. *Medya, Kültür, Siyaset*. Dzl. Süleyman İrvan. Ankara: Ark, 1997: 338-355
- Timisi, Nilüfer. *Medyada Cinsiyetçilik*. Ankara: KSSGM Yayınları, 1997.
- Van Dijk, Teun A. *Text and Context*. London: Longman, 1997.
- Wilchins, R. A. (2002). *Queerer Bodies*. J. Nestle, C. Howell, & R. A. Wilchins içinde, *Gender Queer: Voices From Beyond The Sexual Binary*. Los Angeles: Alyson.
- Worell, Judith. *Encyclopedia of Women and Gender*. California: Academic Press. 2002.

Gender Discrimination in Turkish Sport Press: A Case Study on Fotomaç and Fanatik Newspapers

MEHMET BÜYÜKAŞAR

Abstract: *The system of social values attributes masculinity an exclusive position. The man considers deserving this privileged position because of handling hard works in society. Starting in the family, gender knowledge is learned in social relations. Media, as an instrument of delivering this gender knowledge, plays an important role in socialization process. The separation that determines the femininity or masculinity in accordance with social genders, are implemented in every field of society by social institutions. Paternal social system is the main reason causing the gender-based discrimination. In paternal societies, the woman exists with her traditional roles. In contrast to the women whose duties are raising children and cleaning the house, the man is symbolized with strength, and durability and assigned with vital duties. As in the most fields of the society, the women are inferior to the men. The sport that is symbolized with strength, competition, ambition and conflict takes the women as a second class because of their lack of physical strength. Therefore, the inequality between the man and the woman is the main point in this study. Also, male dominance, which is spread via news of sport media, is another important point on which this study focuses. For the research, Turkish sport press was chosen. Fotomaç and Fanatik are the two leading newspapers in Turkish sport press. So, The sport news in Fotomaç and Fanatik published in 2013, 2014 and 2015 will be examined just for a whole week time period in order to find out gender discrimination.*

Keywords: *Gender, Sexism, Sports, Sporting Press, Discrimination.*

*Machiavelli'den Hobbes'a Rönesans Dönemi Siyaset Teorisinde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı**

OLKAN SENEMOĞLU**
olkansenemoglu@gmail.com

Özet: *Bu çalışma Machiavelli'den başlayıp Hobbes'a kadar uzanan süreçte insan doğası ve toplum anlayışının nasıl ele alındığına ve bu anlayışın düşünürlerin kendi sistemlerindeki yerine odaklanmaktadır. Fakat çalışmada Yunan düşünürler Platon ve Aristoteles'ten başlayıp, Doğu düşünürleri Farabi ve İbn-i Sina'ya kadar insan doğası ve toplum tartışmalarına da yer verilmiştir. Böylece ele alınan dönemle, öncesinin kısa bir karşılaştırması yapılırken bu dönemin ayırıcı özelliği de gösterilmeye çalışılmaktadır. İnsan doğası tartışması düşünürler için kendi sistemlerini oluşturmada kilit rol oynamaktadır. Bundan dolayı Machiavelli, insanın açgözlü, çıkarıcı olduğunu düşündüğü için yöneticiye dikkatli olması gerektiğini söylediği gibi, Hobbes, insanın doğası gereği kendi çıkarını düşünmeye yöneldiğini ve insanın insanla süren sonsuz bir savaşım içinde olduğunu düşündüğü için bu savaş halini bir barış hali olarak tesis edecek bir egemenlik sistemi geliştirmektedir. Diğer taraftan, düşünürlerin insan doğası tartışmaları, insanın diğer varlıklardan hangi yönüyle farklılaştığına dikkat çekerken, toplumun oluşma nedeni de yine insanın doğası gereği duyduğu gereksinimler veya doğasındaki eksiklikler itibarıyla var olabileceğine odaklanmıştır.*

Anahtar kelimeler: *İnsan Doğası, Siyaset Teorisi, Hobbes, Machiavelli, Toplum.*

Giriş

İnsan ve toplum anlayışında önemli bir kırılma, orta çağ sonrasını ve reformların yaşandığı dönemi niteleyen Rönesans sürecinde başlamıştır. Avrupa'da dinin hemen hemen her yerde sürdüğü hüküm ve her alana sirayet etme iddiası eleştiriye tabi tutulmuş, insanın, insan olmasından kaynaklı haklarının olduğu fikri yaygınlık kazanmış, bunun en büyük öncülüğünü de, İncil'in diğer dillere çevrilmesinin günah ve haddini bilmezlik olarak görüldüğü bir dönemde Almanca çevirisini yapan ve bu anlayışa karşı adını 95 tez olarak belirlediği ilkeleri Wittenberg Kilisesi'nin kapısına asan Martin Luther yapmıştır. Bu ilkelerin temel eleştiri noktası Katolik kilisesinin öteki dünyadan arsa satma girişimleri ve para karşılığında günah çıkarma işlemleridir. Luther'i Cenevre'de Calvin, İsviçre'de Zwingli takip eder. Bu, Hıristiyan mezhep-

* Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda gerçekleştirilen "Marx'ın Düşüncesinde İnsan Doğası ve Toplum" isimli doktora çalışmasından üretilmiştir.

** Dr.

ler arasında derin ayrışmalara yol açarken otuz yıl sürecektir savaşların da gerekçesini oluşturmaktadır. Gittikçe insanı unutup kendine yönelen Katolik kilisesinin eleştirilmesiyle başlayan bu olaylar, yeni bir dönemin de habercisidir. Papa ve kilisenin meşruiyeti tartışma konusu olmaya başlamış ve en sonunda devlet mi kiliseyi yönetecek yoksa kilise mi devleti yönetecek tartışması en büyük meselelerden birisi haline gelmiştir. Bu tartışmayla birlikte artık cennetin yer yüzünde de yaşanabileceği düşünülmüş, kısacası bu dünya yeniden keşfedilmiş yani mutluluğun bu dünyada da yaşanabileceği fikri yayılmaya başlamıştır.

Aslında bütün tartışmalar gündelik yaşantının tamamına sirayet eden dini otoritenin sınır bilmezliğiyle ilgilidir. Nitekim durum, ölenlerin ruhlarının bile öteki dünyada kurtulması için bu dünyada kefaretilmesine kadar varmıştır. Luther'in temel eleştirisi noktalarından birisi de burasıdır: "Papa'nın bağışlamasıyla bir insanın bütün cezalardan kurtulduğunu ve selamete erdiğini söyleyen Endüljans vaizleri yanlıgı içindedir. Zira Papa, Kanun'a göre bu hayatta ödenmesi gereken hiçbir cezayı Araf'taki ruhlar için bağışlayamaz."¹ Orta Çağ'dan Rönesans'a geçiş metni olan Dante'nin İlahi *Komedya*'sında da alaycı bir dille anlatıldığı üzere, para verilmezse ruhun Araf'ta çektiği acı sonsuza kadar devam edecektir.

Dini otoritelerin eleştirilmesi düşünsel alanda genel ve değişmez gerçekler yerine kişisel deneyimleri de önemseyen bir anlayışın yayılmasına yol açtığı söylenebilir. Öznellik ve göreliliğin yayılmasıyla birlikte bireyin özgürce talep edeceği bir dünya tahayyülünün temellerinin atılması mümkün hale gelmiştir. Böylece ruhani bir dünyaya atıf yapan kilisenin iktidarının yerine, yeryüzünde ulusların içinden çıkan yöneticilerin olması gerektiği düşünülmeye başlanmıştır.

İnsana dair bu yeni algının temeli ekonomik dönüşümde aranabilir. Bu durumun temeli feodal üretim biçimine denk gelen feodal ilişkilerin, feodal kültürün ve feodal sisteme özgü sınıfların yerine, ticaretle gelişmiş, yeni kültürlerle tanışarak kendi kültürünü yaratan kent soylu bir sınıfın ortaya çıkmasıyla derinleşen ayrışmanın bir sonucudur. Ve bu ayrışma bu iki sınıf arasında derin çatışmalarla bütün bir on altıncı yüzyıla yayılarak devam eder. Bu ayrışmanın ortaya çıkardığı çatışma ortamında değişen insan, toplum, devlet ve iktidar tahayyüllerinin yanı sıra egemenlik biçiminin de ne olacağı yönündeki sorular dönemin ve sonrasının siyaset felsefecilerinin temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Bu makalede ekonomik alanda başlayıp ona denk düşen toplumsal yapının yeniden kurulmasında, insan doğası ve toplum tartışmalarının dönemin siyaset teorisyenlerinde nasıl etki yaptığına odaklanılmaktadır. Kendi siyasi sistemini bir insan doğası anlayışına ve buna bağlı olarak bir toplum tahayyülüne referans vermeden kuran neredeyse hiçbir filozof yoktur. Bu anlamda bu dönem tartışılmaya başlanan insanın ne olduğu tartışmalarına odaklanmak bu düşünürlerin siyaset teorilerini ve kendilerinden sonra gelen kimi düşünürlerin sistemlerini daha iyi anlama olanağı verecektir.

¹ Martin Luther, *95 Tez*, çev. H. Kaan Ökten, <http://www.hristiyan.net/temeller/95tez.htm> [20.06.2016]

Dönemin önemli isimleri arasında İtalyan düşünür Machiavelli daha sonra ise Bacon, Hobbes ve Descartes bulunmaktadır. Makaleye Machiavelli'nin görüşlerine kısaca değinerek başlayacağız fakat on altı ve on yedinci yüzyıla gelinceye kadar siyaset teorisinde insan doğası ve toplum anlayışına dair ne tür fikirlerin ileri sürüldüğüne değinmek gerekmektedir.

Rönesans Öncesi İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı

Antik Yunan düşüncesinden başlayacak olursak, siyaset teorisinde insan doğasının ve toplumun ne olduğunun tartışılmaya başlandığı tarihi bu çağa dayandırabiliriz. Nitekim ta o zamandan Platon, Devlet isimli çalışmasında insanın doğasının ne olduğunu tartışmaya başlamıştır. Platon ilk başta insanın eline fırsat geçtiğinde her zaman kötülüğe yöneleceğini düşünür. Lidya kralının hizmetinde bir çoban olan Gyges, çobanlık yaparken deprem ve sağanak yüzünden yer yarılmış ve yarığın içinde bir yüzük bulmuştur. Haftalık rapor vermek için kralın huzuruna çıkan Gyges, parmağındaki yüzüğün taşını çevirince görünmez olmuş. Bunun üzerine saraya girenlerin arasına katılmanın yolunu bulduğu gibi sarayda kralın karısını baştan çıkarmış onun yardımıyla kralı öldürmüştü.² Buradan hareketle Platon, insanın elinde güç bulunduğu anda bunu kötüye kullanacağını düşünür:

“Şimdi böyle iki yüzük olsa, birini doğru adamın, birini de eğri adamın parmaklarına taksak ve şehre koyuversek, bunlar, her istediklerini korkmadan alacaklar, evlere girip gönüllerinin hoşlandığı kimselerle düşüp kalkacaklar, canları kimi isterse öldürecek, kimi isterse hapisten kurtaracak, tıpkı bir Tanrı gibi dilediklerini yapacaklar. İkisinin de davranışı bir olacak; çünkü, bu durumda hiç kimse, doğruluğa bağlı kalacak, başkalarının malına el sürmeyecek kadar babayiğit olamaz!”³

Böylece Platon insanın doğasının kötü olduğuna kanaat getirir. Halbuki Platon'un tam zıttı olarak Rousseau ise: “İnsana mutluluk veren en büyük şey iyilik etmektir.” Demektedir. Rousseau da kendisinde “Gyges'in yüzüğü bende olsa ne yapardım?” diye sorar:

“Tanrı gibi göze görünmez olsaydım ve her şeyi yapmaya gücüm yetseydi, onun gibi iyi ve hayırlı olurum. İnsanlar, güç ve özgürlük sayesinde en iyi örneklerini çıkarırlar; düşkünlük ve tutsaklık ancak kötü insanlar yaratmıştır. Gyges'in yüzüğü bende olsaydı beni insanlara baş eğmekten kurtarır, onları egemenliğim altına kordu. Düşleme daldığım zamanlar, o yüzüğü nasıl kullanırdım diye çok düşündüm; herhangi bir durumu kötüye kullanmak isteği, işte, erke öyle bir fırsatta yaklaşır; bütün dileklerimi yerine getirmek gücü ve her şeyi yapma olanağı olan bir kimsenin beni aldatamayacağına emin olunca, ondan sürekli olarak ne isteyebilirdim acaba? Ancak şunu: Herkesi hoşnut görmek.”⁴

2 Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, 3.bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), 51.

3 Platon, *Devlet*, 51-52.

4 Rousseau, *Yalnız Gezerin Hayalleri*, çev. Reşat Nuri Darago, (İstanbul, MİV, 1944), 82.

Aslında bu iki örnek insan doğası kavramsallaştırmasının siyaset teorisinde düşüncüler için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Zira insanın kötü eğilimli olduğunu düşünen Platon farklı bir sistem önerirken, Rousseau bambaşka bir sistem önermektedir.

Tekrar Platon'un düşüncelerine dönecek olursak, Platon'un insan doğası görüşü çelişkiliymiş gibi görünmektedir. Çünkü kimi yerde insanın eğitimle düzelebileceğini söylerken kimi yerde de insanın mayası neyse o, olabileceğini düşünür:

“Çünkü zeka pınarı henüz düzene oturmamışken, kurnaz, yaramaz ve bütün hayvanların en taşkınidir. İşte bu nedenle onu birçok dizginle gemlemeli: Başlangıçta bakıcısının ve annesinin elinden çıktığında, daha çok genç ve toy olduğu için lalaların eline, sonra da ona özgür bir insana yakışan her türlü bilgiyi öğretecek öğretmenlerin eline teslim edilmeli.”⁵

Veya Platon bir başka yerde de eğitimciyi bir çobana benzetir: “Ne koyun ne de başka bir sürü hayvanı çobansız yaşayamadığı gibi, çocuklar lalasız, köleler de efendisiz yaşamamalı.”⁶ Burada Platon eğitimle insanın eğitilebileceğini söyler. Oysa bir başka yerde herkesin mayasında ne varsa o, olabileceğini söyler:

“Bu toplumun birer parçası olan sizler, diyeceğim, birbirinizin kardeşisiniz. Ama, sizi yaratan Tanrı, aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına altın katmıştır. Onlar bunun için baş tacı olurlar. Yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçiler ve öbür işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır. Aramızda bir hamur birliği olduğuna göre sizden doğan çocuklarda her halde size benzeyeceklerdir. Ama arada bir, altından gümüş, gümüşten de altın doğduğu olabilir. Tanrı, her şeyden önce önderlere, doğan çocuklara iyi bekçilik etmelerini, içlerine bu madenlerden hangilerinin katılmış olduğunu dikkatle araştırmalarını buyurmuştur. Kendi çocukları tunçla ya da demirle katışık doğmuşlarsa hiç acımayıp, hamurlarına uygun işlere koyacak onları; çiftçi ya da işçi yapacak...”⁷

Görüldüğü üzere Platon'un toplumu herkesin kendi mayasına göre işler üstlenen insanlardan oluşmaktadır. Yönetme işini doğası buna uygun olanın yaptığı gibi, çalışma ve koruyuculuk görevini de insanlar kendi mayalarına göre seçilerek yapmalıdırlar. Platon'a göre herkes her işte başarılı olamaz: “Bir insanın aynı zamanda hem şair, hem de oyuncu olamayacağını da söyleyebiliriz.”⁸ Diğer taraftan bu insanlar Platon'a göre kendilerine yetemezler. İşte Platon toplumun temelini buraya yerleştirir: “Toplum yapan, insanın tek başına kendi kendine yetmemesi, başkalarını gerekmesidir. Yoksa toplumun kurulmasında başka bir sebep var mı?”⁹

Bazılarının yönetici bazılarının ise yönetilen olması gerektiğini düşünen Platon'la aynı fikirde olan bir diğer düşünür ise öğrencisi Aristoteles'tir. Bu benzerliğe geçme-

5 Platon, *Yasalar*, çev. Candan Şentuna-Saffet Babür, c. 2, 2. bs. (İstanbul: Kalcı Yayinevi, 1998), 28.

6 Platon, *Yasalar*, 28.

7 Platon, *Devlet*, 105.

8 Platon, *Devlet*, 85.

9 Platon, *Devlet*, 59 .

den önce Aristoteles'in varlığı nasıl düşündüğüne bakmakta fayda var. Aristoteles, doğanın bir amaç bir ereksel neden olduğunu düşünür.¹⁰ Her varlığın bundan dolayı içinde bulunan kendi ereksel nedenini ortaya çıkardığını düşünür. Fakat bu her varlığın içinde olan bir neden değildir. Bu konuda şöyle bir ayrıma gider:

“Gerçekten de hareketsiz varlıklarda bir hareket ilkesinin veya İyi'nin var olabileceğini nasıl düşünebiliriz? Çünkü kendinden ve kendi doğasından ötürü iyi olan her şey, bir erektir ve bu bakımdan o, aynı zamanda bir nedendir (çünkü diğer varlıklar bu iyi olana erişmek için varlığa gelirler ve vardılar). Yine öte yandan, çünkü erek, bir eylemin varmak istediği amaçtır ve her eylem de bir hareketle birlikte bulunur. O halde hareketsiz varlıklarda ne bu hareket ilkesinin, ne de bir kendinde İyi'nin varlığı kabul edilebilir.”¹¹

Aristoteles doğa derken neyi kasteder? Ona göre bir şeyin doğası, onun yetkinleşme sürecinin tamamlanmasıyla ortaya çıkan son halidir.¹² O zaman her şeyin içinde, gerçekleştirilmesi gereken bir neden varsa bu neden Aristoteles'e göre insanı veya varlığı iyiye götürmektedir. “Bütün insanlar eylemlerinde iyi saydıkları şeyi elde etmeye çalışırlar, gerçekten. Öyleyse, bütün topluluklar şu ya da bu şeyi amaçladıklarına göre, toplulukların en üstünü ve hepsini kapsayanı da, *en yüksek iyiyi* amaç edinecektir.”¹³ Bundan dolayı da Aristoteles, insanların bir araya gelerek oluşturdukları devletin iyi bir şey olduğunu düşünür.

Ayrıca Aristoteles, yukarıda da dediğimiz gibi yönetici ve yönetileni seçerken hocası Platon gibi düşünür ve yöneten ve yönetilenin doğası gereği seçilmesi gerektiğini söyler: “Gereken şeyleri zekasıyla önceden görebilen bir kimse, doğaca yönetici ve efendidir, oysa beden gücüyle bunları yapabilen bir kimse doğaca köledir, yönetilenlerden biridir.”¹⁴

Aristoteles insanın hayvanlar ve bitkiler gibi olmadığını, insanın farklı olduğunu düşünür: “İnsanla öteki hayvanlar arasındaki gerçek ayrılık, yalnız insanların iyi ile kötü'yü doğru ile yanlış'ı haklı ile haksız'ı sezebilmeleridir.”¹⁵

Aristoteles ayrıca devlet ve insan için: “Devletin doğada var olan şeyler sınıfına girdiği ve insanın doğadan siyasal bir hayvan olduğu”¹⁶ tespitinde bulunur. Fakat bu insanın devleti ve toplumu kurarken basit işbirliği içinde olduğu anlamına gelmez. Aristoteles'e göre “önümüzdeki, yalnızca bir işbirliği yapıp yapmama sorunu değildir; çünkü besbelli ki, insan, arının ya da topluluk içinde (sürü halinde) yaşayan başka herhangi bir hayvanın olmadığı anlamda bir siyasal hayvandır.”¹⁷ Böylece insanın doğası gereği toplumsal olduğu fikrinin gelişerek devam ettiğini tespit edebiliriz. Bu anlayış neredeyse Hobbes'a gelene kadar ciddi bir eleştiri almadan devam eder.

10 Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 59.

11 Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, c. 1. (İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1985), 161.

12 Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tuncay, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), 9.

13 Aristoteles, *Politika*, 7.

14 Aristoteles, *Politika*, 8.

15 Aristoteles, *Politika*, 10.

16 Aristoteles, *Politika*, 9.

17 Aristoteles, *Politika*, 9.

Antik Yunan düşüncesinden Hıristiyan dünyaya dönüp siyaset teorisine baktığımızda, Augustinus ve Aqıunas'ın tartışmalarını görüyoruz. Augustinus'a göre insan beden ve ruhtan yaratılmıştır. «Kendi içime döndüm ve kendime ‹Ya sen, sen kimsin?› diye sordum. ‹Ben bir insanım› diye yanıtladım kendi kendime. İnsan olarak bir vücut ve bir ruhtan oluşmuşum; bir tanesi bu dünyaya ait, öteki ise içimde. İnsanı oluşturan bu iki bölümden bana...”¹⁸ İnsanın iki bölümden oluştuğunu düşünen Augustinus, bu dünyada kötülük içinde olduğunu düşünür: “İnsanın yaratılmış şeylere olan düzensiz aşkı insanı köle durumuna düşürüyor ve insanın doğru düşünmesini engelliyor.”¹⁹ Peki neden insanların dünyası bu kadar kötülükle çevrilidir? Augustinus, kötülüğün bir töz olmadığını düşünür. Aynı zamanda kötülük yüce töz olan Tanrı'dan da gelmez. Ama insan kötülük içindeyse bunun nedeni insanın bu dünyaya yönelmesidir.²⁰

Auqinas da Augustinus gibi insanın iyi olan ilksel doğasının, özellikle Adem ve Havva'nın işlemiş oldukları günah sonucu kirlendiğini düşünür. Fakat Auqinas, insan doğasının yok olmadığını söyleyerek Augustinus'dan ayrılır:

“İsa'nın sunduğu ‘yeni varlık’ insanın başlangıçtaki statüsünü kısmen onarmasının yanı sıra Tanrısal onurla dolu yeni bir yaşamı da içerir. Lütuf, doğayı yok etmez; aksine mükemmelleştirir. İnsanı diğer hayvanlardan ayıran esas özelliği akıldır. Günaha rağmen insanların tümü, hataya düşmek pahasına, gerçekliği bilmek ve erdemi uygulamak yeteneğine sahip olacak şekilde akıllarını kullanmaya devam ederler.”²¹

Ayrıca Auqinas'a göre akli bir varlık olan insan için, “Aile ve devlet doğaldır çünkü onun temel gereksinimlerini karşılarlar ve erdeme ve mutluluğa erişebileceği maddi ve ahlaki ortamı sağlarlar.”²²

İnsanın iyilikle çevrili olduğunu düşünen Aquinas, toplumun da insan için doğal bir yapı olduğunu düşünür.

İslam Felsefesinde de insan doğası ve toplum üzerine akıl yürütmüş düşünürler bulunmaktadır. Burada sadece Farabi ve İbn-i Haldun'a değinmek yerinde olacaktır.

Farabi, Tanrının tüm varlıkların ana nedeni olduğunu düşünür. Bütün varlıklar ana nedenini Tanrı'dan almaktadırlar. Farabi'ye göre, «İlk mevcut diğer mevcudların sebebi. O bütün eksiklerden münezzehtir. Ondan başkasının bir veya birden fazla eksiği bulunur; halbuki onun hiç eksiği yoktur.»²³ Farabi'ye göre insan akıyla diğer varlıklardan ayrılır. Fakat bu diğer varlıkların akli varlıklar olmadığı anlamına gelmez. Farabi'nin burada kastı, insanın insani bir akla sahip olması nedeniyle diğer varlıklardan farklılığıdır.²⁴

18 Saint-Augustinus, İtiraflar, çev. Dominik Pamir, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 223.

19 Saint-Augustinus, İtiraflar, 223.

20 Saint-Augustinus, İtiraflar, 156.

21 Anthony Black, “St Thomas Aquinas: Devlet ve Ahlak”, *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Der. Brian Redhead, çev. Hikmet Özdemir, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001): 81.

22 Black, *St Thomas Aquinas: Devlet ve Ahlak*, 84-85.

23 Farabi, *El Medinetü'l Fazıla*, çev. Nafiz Danışman, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001), 15.

24 Farabi, *El Medinetü'l Fazıla*, 66.

Farabi'nin toplum anlayışına baktığımızda ise genel olarak düşünsel sistemini etkileyen antik Yunan felsefesinin etkilerini taşıdığı görülmektedir. Farabi de tıpkı Aristoteles gibi insanın mükemmelleşme ereği içinde olduğunu düşünür. Bunun da insanların bir arada yaşamalarıyla mümkün olabileceğini söyler. "Her ferd, tabiatındaki mükemmelleşme ihtiyacını, ancak muhtelif insanların -yardımlaşma maksadıyla- bir araya gelmeleriyle elde edebilir."²⁵ Fakat asıl dikkat çekici olan düşünce, insanın doğası gereği eksik yani kendi ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayan bir varlık olduğu için bir topluma ihtiyaç duyduğudur:

"Her insan, yaşamak ve üstün mükemmeliyetlere ulaşmak için yaradılıştaki bir çok şeylere muhtaç olup bunların hepsini tek başına sağlayamaz. Her insan bunun için, çok kimselerin bir araya gelmesine muhtaçtır. Her ferd bu ihtiyaçlardan ancak üzerine düşeni yapar. Bütün insanların birbirleri karşısındaki durumları da bu merkezdedir."²⁶

Görüldüğü gibi Farabi de aynı Platon gibi düşünür. Herkesin kendi üzerine düşen görevi yapmasını salık verir. Çünkü Farabi'ye göre: "Muhtelif insanların bir araya gelmelerinden topluluk peyda olur. Bunlar ya kâmilirdler veya eksiktirler."²⁷ Yöneticinin nasıl olması gerektiğini dile getirirken de Platon düşüncesine yakındır: «Ve fazıl şehirdeki bütün işlerin hedefi, reis bizzat kendisi olmalıdır. Onun başka kimselerin hükmü altına girmiyen bir insan olması lâzımdır."²⁸ Bir başka yerde de bu düşüncesini şöyle geliştirir: "Fakat reis öyle mükemmel bir insan olmalı ki hem akıl olsun, hem bilfi'il mâkul olsun ve önce söylediğimiz gibi muhayyile kuvveti tabiatıyla mükemmeliyetin en üstün derecesine ulaşmış olsun."²⁹

Farabi'den sonra İbn-i Haldun'un görüşlerine bakacak olursak. Farabi'den etkiler veya benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Örneğin Haldun da insanların doğası gereği toplumsal varlıklar olduğuna dikkat çeker.

"Toplumsal yaşam kaçınılmaz bir gerekliliktir. Filozoflar bu gerçeği şu şekilde ifade ediyorlar: 'İnsan, doğası gereği sosyal bir varlıktır.' Yani topluluk halinde ve toplum içinde yaşaması kaçınılmazdır. Bu durumun onların terminolojisindeki ifadesi medeniliktir. Bizim sosyal yaşam ile (umran) kastettiğimiz de budur. Bunun açıklaması şöyledir: Allah insanı, ancak beslenerek yaşamını sürdürebilecek bir tabiatla yaratmış, fitri olarak onu beslenmeye yönlendirmiş ve kendisine beslenmek için gerekenleri yapacak bir donanım vermiştir."³⁰

Evet, Haldun, insanın doğasının Allah tarafından böyle yaratıldığını, yani insanın Allah tarafından donatıldığını söyler. Fakat insan bu doğal gereksinimleri karşılar-ken veya kendi donanımlarını kullansa bile kendine yeter bir varlık değildir:

25 Farabi, *El Medinetü'l Fazıla*, 79.

26 Farabi, *El Medinetü'l Fazıla*, 79.

27 Farabi, *El Medinetü'l Fazıla*, 79.

28 Farabi, *El Medinetü'l Fazıla*, 85.

29 Farabi, *El Medinetü'l Fazıla*, 85.

30 İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, c. 1, (İstanbul: Yeni Şafak, 2004), 79.

“Ancak birey olarak tek bir insanın gücü, beslenme ihtiyacını karşılama ve yaşamını devam ettirecek maddeleri bulma işinde yetersiz kalır. Örneğin insanın günde sadece bir miktar buğdayla yaşamını sürdürebileceğini kabul etsek bile, yine de o buğdayın öğütülüp un haline getirilmesi, hamur yapılması ve pişirilmesi gibi aşamalardan geçmesi gerekiyor. Bu üç işi yapabilmek için ise birçok eşya ve alete; bu eşya ve aletler için de demircilik ve çömlekçilik gibi ustalıklara ihtiyaç vardır.”³¹

Haldun’a göre insan diğer varlıklardan daha çok eşsiz bir düşünceye sahiptir. Diğer hayvanlar güçleriyle ön plana çıkarken insan Allah tarafından bahşedilen düşünme gücüne sahiptir:

“Çünkü Allah bütün canlılara özelliklerini verirken, vahşi hayvanlardan pek çoğuna insanın gücünden çok daha fazla güç vermiştir. Örneğin bir atın gücü, insanınkinden çok daha fazladır. Aynı şey eşek ve öküz için de geçerlidir. Aslanın ve filin gücü ise insanınkinden kat be kat fazladır. Canlılar arasında düşmanlık tabii bir hal olduğu için, Allah her canlıya, düşmanlarının saldırılarına karşı kendisini koruyacağı uzuvlar verdi. İnsana ise bunun yerine, düşünce denilen o eşsiz yeteneği ve (marifetli işler yapabileceği) ellerini kazandırdı. El, düşüncenin hizmetinde sanayinin hazırlayıcısı ve üreticisidir. Sanayi, insana, diğer hayvanların kendilerini savunmada kullandıkları yaralayıcı ve parçalayıcı uzuvlarının yerini tutacak aletler üretir.”³²

Burada dikkat çekici nokta varlıklar arasındaki düşmanlığın Allah tarafından verilmiş olduğuna yapılan vurgudur. Eğer varlıklar arasında böyle bir düşmanlık varsa ve insan diğer varlıklara göre daha zayıf yaratılışlı ise kendini nasıl koruyacaktır? Burada Haldun, insanın yine doğal olarak kendini savunacak aletleri üretebilse bile kendi kendisine yeterli olmadığını düşünür. Bundan dolayı insanın bir topluluk içinde yaşamak zorunda olduğuna dikkat çeker:

“Galien’in ‘Uzuvların Faydaları’ isimli kitapta zikrettiği gibi, insanoğlu boy-nuzların yerine mızrak, pençelerin yerine kılıç, kalın ve sağlam derilerin yerine zırh gibi aletler üretir. Fert olarak bir insanın gücü, vahşi bir hayvanın, özellikle de bu hayvanlardan avcı olanlarının gücüne karşı koymaya yetmez. Genel olarak onlara karşı tek başına kendisini savunmaktan acizdir. Aynı şekilde tek başına kendisini savunmaya yarayacak aletleri kullanmaya da gücü yetmez. Çünkü hem bu aletler çoktur ve hem de söz konusu aletlerin yapımı için pek çok şeye ihtiyaç vardır. Onun için bu hususta da diğer insanlarla yardımlaşmak zorundadır.”³³

İnsanlar daha genel olarak bütün varlıklar arasında sürekli devam eden bir düşmanlık varsa ve insanlar kendilerine yeterli olmadıkları için bir topluluk oluşturmak zorundaysalar bu topluluğu bir arada tutacak veya yönetecek olan kişi kimdir? Bu soruyu Haldun şöyle yanıtlar.

31 İbn-i Haldun, *Mukaddime*, 1. c., 79.

32 İbn-i Haldun, *Mukaddime*, 1. c. 80.

33 İbn-i Haldun, *Mukaddime*, 1. c. 80.

“İnsanlar için zorunlu olan bu toplumsal yaşamı tesis edilip, dünya onlarla mamur olunca, insanların hayvani tabiatlarındaki düşmanlık ve zulüm özelliklerinden dolayı, onlar arasındaki düzeni tesis edip koruyacak bir yönetici de kaçınılmaz olacaktır. Vahşi hayvanların saldırılarına karşı kendilerini savunmak için kullandıkları silahlar, insanlardan gelecek düşmanlık ve saldırılar karşısında yeterli olmaz. Çünkü silah bütün kavimlerde vardır.”³⁴

İbni Haldun, insanların başlarında durup, birbirlerine düşmanlık etmelerine karşı onları koruyup kollayacak bir gözetici olarak düşündüğü yöneticinin, yine insanlar arasından seçilmesi gerektiğini düşünür. Bu yönetici topluluk üzerinde sözünü dinderebilecek bir güç, hakimiyet ve otorite kurmalıdır.

“Böylece hiç kimse bir başkasına haksızlık edemeyecektir. İşte bu, hükümdarlığın (devletin) ifadesidir. Bu söylediklerimizden de anlaşıldığı gibi, böyle bir şey sadece insanlara özgüdür ve kaçınılmazdır. Her ne kadar filozofların söyledikleri şekilde, arılar ve çekirgeler gibi bazı yabancı hayvanların da cismi özellikleriyle diğerlerinden ayrılan bir reise itaat edip boyun eğdikleri tespit edilmişse de, bu durum, insanlarda olduğu gibi düşüncenin ve siyasetin sonucu değil, onlara ilham edilmiş olan içgüdülerinin bir sonucudur.”³⁵

Batının yaşayacağı Rönesans öncesi insan doğası ve toplum tartışmaları, düşünürlerin sistemlerinde çoğunlukla insanın doğası gereği eksik ve kendine yeter olmamasıyla ele alınmıştır. Bundan dolayı da topluma ihtiyaç duydukları dile getirilmiştir. İnsanın doğal olarak topluma ihtiyaç duyduğu fikri en güçlü eleştirisini Thomas Hobbes tarafından almaktadır. Şimdi de Hobbes'a kadar düşünce sisteminde insan doğası ve topluma dair ne tür fikirlerin ileri sürüldüğüne değinip, sonrasında ayrıntılı olarak Hobbes'un fikirlerine yer verilecektir.

İnsan Her şeyin Ölçütüdür: Rönesans ve İnsanın Keşfi

Machiavelli de diğer düşünürler gibi dönemin ruhunu kendi anlayışına yansıtmıştır: Bir türlü kurulamayan İtalya birliği ve sürekli el değiştiren siyasal iktidar, çekişme halinde bulunan dini ve devlet otoriteleri.

Bu durumun bir çözümü için Machiavelli dönemin Floransa'sının önde gelen ailelerinden Medici'lere mensup Prens'e fikirlerini sunmak amacıyla kaleme aldığı eserler vermiştir. Bu eserlerin başında *Prens* adlı kitap gelmektedir. Prens aynı zamanda Machiavelli'nin insana dair görüşlerini de sunduğu eserdir. Machiavelli prene “ne insancılıkla ılımlı davranmalı ne aşırı güven ne de güvensizlik göstermeli” diye öğütlemektedir. Korkulmaktan çok sevilmek mi iyidir, yoksa sevilmekten çok korkulmak mı? Bu soruya Machiavelli'nin yanıtı bunların ikisinin de yararlı olduğu yönündedir “ama ikisini bağdaştırmak güç görüldüğüne göre, birinden biri olmayacaksa sevilmekten çok korkulmak bence daha güvenlidir” deyip gerekçesini açıklar. “Çünkü insanlar hakkında genelde şu söylenebilir: Nankör, değişken, içten pazarlıklı, korkak ve çıkarıcıdır; onlar iyilik ettiğin sürece hepsi seninlidir; gerekme-

34 İbn-i Haldun, *Mukaddime*, 81.

35 İbn-i Haldun, *Mukaddime*, 81.

dikçe kanlarını, mallarını, canlarını ve çocuklarını sana sunarlar ama bir gerekmeğe görsün hepsi senden yüz çevirirler.”³⁶ Böylece Machiavelli insanı nankör ve çıkarıcı olarak düşünür.

Birçok yerde de insanların iyi kimseler olmadığı varsayımı üzerine öğütler vermektedir. Machiavelli, “ve eğer insanların tümü iyi kimseler olsalardı yerilesi bir öğüt olurdu bu; ama nasıl ki tümü de küçük adamlardır ve sana verdikleri sözleri tutmazlar, senin de onlara verdiğin sözde durman gerekmez”³⁷ derken insanın iyi varlıklar olmadığına işaret eder. Başka bir yerde de insanların anın gereklerinden hareket ettiğine ise şöyle değinir; “insanların öylesine basitlikleri vardır, anın gereklerine öylesine kölece boyun eğmeler ki aldatıcı kişi her zaman aldatılmaya hazır birini bulacaktır.”³⁸

Anglo’ya göre, Machiavelli’nin insan doğası algısında çelişki vardır. “İnsanlar vefasız, güvenilmez, bencil ve şeytanidir. Ancak menfaat karşılığı iyilik yapmaktadırlar. Hem hilekardırlar hem de kolay aldanabilmektedirler.”³⁹ Anglo’nun çelişki gördüğü yerde Köker, Machiavelli düşüncesinde insanın doğasının değişmeyen özellikler barındırdığını düşünür. Köker’e göre Machiavelli, “insanın değişmeyen, zamana ve mekana göre farklılaşmayan bazı evrensel özelliklere” sahip olduğunu düşünür.⁴⁰

Dönemin çalkantıları ve çekişmeleri Machiavelli’nin fikirlerine böyle yansırken, yeni bir bilim anlayışının öncüllerinden Bacon da insana dair fikirler ileri sürmektedir. Bacon’a göre insanın yaratılışı çoğunlukla gizli kalan, kimi zaman baskı altına alınan ama bütünüyle sökülüp atılabildiği zamanların çok seyrek olduğu bir yapıya sahiptir. İnsanın doğasını, “kurallar, öğütler sertliğini azaltır, ama yalnız alışkanlık onu değiştirip sıkıya sokabilir.”⁴¹ Bacon’a göre yeterli bir gücü olan kişi hiç alıştırmalar yapmadan hemen yaratılışının köleliğinden kurtulmalıdır. “Ama hiç kimse kendi yaratılışını yenmiş olduğuna çok güvenmesin, çünkü o uzun süre derinlerde gizlenir de, elverişli bir durum bulur bulmaz gene ortaya çıkıverir.” Bu durumu Aisopos’un masalındaki genç bir kıza dönüşen kedinin durumuna benzetir: Genç bir kıza dönüşmüş olan kedi masanın başında hanım hanımcık otururken, “yanı başından bir fare geçince her şeyi unutup atıvermesi gibi. Onun için insan böyle tehlikeli durumlardan ya büsbütün kaçınmalı ya da bunlarla sık sık karşılaşarak iyice pişmeli, umursamaz duruma gelmeli.”⁴² Bacon, dolayısıyla insanın doğasının aslında her şeye müsait olduğu, mevcut koşullarla değiştirilebileceği ama buna uygun zamanda müdahale edilmesi taraftarıdır: «İnsanın kişiliği ya yararlı bitkiler yetiştirir ya da ayrıkotları; yararlıyı zamanında sulamalı, ayrıkotunu da söküp atmalı.»⁴³

36 Machiavelli, *Prens*, çev. Nazım Güvenç, 2. bs. 106. (İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1994), 106.

37 Machiavelli, *Prens*, 110.

38 Machiavelli, *Prens*, 110.

39 Sydney Anglo, *Niccole Machiavelli: Siyasal ve Askeri Çöküşün Anatomisi, Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Der. Brian Redhead, çev. Hikmet Özdemir, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001): 81.

40 Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, 4.bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), 176.

41 Francis Bacon, *Denemeler*, çev. Akşit Göktürk, 6. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 157.

42 Bacon, *Denemeler*, 158.

43 Bacon, *Denemeler*, 158

Bacon, insanın değişebilir bir doğaya sahip olduğu fikrini başka bir yerde de şöyle savunmaktadır:

“Herkes (insan ırkında ortak olan hatalara ek olarak) ya kendine özgü ve tek olan yaratılışından dolayı; ya eğitimi ve diğer kişilerle olan ilişkilerinden dolayı; ya okuduklarından dolayı ve bireyin hayranlık ve saygı duyduğu kişilerin otoritelerinden dolayı; ya zihinde meydana getirilen farklı etkilerden dolayı önceden işgal edilmiş ve önceden yerleştirilmiş ya da düzenli ve sakin bir şekilde vb. olduğu için, tabiatın ışığını durduran ve bozan kendi bireysel mağarasına sahiptir. Öyle ki, insan ruhu (genel yaratılışına göre) değişebilen bir özelliğe sahiptir, karışıktır ve sanki şans eseri harekete geçirilmiştir.”⁴⁴

Bacon’a göre insan, tabiatın hakimi ve yorumlayıcısıdır. İnsan “hem nesnelere hem de zihnin işleyişini dikkate alarak tabiatın düzeni üzerine yaptığı gözlemlerin kendisine izin verdiği ölçüde onu anlayabilir ve onunla baş edebilir.”⁴⁵

Bacon’un çağdaşı ve bir dönem arkadaşı olan ve ileriki tartışmalarımızın anlaşılır olması için fikirlerinin üzerinde ayrıntılı olarak durulacak olan bir diğer düşünür ise Thomas Hobbes’tur.

Avrupa’nın özellikle de ülkesi İngiltere’nin yaşadığı uzun savaşlar ve çalkantılı yıllar Thomas Hobbes’un hayatına, siyasal düşüncesine ve hatta doğumuna⁴⁶ bile doğrudan etki etmiştir. Bu dönem savaşların ve yıkımların yanı sıra yeni bir bilim anlayışının da geliştiğine tanıklık etmektedir.

Her şeyin geometrik -veya matematiksel- kurallara göre veya onlar gibi kesin ve net olarak düzenlenebileceği anlayışı, kısaca mekanik dünya görüşü bu yüzyılda yaygın bilimsel anlayış halini almaktadır. Avrupadaki bu yeni bilim anlayışı, Aristotelesçi; her şeyin bir amacı olduğu ve bu amacı gerçekleştirdiğinde dinginliğe ulaşacağı yönündeki görüşün eleştirilmesiyle başlamıştır. O güne kadarki hakim anlayış insanın doğuştan toplumsal ve *zoon politikon* yani politik bir varlık olduğu yönündeki anlayıştır. Hobbes, birazdan göreceğimiz gibi bu iki bakış açısının eleştirisini kendi insan, doğa, toplum ve iktidar anlayışının önemli bir uğrağı olarak kullanır.

İlk olarak Hobbes’un temel sorusunun ne olduğuna bakmak gerekiyor. Hobbes ilk olarak “Doğal adalet nedir?” sorusuyla başlar. Bu sorunun yanıtı ona yeni sorular sorma fırsatı yaratırken onu temel çıkış noktalarından birisi olan insanlar arasında savaşların nedenine götürür. Bu süreci Hobbes, *De Cive*’de şöyle açıklamaktadır:

“Düşüncelerimi doğal adalet hakkındaki araştırmalara yönelttiğimde, (sürekli bir herkese hakkını verme istencini ifade eden) adalet adı beni ilkin bir insanın nasıl olup da bir şeyin kendisine değil ama başkasına ait olduğunu söyleyebile-

44 Francis Bacon, *Novum Organum; Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler*, çev. Sema Önal, (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 127.

45 Bacon, *Novum Organum; Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler*, 119.

46 5 Nisan 1588 yılında dünyaya gelen Hobbes’un doğumu için anlatılan genel hikaye şöyledir: Annesi, İspanya donanmasının geldiğine dair haberler üzerine kapıldığı panik sonrasında Hobbes’u henüz dokuz ay dolmadan doğurmuştur. Alaaddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996), 318.

ceği sorusuna götürdü; ve bunun doğadan değil ama insanlar arasındaki sözleşmelerden kaynaklandığı açığa kavuştuğunda (zira insanoğlu, doğanın ortak olarak yarattığı şeyleri dağıtmıştır), bu beni her şeyin herkese ait olduğu bir anda hangi zorunluluk sonucu ve kimin çıkarı için herkesin sadece kendisine ait şeylere sahip olmayı tercih etmiştir şeklinde yeni bir soru sormaya sevk etti. Ve gördüm ki, savaş ve her türden felaket, şeyler üzerindeki ortaklıktan kaynaklanmaktadır, zira insanlar bunları kullanmak için şiddetli bir mücadeleye girerler ve doğaları gereği insanların kaçınmaya çalıştığı bir durumdur bu.”⁴⁷

Hobbes, tüm bu tartışmaları derinleştirip en son insan doğasına dair iki önemli postulaya ulaştığını söyler: birinci postulaya göre, «herkes ortak mülkiyeti kendisi kullanmak ister; ikinci ise tüm insanları doğadaki en büyük kötülük olan vahşi bir ölümden kaçınmaya yönelten doğal akılla ilgilidir.” Bu başlangıç noktalarından hareketle, Hobbes, “...sözleşmelerin, verilen sözlerin tutulmasının ve dolayısıyla da ahlaki erdemlerin ve kamusal görevlerin gerekliliğini en açık şekilde ortaya koyduğuma inanıyorum”⁴⁸ demektedir. Böylece Hobbes bütün sistemini bu iki çıkarım üzerine kurar.

Şimdi kısaca Hobbes’un yöntemine ve bilim anlayışına değinilmesi gerekmektedir. Acaba Hobbes’un yöntemi nasıl işlemektedir?

Hobbes’un yöntemi şöyle işler: Ele alınacak herhangi bir konu öncelikle onu oluşturan şeylerle bilinebilir. Bu temel ilkeyi birazdan açıklayacağız ama bilime yüklediği misyon veya Hobbes’un bilim üzerine düşüncesini de bilmek yerinde olacaktır. Bilim;

“Sonuçların ve bir olgunun bir başka olguya bağımlılığının bilgisidir; bilim sayesinde, halen yapabileceğimiz şeylerden, istediğimizde nasıl olup da başka bir şey veya başka bir zamanda benzer bir şey yapabileceğimizi biliriz; çünkü bir şeyin nasıl, hangi nedenlerle ve ne şekilde meydana geldiğini bilirsek, benzer nedenleri denetleyebildiğimiz vakit, o nedenlerden benzer sonuçlar çıkmasını da sağlayabiliriz.”⁴⁹

Hobbes’un ele alacağı konuyu parçalarından hareketle açıklığa kavuşturduğuna değinilmişti. Bu ilke şöyle işler, nasıl ki;

“Otomatik bir saat ve diğer karmaşık aletler sökülüp malzemeleri, şekilleri ve devinimleri ayrı ayrı incelenmediği sürece anlaşılamazsa; devletin hakkının ve yurttaşların görevlerinin incelenmesinde de, devleti gerçekten parçalara ayırmamak da öyle olduğunu düşünmemiz, eş deyişle insan doğasının ne olduğunu, bir devletin kurulması için hangi özelliklerinin uygun olduğunu ve hangilerinin olmadığını, insanların nasıl olup da bir arada yaşamak istediklerini anlamamız gerekmektedir.”⁵⁰

47 Thomas Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri, 2. bs. Çev. Cihan Deniz Zarakolu, (İstanbul: Belge Yayınları, 2014), 4.

48 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri, 4-5.

49 Thomas Hobbes, *Leviathan; veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, çev. Semih Lim, 6. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 45. Bundan sonraki atıflar, Leviathan olarak yapılacak.

50 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri, 11.

Bu yöntem işletildiğinde toplumun ve insanların ilişkileri gözlemlenir ve bu Hobbes'u önemli bir ilkeyi kabul etmeye iter; Hobbes'a göre insanlar doğal karakterleri gereği genel bir gücün korkusu tarafından sınırlandırılmazlarsa güvensizlik doğacak ve birbirlerinden korkacaklardır, bundan dolayı da herkes hakkaniyetli bir şekilde ve zorunlu olarak kendi kaynaklarına dayanarak kendi başının çaresine bakar. Bu durumda Hobbes'a şu soru sorulmalıdır: O zaman insanlar hem bir arada barış içinde yaşamak isteyip hem de birbirlerinden korkuyorlar mı? Sürekli bir güvensizlik hali içinde midirler? Bu Soru Hobbes'un düşüncesinde bir çelişki olduğunu gösteriyor olsada durum böyle değildir. Çünkü Hobbes'a göre bu bir çelişki değildir: "Tüm devletlerin, komşularıyla barış içinde yaşasalar bile, sınırlarını garnizonlar, şehirlerini surlar, kapılar ve muhafızlarla koruduğunu görüyoruz. Eğer komşularından korkmuyorsa tüm bunların anlamı nedir?"⁵¹ Peki, devletler için böyleyse yurttaşlar için söz konusu olan nedir?

"Yasaların olduğu ve suç işleyenler için cezaların bulunduğu devletlerin içinde bile, yurttaşlar kendilerini savunacakları silahlar olmadan seyahat etmezler veya diğer yurttaşlara karşı kapılarını sürgülemeyen ve hatta evdeki hizmetçilere karşı sandıklarını ve kutularını kilitlemeden yatağa girmezler. İnsanlar birbirlerine karşı besledikleri evrensel güvensizliği daha açık nasıl ifade edebilirler?"⁵²

Hobbes'a göre tüm devletler ve bireyler bu şekilde davranmakta ve birbirlerine karşı duydukları korku ve güvensizliği itiraf etmektedirler. O zaman Hobbes'a yönelik yapılan eleştirilerin en önemlisini sorgulama ve bu vesileyle bu eleştirinin yerinde olup olmadığını tartışma fırsatını şimdi kullanalım. Genellikle Hobbes'a *insanın doğası gereği kötü* olduğunu ileri sürdüğü yaftası vurulmaktadır. Bunun Türkiye'de de birçok örneği bulunmaktadır.⁵³ Fakat tüm bu ispatlama çalışmaları Hobbes'un bütün insanları kesinlikle iyi olarak düşündüğü anlamına gelmemeli. Zira Hobbes, insanların "çoğu kötü karakterlidir, adil yollarla veya hileyle kendi çıkarlarını güvence altına alma eğilimde"⁵⁴ olduğunu birçok kere anmıştır.

Niçin Hobbes'un burada anılacak olan çıkarsamaları onun insan doğasına dair kötümser bir bakış açısı sunmadığını gösteriyor veya Hobbes bu eleştirilere ne yanıt vermektedir?

Hobbes'a göre iyi ve kötüyü birbirinden ayıramayacağımızdan:

"İyilerden daha az sayıda kötü insan olsa bile, dürüst ve iyi insanlar mümkün olan her yolla kendilerini korumak için diğerlerini izleme, onlara güvenme-

51 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 11.

52 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 11-12.

53 Bunun birçok örneği bulunabilir ama ilk etapta birkaçı üzerinde durulabilir: Örneğin; Türkiye Bilimler akademisi (TUBA)'nin ulusal açık ders materyallerinden Thomas Hobbes'la ilgili bölümde şöyle denmektedir: "Machiavelli'ye paralel olarak, Thomas Hobbes'un da insan doğası üzerine kötümser bir bakış açısına sahip olduğunu söylemek mümkündür." Sosyal Sözleşme Teorileri I:Thomas Hobbes.

http://www.acikders.org.tr/pluginfile.php/2771/mod_resource/content/5/5.Hafta%20-%20Sosyal%20S%C3%B6zle%C5%9Fme%20Teorileri%20I%3B%20Thomas%20Hobbes.pdf [30.10.2015].

54 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 39.

me, tedbirli olma ve diğerlerinden daha güçlü olma ihtiyacı içindedirler. Yine de, kötü olanların doğaları gereği böyle olduğu sonucuna varamayız. Zira hoşlarına giden her şeyi isteme ve korku ve kızgınlıkla kendilerini tehdit eden kötülüklerden kaçmak veya onları bertaraf etmek için ellerinden gelen her şeyi yapma şeklindeki bu karakter, bir hayvan olarak doğdukları için doğaları gereği, eş deyişle doğuşla gelen, bir şey olsa da, bu durumda genellikle bunların kötü biri oldukları düşünülmez. Zira hayvansal bir doğadan kaynaklanan duygular, her ne kadar bunlardan kaynaklanan edimler bazen, eş deyişle göreve zararlı veya aykırı olduklarında, kötü olsalar da, kendi başlarına kötü değildir.”⁵⁵

Fakat bu Hobbes’un insan doğasının temeline bir şeyleri yerleştirmede anlamına gelmez. Hobbes, insan doğasında üç temel kavga nedeni bulduğunu söyler: “Birincisi, rekabet; ikincisi, güvensizlik; üçüncüsü de şan ve şeref”dir.⁵⁶

Hobbes’a göre, çocuklar istedikleri şeyleri elde edemeyince saldırganlaşırlar, hatta ana ve babalarına vurabilirler de. Bu çocukça bir şeydir fakat büyüdüklerinde, yani başkalarına zarar verebilecekleri güce eriştiklerinde de bu şiddete devam ederlerse artık kötü olmaya ve böyle adlandırılmaya başlarlar. Bundan dolayı, “kötü bir insan daha çok gürbüz bir oğlan çocuğuna veya çocukça bir akla sahip bir insana benzer ve kötülük ise, zarar hakkında terbiye edilmiş ve eğitilmiş bir doğa tarafından yönetilmesi gereken bir yaşta, insandaki akıl eksikliğidir.”⁵⁷ “Öyleyse” der Hobbes, “doğadan aldıkları bir terbiye ve akıl yürütmeden mahrum oldukları için insanlar doğa tarafından kötü yaratılmıştır denilmedikçe, insanların arzu, korku, kızgınlık ve benzeri hayvani duyguları doğadan aldıklarının ama yine doğa tarafından kötü yaratılmadıklarının kabul edilmesi gerekir.”⁵⁸

Şimdi Hobbes’un sistemini hangi temel üzerine kurduğu ayrıntılı olarak ele alınabilir.

Hobbes, sivil toplum dışında insanların halinin (ki buna doğa durumu diyecektir); i. herkesin herkesle savaş halinde olmasından başka bir şey olmadığı ii. Ve bu savaşta herkesin her şey üstünde bir hakka sahip olacağı -ve bunun mücadelesini vereceği- iii. Bu durumun sefaletini kavradıkları anda, insanların doğaları gereği bu sefil ve nefret edilebilir durumdan kurtulmak isteyeceklerini iv. Ama bunu sadece her şey üzerinde sahip oldukları haktan feragat edecekleri sözleşmeler yaparak başarabileceklerini düşünür. Hobbes, toplum sözleşmesi kuramını bu varsayımlar üzerine kurmuştur.

Görüldüğü üzere yukarıda Hobbes’un insanın doğası gereği kötü olmadığını söylediğine değinildi. Ama insana dair bir çok olumsuz düşünceye sahip olduğuna da vurgu yapıldı. Peki tüm bunlar birbiriyle çelişen ifadeler değil midir? Bu soruyu şöyle bir ayırım getirerek yanıtlamak gerekiyor. Eğer insan doğası gereği kötüyse onu ne

55 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVI*, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri, 12.

56 Hobbes, *Leviathan*, 94.

57 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVI*, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri, 13.

58 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVI*, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri, 13.

yaparsak yapalım bu kötülükten arındıramayız. Dolayısıyla buradan hareket eden Hobbes, bir toplum sözleşmesi de kuramazdı. Çünkü her halükarda insanlar kötülük yapacaklardır. Fakat Hobbes'un kötülüğü insanın doğasına yerleştirmekten ziyade insanın mevcut yaşam biçiminin, onu kötü davranmaya ittiğini düşündüğünü ileri sürmek daha olasıdır.

Hobbes, insanın toplum için uygun bir varlık olduğu yönündeki fikirleri eleştirir. Hobbes'a göre böyle bir varsayım yanlıştır ve bu hata insan doğasına dair gerçeküstü bir görüşten kaynaklanmaktadır. İnsanların diğer insanlara ihtiyaç duymaları ve insanların bir araya gelmekten hoşlanmaları doğaları gereği değil bir tesadüftür. Zira "insan diğer insanlara karşı doğal bir sevgi besleseydi, herkesin herkesi insan olduğu için eşit derecede sevmemesi veya arkadaşlığını tercih etmeleri için hiçbir neden olmazdı. Öyleyse doğa gereği, biz onların arkadaşlığını değil ama onlardan gelecek şan ve yararın [commodum] peşindeyiz."⁵⁹ Hobbes'a göre asıl peşinde koştuğumuz şey tamda bu yararadır; arkadaşlık ise ikincil bir hedeftir. İnsanların bir araya gelmekteki amaçlarını, Hobbes'a göre insanların karşılaştıklarında neler yaptıklarından çıkarabiliriz. "Eğer iş için toplanmışlarsa herkes çıkar peşindedir, arkadaşlık değil. Eğer neden sosyalleşmekse, sevgiden ziyade karşılıklı korkuya dayanan bir çeşit politik bir ilişki gelişir; bu, bazen bir hizip için olsa bile, asla iyi niyet değildir."^{60*}

Buradan hareketle Hobbes, insan ilişkilerinin ya karşılıklı ihtiyacın ya da şan peşinde koşmanın bir sonucu olduğuna; bundan dolayı da insanların elde etmek istedikleri şeyin ya kendileri için bir yarar ya da birlikte bulunduğu insanların gözündeki şöret ve şan olduğunu ileri sürer. Bu durumda Hobbes'a göre tüm toplum; "arkadaşlığın değil benlik sevgisinin bir ürünüdür. Yine de büyük ve köklü hiçbir toplum gurur arzusu üzerine inşa edilemez"⁶¹ demektedir. Toplumun yokluğunda insanların toplum yerine hakimiyete daha yüksek bir istekle sarılacaklarını düşündüğü için Hobbes, büyük ve köklü toplumların kökenine karşılıklı sevgi değil ama insanların birbirine karşı duydukları korkuyu koyar.⁶²

Fakat Hobbes, insanların doğası gereği yani doğuştan ebedi bir yalnızlığa tahammül etmesinin zor olduğunun farkındadır. Onun, insanın doğası gereği toplumsal bir varlık olduğu fikrini eleştirmesi, insanların bir arada olamayacağı anlamını taşımaz.

"Çocukların yaşayabilmek, yetişkinlerin ise iyi bir yaşam sürebilmek için başkalarına ihtiyacı vardır. Bundan dolayı ben doğanın itmesiyle başkalarının arkadaşlığını aradığımızı inkar etmiyorum. Anca sivil toplumlar sadece insanların bir araya toplanması değildir; onlar, oluşumları için sağlam bir inanca ve sözleşmeye ihtiyacı duyan ittifaklardır."⁶³

59 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, *Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 22.

60 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, *Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 22.

* Bu düşüncenin biraz farklılık arz etse de Voltare'in dostluk üzerine yazdıklarında da izi sürülebilir: kötülerin, olsa olsa suç ortakları olur, haz düşünülerinin sefahat arkadaşları, çıkarlarını arayanların ortakları vardır, siyaset adamlarının etrafına fitne fücurları toparlar, çoğu avarelerin bağlılıkları, prenslerin de dalkavukları olur; erdemli insanların, yalnız onların dostları vardır. Voltaire, *Amitié: Dostluk, Felsefe Sözlüğü*, çev. Lütfi Ay (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 29.

61 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, *Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 24.

62 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, *Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 24.

63 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, *Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 25.

Hobbes'un temel iddiası birazdan da görüleceği gibi, insanların doğuştan toplumsal olmadığı, eğitimle toplumsal hale getirildiği yönündedir. Örneğin Hobbes'a göre, çocuklar ve eğitimsizler kuvvetleri konusunda cahildir ve toplumun yokluğunda nelelerin kaybolacağını bilmeyenler onun yararlılığından da habersizdirler. Çocuklar topluma katılmazlar, eğitimsizler ise toplumun yararını bilmedikleri için umursamaz davranırlar. Dolayısıyla tüm insanların hepsi bir bebek olarak dünyaya geldiklerine göre, "toplum için uygun doğmadıkları aşıkardır; ve çoğu da (belki de çoğunluğu) zihinsel hastalıklar veya eğitim eksikliği yüzünden hayatları boyunca öyle kalırlar."⁶⁴ Yine de bir çocuk ve yetişkin olarak tüm insanlar bir doğaya sahiptirler. Hobbes'a göre:

"İnsan topluma doğa yoluyla değil ama eğitim yoluyla uygun hale getirilir. Dahası insanlar toplumu arzulayacak bir şekilde doğmuş olsaydı bile, bundan topluma girmek için uygun araçlarla donatıldığı sonucu çıkmaz. İstemek bir şeydir yetenek bir başka şey. Zira toplumun onsuz var olamayacağı eşit koşulları küstahça reddedenler bile onu istemektedirler."⁶⁵

Hobbes, toplumun temeline korkuyu koyunca bunun eleştirileceğini bildiğinden olsa gerek bu tür eleştirilere bir yanıt da vermektedir. Madem insanlar birbirlerinden bu kadar çok korkuyor o zaman buna nasıl tahammül ediyorlar? Hobbes, bu itirazı yapacak olanları, korkmanın sadece korkmaktan başka bir şey olmadığına inandıklarını söyleyerek eleştirmektedir. Hobbes korkmak "kelimesiyle gelecekteki kötülöklere ilişkin tüm öngöröleri kasteder. Sadece kaçmak değil ama aynı zamanda güvensizlik, kuşku, tedbirli olma ve önlem alma da korkmuş bir insanın karakteristik özellikleridir."⁶⁶ Bu durumu şöyle örneklendirir; "yatağa giderken insanlar kapılarını kilitlerler, yolculuğa çıkmadan önce silahlarını alırlar çünkü soygunculardan korkarlar. Savaşa tamamen hazır en güçlü ordu bile, zaman zaman barış görüşmelerine girer. Çünkü birbirlerinin gücünden ve yenilme riskinden korkarlar."⁶⁷ Yani diyor Hobbes, insanlar korktukları için tedbir alırlar; eğer başka çareleri yoksa kaçarak ve saklanarak ama çoğunlukla silah ve savunma araçları kullanarak; bunun sonucu ileri doğru bir adım atma riskini aldıklarında, herkes diğerrinin amacını ve zihnini anlamaya çalışacaktır. Ve en sonunda da "dövüşürlerse, zaferin neticesi olarak bir devlet doğar; eğer bir anlaşmaya varılırsa, devlet bir uyumun neticesinde kurulur."⁶⁸ Hobbes, kendisini eleştirenlere karşı, insanların eylemlerinin neyi hedeflediğini veya ne anlama geldiğini düşünmeye davet ediyor ve bir yasanın nasıl mümkün olacağını

64 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 25.

65 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 25.

* O zaman şu ayrımı gözden kaçırmamak gerekir; insanın bir doğası olmasıyla, bir doğaya sahip olması ayrı şeylerdir. Örneğin insan doğası gereği toplumsal bir varlıktır demek bunu bir öze atıfla varsaymak demektir. İnsan toplumsal bir varlıktır çünkü erdemi orada bulacağını bilir demek ile insan eğitimle bir topluma uygun hale getirilir demek farklı şeylerdir. Nitekim böyle bir farklılığı varsaymamak toplumsal tarihin bunca çeşitliliğini gözden kaçırmak demektir. Burada Judith Butler'in, Beauvoir'in "kadın olarak doğulmaz kadın olunur" yönündeki çıkışının eleştirisini hatırlamak gerekir. İnsan kadın olarak doğmuyorsa nasıl kadın oluyor da başka bir şey olmuyor. Ama diğerr taraftan da dünyadaki bütün kadınların kadınlık pratiklerinin asla aynı olmadığını gözden kaçırmamak gerekir. Kanımızca Hobbes'un burada yapmak istediği ayrım buna benzemektedir.

66 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 25.

67 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 26.

68 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 26.

yolunu da göstermiş oluyor. Örneğin; O, ona verilecek zararların öcünü alacak yasaların ve silahlı kamu görevlilerinin var olduğunu bildiği halde önlem alan insanların:

“Silah kuşanıp yolculuk ederken vatandaşları hakkında, kapılarını kilitlerken hemşerileri hakkında, çekmecelerini kilitlerken çocukları ve hizmetçileri hakkında ne düşünmektedir? Bu kişi hareketleriyle, insanlığı, benim sözlerle suçladığım kadar suçluyor değil midir? Fakat hiçbirimiz bunda insan doğasını suçlamıyoruz. İnsanın istek ve duyguları kendi başlarına günah değildir. Onları yasaklayan bir yasanın varlığını öğreninceye kadar, bu duygulardan kaynaklanan eylemler de günah değildir. Böyle yasalar yapıncaya kadar onları bilmek mümkün değildir; onları yapacak kişi üzerinde bir anlaşma sağlanmadığı sürece de, hiçbir yasa yapılamaz.”⁶⁹

Doğa durumunda insanın böyle korku içinde olması veya sürekli tehdide açık olması kurgusu ve insanın doğa durumunda kendi çıkarlarını korumaya alma durumu Locke’un da gündeminde olan bir durumdur. Locke’a göre insan doğa durumunda özgürlüğe sahip olmasına rağmen onu kullanamaz:

“Dolayısıyla İnsanların Devletlerde birleşmelerinin ve kendilerini Yönetim altına koymalarının asıl ve ana amacı, Mülkiyetlerinin* korunmasıdır. Doğa durumunda ise bu konuda pek çok şey eksiktir. ... çünkü doğa yasası bütün rasyonel yaratıklar için açık ve anlaşılır olsa da, çıkarları yüzünden önyargılı olan ve doğa yasasını incelemeye üşenen insanlar doğa yasasına, kendi özel durumlarına uygulamada onları bağlayıcı bir yasa olarak izin vermek eğiliminde olmayacaktır.”⁷⁰

Hobbes’a göre doğa durumunda herkes eşittir. En güçlü insana bakmamızı, onun bedeninin ne kadar kırılğan olduğunu; en güçsüz insan için bile kendisinden güçlü birini öldürmenin ne kadar kolay olduğunu görmemizi salık veriyor Hobbes. Böylece kendi gücümüze ne kadar güvenirse güvenelim, doğa tarafından diğerlerinden daha üstün yaratıldığımızı inanamayacağımızı düşünür. Bundan dolayı Hobbes’a göre “birbirlerine karşı eşit gücü olanlar eşittir; ve en büyük güce, öldürme gücüne sahip olanlar aslında eşit güce sahiptir. Bundan dolayı, doğa gereği tüm insanlar eşittir. Aramızdaki mevcut eşitsizlikler medeni yasaların sonucudur.”⁷¹

Bu eşitlik anlayışı Hobbes’un sisteminin anlaşılması yönünde önemli bir basamağı oluşturmaktadır. Doğa durumunda herkesin her şey üzerinde hakkı olması durumu söz konusudur. Zira herkes her şey üzerinde bu benimdir diyebilir. Hobbes’a göre bu hak devam ettirilmemelidir. Bazı haklar devredilmeli veya terk edilmelidir. Aksi taktirde bazılarının bu hakka saldırması ve bazılarının da buna karşı tedbir alması söz konusu olacağı için savaş sürmeye devam edecektir. Bundan dolayı “her şey üze-

69 Thomas Hobbes, *Leviathan*, 95.

* Locke mülkiyet anlamına gelen iki kavram kullanıyor: i. Possession: Genellikle servet, mülkiyet, mal, mal varlığı, ii. Property: Sahiplik, mülkiyet anlamına gelir fakat Locke bu kavramla yaşam hakkına sahip olmayı da kastetmektedir. Burada kullandığı mülkiyet kavramı property’nin karşılığı olarak kullanılmıştır.

70 Locke, *Hükümet Üstüne İkinci Tez*, çev. Aysel Doğan, (İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2010), 111-112.

71 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 26.

rindeki hakkından vazgeçmeyen biri barışa, eş deyişle doğa yasasına aykırı hareket etmektedir.”⁷² Hobbes’un temel arzusu savaş üzerine değıldir, aksine en büyük korkusu barışın bozulmasıdır. Onun için birçok kere barışın elde edilmesi için elden gelen çabanın yapılması gerektiğı konusunda ısrarcıdır.

Hobbes’un eşitlik anlayışına devam edilecek olursa, ilk hedefte Aristocu eşitlik anlayışının olduğu rahatlıkla görülebilir. Zenginlik, güç asillik gibi mevcut eşitsizlikler Hobbes’a göre medeni yasalardan kaynaklanmaktadır.

“Aristo’nun siyasete ilişkin bilgilerin kaynağı olarak bazı insanların yönetebilmeleri için daha değerli, diğerlerinin ise hizmet etmek için yaratıldığını, öyle ki efendi ve kölenin arasındaki ayrımın sözleşme ile değil ama doğal bir istidat -eş değışle bilgileri ve cehaletleri- ile belirlendiğini iddia ettiğini biliyorum.”⁷³

Hobbes’a göre hiç kimse kendisini yönetmek için başkalarına izin vermenin kendisini yönetmekten daha iyi olduğunu düşünecek kadar doğuştan aptal değıldir. Ne de “zeki ve güçlü arasındaki mücadelede, zeki olan her zaman veya çoğunlukla güçlü olana üstün gelmektedir.” Hobbes için insanların doğa gereğı eşit olduğuna değınmıştik, eğer eşit değıllerse “güç için mücadele edeceklerinden, barışın sağlanması eşit olarak kabul edilmelerini gerektirmektedir.”⁷⁴

Hobbes, bu eşitlik ilkesini kendi barış toplumunun temeli olarak görür. Gördüğümüz üzere eşitlik algısı herkesin aynı haklara sahip olması üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Peki, bölünmesi mümkün olmayan veya bölününce hiç kimsenin işine yaramayacak ama işlevsel önemi olan bir şey nasıl bölüşülmelidir? Hobbes buna dair de bir sistem geliştirir. “Bölünemeyen şeylerin, eğer mümkünse ortak kullanılması gerekir ve herkes (eğer bundan yeterince varsa) istediğı kadar almalıdır. Fakat eğer bu şeyden yeterince yoksa, onu kullananların sayısıyla orantılı bir şekilde bölüşülmelidir; zira eşitliğı korumanın başka yolu yoktur.”⁷⁵ Ortak kullanımı imkansız ve bölünemiyorsa “ya sırayla kullanılmalı veya sadece tek bir kişiye tahsis edilmeli; sıra ile kullanımda ilk kimin kullanacağı kura yoluyla belirlenmelidir. Zira burada gözetilmesi gereken eşitliktir ve bu durumda kura eşitliğı sağlayacak tek yoldur.”⁷⁶

Hobbes’a değındikten sonra Descartes’ın da görüşlerine değınmek gerekmektedir. Bu gelenek içinde Descartes’in düşünen ve şüphe eden insan anlayışı önemli bir kırılma anı olmuştur. İnsanı, özellikle düşünen insanı merkeze oturtan Descartes, insanın gerçeğe ulaşması için eline bitmek tükenmek bilmeyen bir düşünme ve şüphe etme duygusu verir. Bunun nedenini de şöyle açıklar:

“Sonra ne olduğumu dikkatle inceledim ve hiçbir bedenim olmadığını, içinde bulunduğum ne bir dünya, ne de bir yer olmadığını farz edebildiğim halde, bu yüzden kendimin var olmadığını farz edemediğimi; tersine, sırf başka şeylerin doğruluğundan şüphe etmeyi düşünmemden, kendimin var olduğum

72 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, *Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 35.

73 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, *Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 54-55.

74 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, *Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 55.

75 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, *Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 56.

76 Hobbes, *Elemente Philosophica De CIVE*, *Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*, 56.

sonucunun pek açık ve pek kesin bir şekilde çıktığını; oysa düşünmekten ke-silseydim, hayal ettiğim bütün şeyler doğru olsalar bile, var olduğuma inan-mak için elimde hiçbir neden kalmayacağını görerek anladım ki: ben, bütün özü (mahiyeti) ve doğası düşünmek olan ve var olmak için hiçbir yer'e ihtiyacı bulunmayan bir cevherim.”⁷⁷

Görüldüğü gibi Descartes düşüncesinde insan, her şeyin merkezindedir. Ve felsefesinin ilk ilkesinden biriside «düşünüyorum, öyleyse varım», (je pense, donc je suis) olacaktır; şöyle ifade eder; “hiç duraksamadan onu aramakta olduğum Felsefe-nin ilk ilkesi olarak kabul edebileceğim yargısına ulaştım.”⁷⁸

Düşünme ve şüphe sarsılmaz bir insanın veya öznenin varlığını da şart koşmak de-mektir. “Dolayısıyla eğer düşünme fiili varsa (ki bu argümana göre vardır, zira kuşku duymak düşünmek demektir) onu yapan bir failin, yani düşünen bir öznenin var olması gerekir.”⁷⁹ Ama düşünme sadece bir düşünen varlığı imlemez “Ama öyleyse neyim? Düşünen bir şey. Bu nedir? Kuşku duyan, anlayan, doğrulayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen, imgeleyen ve duyumsayan bir şey.”⁸⁰ Dolayısıyla düşünen insan artık duyuların dünyasını veya duyuların kesinliğini ortadan kaldıracak başka ve sarsılmaz bir kesinlik aracı olarak matematiği ön plana çıkaracaktır. Bu kesinlik ara-yışı dönemin dogmatik düşüncelerinin de eleştirisine önemli katkılar sunacaktır.

Aklını kullanan ve şüphe eden bir birey aynı zamanda Descartes'i insanın başlıca olgunluk durumunun bağımsız ve hür bir iradeye sahip olması olarak kurgulaması-na⁸¹ neden olmaktadır. Bu da artık insanın doğadaki konumu ve doğa karşısındaki konumu veya durumu hakkında yeni bir şeyler söylemenin geldiğini göstermektedir.

“Batılı, doğa karşısındaki çocuksu tavrını terk etmekte, yani kendisine kol ka-nat geren ya da kötü edimler için onu cezalandıran, ama her durumda onun-la ilgilenen, ona yönelik niyet ve kaygılar besleyen bir Doğa Ana tasarımının yerine kendisi karşısında kayıtsız, kendisine hiç benzemeyen, özerk bir varlık olarak doğa tasarımını geçirmektedir. Bu makine imgesi, doğanın özneye ya-bancı, ona hiç benzemeyen bir şey olarak anlaşılmaya başlandığının göster-gesidir. İnsanın, Descartes'in deyişiyle “doğanın efendisi ve sahibi” olmasına karşılık olarak ödediği fiyat budur.”⁸²

Descartes'in bu düşüncesiyle birlikte artık insan, düşünen bir öze, doğa karşısında sarsılmaz bir yere ve doğanın bütün işleyişine hakim olabilecek bir güce sahip bir varlık olarak düşünülecektir.

77 Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, çev. K. Sahir Sel, 2. bs. (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994), 33.

78 Rene Descartes, *Söylem-Kurallar-Meditasyonlar*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 1996), 32.

79 Descartes, *Söylem-Kurallar-Meditasyonlar*, 27.

80 Descartes, *Söylem-Kurallar-Meditasyonlar*, 149.

81 Rene Descartes, *Felsefenin Temel İlkeleri*, 2. bs. (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1946), 64.

82 Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, 1996), 24.

İnsanın aklını kullanan bir varlık olduğu yönündeki bu anlayış artık bu dönemden sonra sürekli gündeme gelmektedir. Bu anlayışı övenler ve savunanlar olduğu gibi yerip, eleştiri oklarını çevirenlerde olacaktır.

Sonuç

Bu çalışma insan doğası ve toplum anlayışının siyaset teorisyenlerinde nasıl yer ettiğine odaklanmaktadır. Özellikle Rönesans'la başlayan insanın yeniden keşfiyle birlikte insanın nasıl düşünüldüğüne odaklanmış, Machiavelliden Hobbes'a geçen süreçte nasıl değiştiği gösterilmeye çalışılmıştır. Fakat Machiavelli'ye gelmeden önce insan doğasına ve topluma dair ne tür çıkarımlar yapıldığına da değinilmiştir.

Bu bağlamda, Platon ve Aristoteles, insanın doğuştan belirli özelliklere sahip olduğunu vurgularken, aynı bakış açısını yöneten ve yönetilenlerin nasıl belirlenmesi gerektiğinde de sürdürürler. Platon ve Aristoteles, yöneticinin aklıyla her şeyi kavrayabilen birisi olarak düşünürken, yönetilenin ya akıl olarak o kadar üstün olmadığı ya da mayasının uygun olmadığını düşünürler.

Hıristiyan düşüncesinde ise insan, Tanrının bir parçası olarak kurgulanmıştır. Özellikle Augustinus'un eleştirileri ile birlikte, insanın Tanrıdan yüz çevirmesi ve maddi dünyaya dönmesiyle birlikte kötülüklerle sapsmış olduğu düşünülmeye başlamıştır. Her ne kadar bu fikir uzun bir süre devam etse de Auqinas tarafından insan, kötülüklerle çevrili olmasına rağmen iyiliği başarabilecek, bu dünyada da mutlu olabilecek bir varlık olarak düşünülmeye başlanmıştır.

İslam düşüncesine baktığımızda ise, insanın toplumsal bir varlık olduğu anlayışının orda da devam ettiği görülmektedir. Özellikle Farabi insanın eksik veya kendi kendine yeten bir varlık olmadığını ileri sürmüş ve bundan dolayı topluluk içinde yaşamak zorunda kaldığına değinmiştir.

İbn-i Haldun, insanların doğası daha doğrusu fitratı, yani yaratılış özellikleri itibarıyla toplumsal olduklarını ileri sürmektedir. İnsanlar bir arada yaşamak zorunda oldukları için de onlardaki hayvani özellikler olan düşmanlık ve saldırganlık onların hayvanlar gibi bir birlerine düşmelerine neden olmaktadır. Bundan dolayı İbn-i Haldun, insanların başlarında birbirlerine karşı düşmanlıklarına karşı onları koruyacak hatta onlara gözetici bir varlık olacak bir yönetici olması gerektiğini ileri sürer. Bu yönetici herkese sözünü dinletecek, hakimiyet ve otorite kuracaktır. Buradan anlaşıldığı üzere otorite olacak kişinin ya da toplumu yönetmekle yükümlü kişinin varlık nedeni insanın düşmanlık içinde olduğu anlayışından kaynaklanır.

Aynı şekilde Machiavelli de yöneticinin nasıl olması gerektiği fikrini bir insan anlayışı üzerine kurar. Fakat Machiavelli'yle başlayan bu süreç artık gittikçe insanın bu dünyalığıyla ilgili olarak kavranır. Bu durumun temeli feodal üretim biçimine denk gelen feodal ilişkilerin, feodal kültürün ve feodal sisteme özgü sınıfların yerine, ticaretle gelişmiş, yeni kültürlerle tanışarak kendi kültürünü yaratan kent soylu bir sınıfın ortaya çıkmasıyla derinleşen ayrışmanın bir sonucudur. Ve bu ayrışma bu iki

sınıf arasında derin çatışmalarla birlikte dönemin bütün siyasal düşünce sistemlerine de yansımaktadır.

Machiavelli'ye göre insan nankör, içten pazarlıklı, korkak ve çıkarıcıdır. İnsanlara iyilik ettiğin sürece onlar senin yanındadır, fakat işlerine ters düştüğünde de yüz üstü bırakırlar. Machiavelli gibi Hobbes da insanın doğasına bazı temel ilkeler yerleştirir. İnsan doğasına dair iki önemli ilkeyi şöyle ortaya koyar; herkes ortak mülkiyeti kendisi kullanmak ister, ikincisi ise tüm insanları doğadaki en büyük kötülük olan vahşi bir ölümden kaçınmaya yönelten doğal akılla ilgilidir.

Diğer taraftan Hobbes ise insanların nasıl bir arada yaşayabileceklerinin yolunu arar. Burada dikkat edilecek bir husus bulunmaktadır; Hobbes da insanların arasındaki karmaşanın nedenini aslında onların birbirleriyle girmiş oldukları ilişkilerde görür. Fakat bu ilişkilerin geçiciliğinden ziyade görünüşte ki hakikatine takıldığı için bu durumu yadsımaz, aksine olumlar. Zira Hobbes, insanlar doğal karakterleri gereği genel bir gücün korkusu tarafından sınırlandırılmazlarsa güvensizlik doğacak ve birbirlerinden korkacaklardır, bundan dolayı da herkes hakkaniyetli bir şekilde ve zorunlu olarak kendi kaynaklarına dayanarak kendi başının çaresine bakar demektedir. Dolayısıyla insanlar arasındaki ilişkinin önemini kavrar gibi görüldüğü anda, insanların içine bir öz koyar: İnsanlar ve devletler birbirlerine karşı hem korku duymaktadırlar hem de güvenmemektedirler. Diğer taraftan Hobbes, insanın doğasına üç şey yerleştirir: Güvensizlik, rekabet, şan ve şeref. Hobbes insanların diğer insanlara ihtiyaç duymalarını ve insanların bir araya gelmekten hoşlanmalarını insanların doğalarından hareketle açıklamaz tüm bunlar gerçek olsa da doğadan kaynaklanmaz tamamen bir tesadüf olarak düşünülür. Çünkü Hobbes'a göre eğer insan diğer insanlara karşı doğal bir sevgi besleseydi, insanların birbirlerini sevmesi farklılaşmaz ve eşit derece de bir sevgi gerçekleşmiş olurdu. Buna rağmen eğer insanlar birbirleriyle arkadaşlık yapıyorlarsa bu bir arkadaşlık ilişkisi değildir, sadece arkadaşlık yapılan insanlardan gelecek olan şan ve yararın beklentisiyle gerçekleştirilen bir ilişkidir. Yani Hobbes'a göre asıl peşinde koştuğumuz şey yarardır; arkadaşlık ise ikincil bir hedeftir. Hobbes insanların birbirleriyle iletişim içinde bulunmalarının nedenini birbirlerine karşı duydukları korkuya bağlar. En sonunda Hobbes şuraya ulaşır; tüm toplum arkadaşlığın değil olsa olsa benlik sevgisinin bir ürünüdür. Yani toplumun temelinde sevgiden çok insanların birbirlerine karşı duydukları korkuyu koyar.

Hobbes'un bu bahsettiği durumlar tarihin çeşitli dönemlerinde ispatlanabilir şeylerdir. Fakat yine göz önünde tutulan şey görünenin kendisidir. İnsanların bir topluluk içinde birbirlerinden korkması tespit edilebilir ama niçin korktuklarını sordüğümüz da bu görüntü bir gerçeklik temelinde ele alınmış olur. İnsanların hırsızlık etmeyeceği kadar ihtiyaçlarını giderdiği veya yarın ne olacak kaygısı yaşamadığı bir toplumda yine de mülk edinme kaygısı yaşanır mıydı? İnsanların yaşamakta olduğu kaygılar da yine toplumsal kurumsallaşmayla, o kurumsallaşmanın insanlara bıraktığı veya bırakmadığı alanla ilgilidir.

Platon'dan başlayıp Hobbes'a gelen süreçte siyaset teorisinde insanın yaşamakta olduğu sorunların gelip geçici, tarihsel meseleler değil, kalıcı ve asla aşılmaz durumlar

olarak kurgulandığı ve buradan hareketle insan doğasına ve topluma dair çıkarımlarının da bu varsayımlar üzerine kurulmuş olduğunu tespit etmek gerekmektedir.

Diğer taraftan insan doğası anlayışının, düşünürlerin siyasal sistemlerine ve toplum algularına da etki ettiğini tüm bu tartışmalardan çıkarılabilir. Zaten neredeyse insanın ne olduğu üzerine bir fikir beyan etmeyen ve buradan hareketle bir yönetim anlayışı sergilemeyen düşünür neredeyse yok gibidir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, Mehmet Ali. Köker, Levent. *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*. 4.bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- Anglo, Sydney. "Niccolo Machiavelli: Siyasal ve Askeri Çöküşün Anatomisi". *Siyasal Düşüncenin Temelleri*. der. Brian Redhead. çev. Hikmet Özdemir. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Aristoteles. *Fizik*. çev. Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Aristoteles. *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. c 1. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1985.
- Aristoteles. *Politika*. çev. Mete Tuncay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- Augustine, Saint. *İtirafnar*. çev. Dominik Pamir. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Bacon, Francis. *Denemeler*. çev. Akşit Göktürk. 6. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Bacon, Francis. *Novum Organum; Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler*. çev. Sema Önal. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Black, Anthony. "St Thomas Aquinas: Devlet ve Ahlak". *Siyasal Düşüncenin Temelleri*. der. Brian Redhead. çev. Hikmet Özdemir. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Bumin, Tülin. *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, 1996.
- Descartes, Rene. *Felsefenin Temel İlkeleri*. 2. bs. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1946.
- Descartes, Rene. *Metot Üzerine Konuşma*, çev. K. Sahir Sel. 2. bs. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994.
- Descartes, Rene. *Söylem-Kurallar-Meditasyonlar*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 1996.
- Farabi. *El Medinetü'l Fazıla*. çev. Nafiz Danışman. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Haldun, İbn-i. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. c.1. İstanbul: Yeni Şafak, 2004.
- Hobbes, Thomas. *Elemente Philosophica De CIVE, Yurttaşlık Felsefesinin İlkeleri*. 2. bs. çev. Cihan Deniz Zarakolu. İstanbul: Belge Yayınları, 2014.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan; veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*. çev. Semih Lim. 6. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Locke, John. *Hükümet Üstüne İkinci Tez*. çev. Aysel Doğan. İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2010.
- Şenel, Alaaddin. *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.

- Machiavelli, Nicollo. *Prens*. çev. Nazım Güvenç. 2. bs. İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1994.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz. 3.bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- Platon. *Yasalar*. çev. Candan Şentuna-Saffet Babür. c. 2. 2. bs. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Yalnız Gezerin Hayalleri*. çev. Reşat Nuri Darago. İstanbul: MİV, 1944.
- Voltaire, Amitiê: Dostluk, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Lütfi Ay. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- http://www.acikders.org.tr/pluginfile.php/2771/mod_resource/content/5/5.Hafta%20-%20Sosyal%20S%C3%B6zle%C5%9Fme%20Teorileri%20I%3B%20Thomas%20Hobbes.pdf [30.10.2015].

The Human Nature and the Notion of Society in Renaissance Political Theory: From Machiavelli to Hobbes

OLKAN SENEMOĞLU

Abstract: *This study focuses on how the human nature and the the notion of society were evaluated during the period starting from Machiavelli to Hobbes and the position of such an understanding within the system of these philosophers. However, the article also considers the discussions on human nature and society including the Greek philosophers from Plato and Aristoteles to Eastern philosophers, such as Farabi and Avicenna. Thus, a comparison of the previous era and the subject matter has ben established. The discussions around the human nature have a principal role for the philosophers in forming their own systems. Like Machiavelli advises the leader to be cautious due to the greedy and selfish human nature, Hobbes considers the human beings tend to focus on their own interests as a result of human nature and that they are in a constant battle with each other, therefore, he develops a system of domination which would turn this state of war into a state of peace. On the other hand, the philosophical discussions on the human nature drawing on how human beings differ from other beings argue that the formation of the society depends on the needs and lack of human nature.*

Keywords: *Human Nature, Political Theory, Hobbes, Machiavelli, Society.*

Yayın Koşulları / Publication Rules

1. İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi üç ayda bir elektronik olarak yayımlanan, erişime açık hakemli bir dergidir. Bahar, Yaz, Güz ve Kış sayıları Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarında yayımlanır.
2. İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi çok alanlı bir dergidir. Çevre, edebiyat, eğitim, etik, felsefe, hukuk, iktisat, iletişim, işletme, sanat, siyaset, şehir, tarih, toplum, uluslararası ilişkiler, yönetim ve yöntembilim alanlarında insana dair, özgün bakış açısına sahip akademik araştırma, inceleme ve çalışmalara yer verir.
3. Dergiye gönderilecek yazılar özgün olmalıdır, daha önce başka bir yerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.
4. Dergiye gönderilen makalelerin yazım bakımından son denetimlerinin yapılmış olduğu ve yayımlanmaya hazır olarak gönderildiği kabul edilir. Bu kapsamda, yazım yanlışları bulunan makaleler değerlendirmeye alınmaz.
5. Editörler tarafından ön/biçimsel incelemesi yapılan eserler, değerlendirilmek üzere Yayın Kurulu'na sunulur. Yayın Kurulunca incelenen eserler, anonim en az iki hakeme gönderilir; hakemlerin raporları doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına; hakemden gelen rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da yayımlanmamasına karar verilir. Yazar, verilen karardan, en kısa zamanda ve e-posta yolu ile haberdar edilir. Tamamlanmış veya düzeltilmiş yazı, Yayın Kurulu'nca tekrar hakeme gönderilebilir.
6. Yazılar Microsoft Word (Microsoft Office 98 ve üzeri sürümler) formatında olmalıdır. Yazı içinde resim, grafik, şekil veya tablolar kullanılmışsa, bu öğeler orijinal resim veya excel dosya olarak ayrı ayrı gönderilmelidir.
7. Dergiye gönderilecek yazılar Türkçe veya İngilizce olabilir.
8. Başlık yazısının altında yazar veya yazarların adları sıralı olarak yazılmalıdır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazar veya yazarların unvanı ilk sayfanın altında (*) işareti ile gösterilir. Unvandan sonra, yazarın görev yaptığı kurum (Üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adı belirtilir. Akademik unvan dışında başka unvan kullanılmaz.
9. Makalelerde, her biri 150 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce özet, 5 kelimeyi aşmayacak şekilde anahtar kelime yer almalıdır. Türkçe makalelerde, Türkçe özet ilk sayfada; İngilizce özet ise başlığı ile birlikte yazının sonunda yer alır. İngilizce makalelerde ise İngilizce özet ilk sayfada, Türkçe özet başlığı ile birlikte yazının sonunda yer alır.
10. Dergiye gönderilen yazılarda Chicago dipnot-kaynakça sistemi kullanılmalıdır. (bkz. Atıf ve kaynakça yazım kılavuzu).

11. Yazıyla birlikte yazarın (veya yazarların) iletişim bilgileri (adı, unvanı, çalıştığı kurum, açık adresi, kolay ulaşım sağlanabilecek telefon numaraları, elektronik posta adresleri vb.) editörlere ulaştırılmalıdır.

12. Yayına kabul edilen yazıların yazar(lar)ı tarafından “Etik Sorumluluk Beyanı Formu” doldurularak editörlere iletilmelidir.

Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://insanveinsan.org/yayin-kosullari>

For “Publication Rules” in English, see, <http://insanveinsan.org/en/yayin-kosullari>

Yazım Kuralları

A4 Kağıt düzeni

Kenar boşlukları: Sol: 3,5 cm Sağ: 3,5 cm Üst: 2,5 cm Alt: 2,5 cm

Metin içi

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 8 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Alıntı paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 30 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Başlıklar

Yazı tipi biçimi: Koyu

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 10 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Başlık numaralandırma

Başlıklarda mümkün olduğunca numaralama kullanılmamalı, gerekliyse, başlık ve alt başlıklar 1. Başlık, a) Alt başlık, b) Alt Başlık; 2. Başlık, a) Alt başlık, b) Alt Başlık şeklinde alfa numerik olarak numaralandırılmalıdır.

Özet, Abstract, Giriş, Sonuç ve Kaynakça için hiçbir numaralandırma kullanılmamalıdır.

Dipnotlar

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 9 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 0 pt; Sonra: 0 pt; Satır aralığı: Tek

Kaynakça

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Asılı (Değer: 0,7 cm)

Paragraf aralığı: Önce: 2 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Tablo, Şekil, Grafik, Resim, Fotoğraf başlıkları

Yazı tipi biçimi: İtalik

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 10 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Tablo başlıkları tablonun üzerinde, Şekil, Grafik, Resim başlıkları ise şekil veya grafiklerin altında verilmelidir.

Tablo veya Grafikler aşağıdaki gibi numaralandırılmalıdır.

Tablo 1: Tablo Başlığı

Grafik 2: Grafik Başlığı

Tablo içerikleri

Tablolar (satır, sütun ve hücreler) düzenleme sırasında karışıklığa ve veri kaybına yol açmayacak şekilde hazırlanmış olmalıdır. Bu çerçevede, makalelerde kullanılan tablolar, Word belgenin dışında, ayrıca Excel dosya içinde gönderilmelidir.

Şekil veya grafikler

Şekil veya grafikler Word dosya dışında, ayrıca Excel dosya olarak gönderilmelidir.

Resimler

Resim formatında olan öğelerin çözünürlüğü yüksek olmalı; resim öğeleri Word dosyanın haricinde, ayrıca yüksek çözünürlüklü resim dosyası olarak gönderilmelidir (Çözünürlük en az 300 DPI olmalıdır).

Yazıma ve atıflara dair diğer hususlar

Kitap, Dergi, Ansiklopedi vb. eserlerin yazımında bu tür eserler tırnak içine alınmamalı veya koyu yazılmamalıdır. Kitap gibi eserler genel yazım kurallarına göre italik yazılmalıdır.

Dipnot ve kaynakça için Chicago dipnot ve kaynakça sistemi kullanılmalıdır.

Atıf ve kaynakça yazım kılavuzu için bkz.

<http://insanveinsan.org/form/Dipnot-kaynakca-yontemi.pdf>